

Osmanlı Bilimi Araştırmaları Studies in Ottoman Science

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Rodosî-zâde Muhammed'in (ö. 1113/1701) *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât Ve Garâyibü'l-Mevcûdât* Adlı Eserinde Taşlar

Stones in the *Tarjuma-i 'Ajâ'ib al-Makhlûqât wa Gharâ'ib al-Mawjûdât* by Rodosî-zâde Muḥammad (d. 1113/1701)

Ramazan Bardakçı¹ & Öznur Aksakaloğlu²

¹ Uşak Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak, Türkiye

² Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak, Türkiye.

Öz

İnsanoğlu taşlar hakkındaki ilk bilgilerini Antik çağlarda kaleme almıştır. İlk eserler sekizinci yüzyıldan itibaren Arapçaya tercüme edilerek İslam dünyasına kazandırılmıştır. Ortaçağda Arap ve Fars âlimleri tarafından taşlar hakkında farklı telif ve tercüme eserler yazılmıştır. Bu eserlerin on beşinci yüzyılda Türkçeye tercüme edilmeleri ile birlikte konuya ilişkin ilk Türkçe eserler Osmanlı edebi ve ilmi çevrelerinde de verilmeye başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatında sadece bu konuda eserler yazıldığı gibi farklı konuları birlikte sunan *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitaplarında da taşlarla ilgili bir bölüme yer verilmiştir. On yedinci yüzyılda Rodosî-zâde Muhammed'in (ö. 1113/1701) kaleme aldığı *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adlı eserde 45 adet taşın anlatıldığı bir bölüm mevcuttur.

Bu çalışmada, önce taşlar hakkında genel bilgilere ve tarihi süreçte yazılan eserlere değinilmiştir. Ardından, Rodosî-zâde Muhammed'in hayatı ve *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ı hakkında bilgi verilmiştir. Eserde taşların isimleri, oluşum süreçleri, çıkarıldıkları veya bulundukları yerler, türleri, değerleri, faydaları ve zararları gibi çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Taşlar hakkında verilen bilgilerden hareketle geçmiş dönemlerin bilim, kültür ve medeniyet seviyesinin anlaşılması ve sunulan bilgilerin çeşitli alanlarda yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlama amaçlanmıştır.

Abstract

The earliest records of humankind's knowledge about stones date back to antiquity. The first works were translated into Arabic and introduced to the Islamic world from the eighth century onwards. During the Middle Ages, scholars from the Arab and Persian worlds produced both original and translated works dedicated to the study of stones. By the fifteenth century, with the translation of these works into Turkish, the Ottoman literary and scientific milieu saw the emergence of the first Turkish-language treatises on the subject. Within classical Turkish literature, dedicated monographs on stones were composed, and the topic was also incorporated into *'Ajâ'ib al-Makhlûqât* (The Wonders of Creatures) compendia, which encompassed a wide range of subjects. A particularly notable work in this field is *Tarjuma-i 'Ajâ'ib al-Makhlûqât wa Gharâ'ib al-Mawjûdât* (The Translation of the Wonders of Creatures and the Marvels of Creation) by Rodosî-zâde Muḥammad (d. 1113/1701) in the seventeenth century. This work contains a section detailing the properties of 45 different stones.

This study first provides an overview of stones, including general information and an examination of historical works written on the subject. Subsequently, it explores the life and scholarly contributions of Rodosî-zâde Muḥammad, with a particular focus on his work, *Tarjuma-i 'Ajâ'ib al-Makhlûqât wa Gharâ'ib al-Mawjûdât* (The Translation of the Wonders of Creatures and the Marvels of Creation). The work contains extensive information on various aspects of stones, including their names, formation processes, geographical origins, classifications, values, as well as their purported benefits and harms. Based on the information provided about stones, this study aims to contribute to understanding the scientific, cultural, and civilizational level of earlier periods and to support academic research in various fields with the presented knowledge.

Atıf | Citation: Bardakçı, Ramazan, Öznur Aksakaloğlu. "Stones in the *Tarjuma-i 'Ajâ'ib al-Makhlûqât wa Gharâ'ib al-Mawjûdât* by Rodosî-zâde Muḥammad (d. 1113/1701)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları-Studies in Ottoman Science* 26, 2 (2025): 256-297. <https://doi.org/10.26650/oba.1603831>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Bardakçı, R. & Aksakaloğlu, Ö.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Ramazan Bardakçı ramazan.bardakci@usak.edu.tr

**Anahtar
Kelimeler**

Osmanlı bilim tarihi • Mineraloji, Taşlar • Acâyibü'l-Mahlûkât • Kazvînî • Rodosî-zāde Muhammed • Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât

Keywords

Ottoman History of Science, Mineralogy • Stones, 'Ajā'ib al-Makhlūqāt • Qazwînî • Rodosî-zāde Muḥammad • Tarjuma-i 'Ajā'ib al-Makhlūqāt wa Gharā'ib al-Mawjūdāt

Extended Summary

Stones have carried both functional and symbolic meanings throughout the ages as part of humanity's efforts to make sense of natural environment. In early periods, people primarily used stones to meet daily life needs such as shelter, protection and tool making. Stones, initially seen as a fundamental element in architectural structures or as a tool, have gradually been used as ornaments, status symbols and sources of healing. Various beliefs have also emerged concerning the magical and mystical powers attributed to stones. This has led to them gaining supernatural meanings. The physical, chemical and mystical properties of stones have gained significant importance in the scientific and cultural lives of societies. In this context, knowledge about stones has been systematically recorded in different works throughout history and this information has been passed down from generation to generation through these works.

The earliest written information about stones can be found in works written during the Antiquity. In these works, not only the physical and chemical properties of stones but also their medical and mystical characteristics were discussed in detail. The works written during this period were translated into Arabic from the eighth century onwards, making their way to readers across the Islamic world. Over time, the translation activities of medieval Islamic scholars were enriched with their scientific knowledge, deepening the symbolic significance of stones. In this context, stones began to be seen not just as simple objects for shelter or protection, but as elements carrying scientific, medical, and metaphysical functions. Among the first translated works on stones in the Islamic world, *Kitāb al-Aḥjār*, attributed to Aristotle (384–322 BCE), holds particular significance. This work, which is believed to have been translated in the first half of the ninth century, comprehensively addresses mineralogy. In the text, Aristotle presents his in-depth studies on the physical and chemical properties of stones. As a result, the work became an important reference for Islamic scholars in the field, influencing the texts they produced on the subject. The first original work in the Islamic world on stones was written by Yūhannā ibn Māsawayh (d. 243/857) in the ninth century under the title *Kitāb al-Jawāhir wa Sifatihā wa fī Eyyi Baladīn Hiya wa Sifat al-Ghawwāsīn wa't-Tujjār*. Texts written in the Middle Ages Islamic world began to be translated into Turkish from the fifteenth century onward and were brought into the Ottoman geography. The first examples of works dealing with stones in Ottoman Turkish literature were given by Muḥammad b. Maḥmūd al-Shirvānī (d. after 841/1438). Shirvānī, wrote two independent works about stones. The subject of stones was discussed in classical Turkish literature from the fifteenth century to the nineteenth century.

Over the centuries, while independent works on stones were written by the authors of classical Turkish literature, special sections dedicated on stones were also included in *'Ajā'ib al-Makhlūqāt* (*The Wonders of Creatures*) books, which covered a wide range of subjects from various fields of knowledge. One of these sections might be seen in the translation of *'Ajā'ib al-Makhlūqāt wa Gharā'ib al-Mawjūdāt* (*The Wonders of Creatures and the Marvels of Creation*) by Rodosī-zāde Muḥammad (d. 1113/1701) in the seventeenth century. In the section on stones, Rodosī-zāde provides information about 45 stones by giving the locations of the ores of 17 stones, describing whether they are found in a city, a mountain, or another place. In the work, the purpose of each stone's use is explained based on its physical properties. Stones have a wide range of applications, from being used as aesthetic ornaments or cutting tools to serving as medical treatment tools and bringing luck, prosperity or blessings. Among these uses, the most detailed information is provided about stones being used as a method of medical treatment in the field of health. In this context, the health benefits and possible harms of stones are discussed in detail. Additionally, many beliefs and practices regarding their healing power are conveyed. It is stated that some stones are used in the prevention or treatment of multiple diseases, and the effects of these stones on various illnesses are also explained. The medical properties of stones are associated not only with physical ailments but also with mental health and disorders, emphasizing the multifunctionality of stones.

The primary objective of this study is to introduce the stones documented in *Tarjuma-i 'Ajā'ib al-Makhlūqāt wa Gharā'ib al-Mawjūdāt* (*The Translation of the Wonders of Creatures and the Marvels of Creation*), penned by Rodosī-zāde Muḥammad in the seventeenth century, to the academic community. The information presented in the text provides critical insights into the scientific, cultural, and intellectual landscape of earlier periods. The work approaches stones not merely from a physical perspective but also in terms of their aesthetic, medicinal, mystical, and practical functions. This comprehensive portrayal underscores the significance of the text in understanding the scientific, religious, and cultural knowledge of earlier periods. Given these aspects, this study contributes to the historiography of science in the Ottoman intellectual tradition. Although we do not claim expertise in evaluating the contemporary scientific validity of the information presented in the work, we contend that, with rigorous interdisciplinary research, the text could serve as a valuable historical source. For instance, the descriptions of the physical properties and practical applications of stones may offer insights relevant to contemporary studies in the history of mineralogy and gemology. The accounts of stones' purported therapeutic properties could provide scholars in medical history and alternative medicine with a valuable historical perspective. Furthermore, the mystical and symbolic meanings attributed to stones reflect the religious and cultural perceptions of the era, making the text a crucial resource for research in fields such as religious studies, history, and folklore. Additionally, the linguistic and stylistic characteristics of this work, written in seventeenth century Ottoman Turkish, along with its specialized terminology concerning stones, hold significant relevance for scholars in literary and linguistic studies. Given these factors, it is evident that the subject of this research transcends the boundaries of literary analysis and instead represents a multidisciplinary resource capable of fostering connections between various academic fields.

Giriş

Taşlar farklı jeolojik süreçlerin sonucunda sertleşen yeryüzü tabakaları ile bu tabakalardan kopan sert cisimler olarak tanımlanır.¹ *Güncel Türkçe Sözlük*'te taş kelimesi “kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” olarak açıklanır.² Taş sözcüğü yerine Farsçada *seng*, Arapçada ise çoğunlukla *hacer* kelimesi kullanılmıştır.³

Taşlar çağlar boyunca insan hayatında önemli bir yer edinmiştir. Taşların özelliklerini anlamak adına çaba harcayan insanoğlu öncelikle onlardan alet, eşya ya da barınak yaparak korunma ve sığınma ihtiyacını karşılamıştır.⁴ Zaman içerisinde yaşanan devrin bilgi/bilim seviyesine göre farklı dönem ve coğrafyalarda taşlara dair yeni bilgiler edinilmiştir. Bu durum farklı amaçlara hizmet edecek şekilde kullanılmalarına olanak sağlamıştır. Böylelikle taşlar, temel ihtiyaçların yanında bazı hastalıkların önlenmesi ya da tedavisinde kullanılmıştır. Kutsal ya da büyü ve mistik olduklarının düşünülmesi ile de taşlardan çok daha farklı amaçlar için yararlanılmıştır. Ticari değerleri keşfedildikten sonra ise taşlar değerli, yarı değerli ve değersiz ya da kıymetli ve kıymetsiz gibi farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Özellikle değerli ve yarı değerli olarak bilinenleri, estetik amaca hizmet eden bir güzellik unsuru ya da zenginlik ve statü simgesi olarak görülmüştür.⁵

Taşların özelliklerini öğrenen insanoğlu edindiği bilgi birikimini diğer insanlara aktarmak için eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin geçmişi ilkçağa kadar dayanır. İlk bilimsel bilgilere Eski Yunan döneminde rastlanır. Bu dönemde yazılan Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Meteorologica* (Meteoroloji) ve Theophrastos'un (MÖ 371-287) *De Lapidibus* (Taşlar Üzerine) adlı eserlerinde taşlar teorik olarak ele alınır ve bir bilim sistemi içerisinde anlatılır.⁶ Antik Roma döneminde ise Plinius'un (MS 23-79) *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adını verdiği otuz yedi kitaptan oluşan eserinin 33.-37. ciltlerinde taşlar, değerli taşlar ve taşların tıp, sanat ve mimari gibi alanlarda kullanımlarına dair bilgiler yer alır.⁷ Antik Roma dönemine ait taşlara dair bilgiler içeren bir diğer eser de Pedanius Dioscorides (MS 40-70) tarafından yazılan *De Materia Medica* (İlaçlar Bilgisi Üzerine)'dir. Eserin beşinci cildinde taşlarla ilgili bilgilere yer verilir.⁸ Antikçağda taşların sadece fiziksel ve bilimsel özelliklerini değil mistik ve manevi yönlerini de ele alan farklı eserler yazılmıştır. Damigeron'un *De Lapidibus* (Taşlar Üzerine), Orpheos'a mâl edilen *Lithika* (Taşlarla ilgili) ve Platon'un (MÖ 427-347) *Phaidon* (Ruh Üzerine) adını taşıyan eserlerinde taşlar bu bağlamda ele alınmıştır.⁹

İslami dönemde taşlarla ilgili ilk eserler Antik dönem eserlerinin sekizinci yüzyıldan itibaren Arapçaya tercüme edilmesiyle görülür. İslam bilim tarihinde minerolojinin ilk kaynakları arasında adı geçen tercüme eserlerden biri Aristoteles'e (MÖ 384-322) nispet edilen *Kitâbü'l-Ahcâr*'dır. Dokuzuncu yüzyılın başında çevrildiği düşünülen *Kitâbü'l-Ahcâr*, minerolojiyi bir bütün olarak ele alan ilk çeviri eserdir ve bu alanda yazılan

¹Nebi Bozkurt, “Taş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 140.

²“Güncel Türkçe Sözlük”, Taş, erişim 10 Mart 2025, <https://sozluk.gov.tr/>.

³Bozkurt, “Taş”, 140; Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve E. Faruk Önal (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 425.

⁴Fatma Sabiha Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name* (Ankara: Öncü Yayınları, 2005), 7.

⁵Sibel Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (İstanbul: DBY Yayınları, 2019), 15; Sibel Murad, “Değerli Taşların Tıbbi Faydaları Hakkında Cevhernâmelerde Yer Alan Bilgiler”, *Nil Sarı Armağan Kitabı* içinde, ed. Mükerrrem Bedizel Aydın ve Elif Gültekin (İstanbul: Hayat Vakfı Yayınları, 2024), 297; Sibel Murad, “Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1 (2024): 56.

⁶Gürsel Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021), 20-21.

⁷Ali Balkır, “Plinius'ta Metalurji” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 11-12.

⁸Adnan Ataç ve R. Vedat Yıldırım, “Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in De Materia Medica'sı”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15 (2004): 258-259.

⁹Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 25-26.

diğer eserlerin de en temel kaynağıdır.¹⁰ İlk telif eser ise Yuhannâ b. Mâseveyh'in (ö. 243/857) yirmi sekiz değerli madene yer verdiği *Kitâbü'l-Cevâhir ve Sıfâtihâ ve fî Eyyi Beledin Hiye ve Sıfâtihâ'l-Gavvâsin ve't-Tüccâr* adlı eseridir.¹¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî'nin (ö. 255/869) *Kitâbü't-Tebassur bi't-Ticâre* adlı eseri dokuzuncu yüzyılda konu ile ilgili yazılan bir diğer eserdir. Eserde ziynet eşyası, mücevher gibi kullanılan değerli taşlardan söz edilir.¹² Bu yüzyılın önde gelen düşünürlerinden olan Ebû Yûsuf Yakûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî'nin (ö. 252/866 [?]) konu ile ilgili iki eseri mevcuttur. *Risâle fî Envâ' el-Cevâhir el-Semîne ve Gayrihâ* ve *Risâle fî Enva' el-Hicâre ve el-Cevâhir* adlı eserlerinde değerli ve değersiz taşlar hakkında bilgilere yer verilir.¹³ Onuncu yüzyılın ikinci yarısında İhvân-ı Safâ topluluğu tarafından kaleme alınan *el-Resâ'il* adlı ansiklopedik yapıtın 19. risalesinde madenlerden söz edilir. Bu yüzyılda taşlarla ilgili en önemli eserlerden biri olarak bilinen *Kitâbü'l-Esrâr ve Sırrü'l-Esrâr* adlı eser Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925) tarafından yazılır. Eserde özellikle taşların sınıflandırılarak aktarılması konu ile ilgili yazılan diğer eserleri etkilemiştir.¹⁴ Onuncu yüzyılda taşlar ile yazılan diğer iki eser ise Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Makdisî et-Temîmî'nin (ö. 370/980'den sonra) *el-Mürşid ilâ (fî) Cevâhiri'l-Agziye ve Kuva'l-Müfredât mine'l-Edviye* ve Ebû Saîd Nasr b. Ya'kûb ed-Dîneverî'nin (ö. 410/1020 [?]) *Hukkatü'l-Cevâhir fi'l-Mefâhir*'idir. Temîmî'nin söz konusu eseri daha sonraki ilim adamları tarafından çokça istifade edilmesi bakımından önemlidir.¹⁵ On birinci yüzyılda İslami dönemin değerli ve değersiz taşlara ilişkin en önde gelen iki eseri yazılır.¹⁶ Bunlardan biri Ebû'r-Reyhân Muhammad b. Ahmed el-Bîrûnî'nin (ö. 453/1061[?]) kaleme aldığı *el-Cemâhir fî Mari'feti'l-Cevâhir*'dir. Ortaçağ İslam dünyasında değerli taşlar hakkında yazılan en iyi yapıt ve ilk cevâhir-nâme olarak bilinen eser bu alanda yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir.¹⁷ Konu ile ilgili önde gelen diğer eser ise İbn Sînâ olarak da bilinen Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ'nın (ö. 428/1037) *eş-Şîfâ* adlı eseridir. Eserin bir bölümünde madenî cevherlerin doğadaki oluşumlarının Aristoteles'in *Fizik*'ine göre anlatılması eseri önemli kılmaktadır.¹⁸ İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinin bir bölümünde de minerallerin tıp alanında kullanımlarına dair bilgilere yer vermiştir.¹⁹ On üçüncü yüzyılda Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî'nin (ö. 682/1283) *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adlı ansiklopedik eserinin ikinci makalesinde bazı madenler ve taşlar anlatılır.²⁰ Kazvînî ile benzer konulara değinen Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib* adlı eserinin üçüncü makalesinde taşlardan söz edilir.²¹ Ayrıca Ortaçağın farklı kozmoğrafya ve coğrafya yazarlarının eserlerinde de taşlara dair bilgilere rastlanır.²²

¹⁰Remzi Demir ve Mutlu Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4 (2003), 8; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 26-27.

¹¹M. Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 582.

¹²Ramazan Şeşen, "Câhiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 22.

¹³Mahmut Kaya, "Kindî, Yakûb b. İshak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 41; Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 9.

¹⁴Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 8-9.

¹⁵Mahmut Kaya, "Temîmî, Muhammed b. Ahmed" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 423; Zülfikar Tüccar, "Dîneverî, Nasr b. Yakûb" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 359.

¹⁶Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 10; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 56-71.

¹⁷E. Sonnur Özcan, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitâbu'l Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 64.

¹⁸Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 319-22; Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 14-16.

¹⁹Esin Kahya, "el-Kânûn fi't-tıb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 331; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 19.

²⁰Günay Kut, "Acâyibü'l-Mahlûkât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 315-316.

²¹Ramazan Bardakçı ve Öznur Aksakaloğlu, "Bosna Kadısı Mevlânâ Gînâî (ö. 969/1561-1562'den sonra)'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Tûründeki Tercümesi 'Mir'ât-ı Kâ'inât", *ESTAD*, 3 (2022): 1524-1525.

²²Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 18.

On üçüncü yüzyılda yaşamış olan Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî el-Kafsî et-Tîfâşî (ö. 651/1253) İslam dünyasında değerli taşlar hakkında eser veren en ünlü yazarlardandır. *Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr* adlı eserinde yirmi beş çeşit değerli taş oluşumundan ticari değerine kadar ayrıntılı olarak anlatılır.²³ Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tansûknâme-i İlhanî* adlı eseri ise Tîfâşî'den sonra bu konuda yazılan diğer eserleri etkilemiştir. Eserde kıymetli taşlar, madenler ve bazı hoş kokular anlatılır.²⁴ On üçüncü yüzyılın sonu ile on dördüncü yüzyılın başında yaşamış olan Ebü'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî (ö. 716/1316'dan sonra) *Tansûknâme-i İlhanî*'den büyük ölçüde yararlanarak *Arâyisü'l-Cevâhir ve Nefâyisü'l-Etâyib* adlı eserini kaleme almıştır. Eserde kıymetli taşlar, mücevherler, mineraller ve hoş kokulardan söz edilir.²⁵ On dördüncü yüzyılda Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî'nin (ö. 740/1340'tan sonra) *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinin bir bölümünde değerli taşlar ve madenler anlatılır.²⁶ On beşinci yüzyılda ise Muhammed b. Mansûr eş-Şîrâzî'nin, Farsça kaleme aldığı *Cevâhir-nâme*'sinde yirmi değerli maden ayrıntılı olarak açıklanır.²⁷

İslam coğrafyasında mineralojiyle ilgili Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan eserler on beşinci yüzyıldan itibaren Türkçeye tercüme edilir. Osmanlı sahası Türk edebiyatında konu ile ilgilenen ilk Türk ilim adamının ise on beşinci yüzyılın başında yaşamış bir hekim olan Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî (ö. 841/1438'den sonra) olduğu bilinir.²⁸ Şîrvânî'nin değerli taşlar ile ilgili yazdığı *Cevhernâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* adlı iki eseri mevcuttur. *Cevhernâme*, on üçüncü yüzyılda Tîfâşî tarafından yazılan *Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr* adlı eserin 831/1428 yılında bazı ilaveler ve eksiltmelerle yapılmış bir tercümesidir. 833/1430 yılında tamamlanan *Tuhfe-i Murâdî* ise *Cevhernâme*'nin sade bir Türkçe ile yazılmış ve yeni bilgiler eklenerek genişletilmiş şeklindedir.²⁹ Bu yüzyılda taşlarla ilgili bir diğer eser Mustafa b. Seydî tarafından *Cevhernâme-i Sultan Murâdî* adı ile yazılır. Eser, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin on dördüncü yüzyılda kaleme aldığı *Tansûknâme-i İlhanî* adlı eserinin yeniden düzenlenerek kısaltılmış bir tercümesidir.³⁰ Klasik Türk edebiyatında taşlar ile ilgili eserlerin neredeyse tamamı mensur biçimde yazılmıştır. Eldeki bilgilere göre bu sahada yazılan ilk ve tek manzum eser on beşinci yüzyılda Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân'ın kaleme aldığı (ö. 870/1466'dan sonra) *Cevâhir-nâme*'dir. Müstakil olarak kaleme alınan eserde çoğunlukla değerli taşların sağlık üzerindeki etkilerine değinilir. Ayrıca Ahmed-i Bîcân'a nispet edilen³¹ *Dürr-i Mekkûn* adlı eserin bir bölümünde de değerli taşlar ve madenlerden söz edilir.³² On altıncı yüzyılda taşlar ile ilgili olarak Yahyâ b. Muhammed Gaffârî (ö. 917/1512'den sonra) tarafından *Yakûtatü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin* adlı kitap yazılır. Eserde Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tansûknâme-i İlhanî*'si ile Muhammed b. Mansûr'un (ö.?) *Cevher-nâme-i Cedîd*'inden yararlanılarak madenler ve

²³Kasım Kırbıyık, "Tîfâşî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 148-149; Ömer Aras, "et-Tîfâşî ve Değerli Taşlara Dair Eseri: Ezhârü'l-efkâr fî Cevâhiri'l-ahcâr", *Dergiabant*, 2 (2023): 327-340.

²⁴Agil Şirinov, "Tûsî, Nasîrüddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 437; Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 17-18.

²⁵Derya Örs, "Kâşânî, Abdullah b. Alî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 4-5.

²⁶Abdulkerim Özyayın, "Hamdullah el-Müstevfî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 454-455.

²⁷Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 19.

²⁸Necdet Okumuş, "Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 206; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 21; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 60.

²⁹Okumuş, "Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd", 206-207; Mustafa Argunşah, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999), 19-20; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 60-62.

³⁰Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 29-30.

³¹Yapılan son araştırmalarda eserin yazara aidiyeti konusunda farklı düşünceler olduğu görülmektedir. Carlos Grenier ve M. Bilal Yamak çalışmalarında bu eserin dil, içerik ve üslubundan hakaretle Ahmed-i Bîcân'a aidiyetinin oldukça zayıf olduğunu savunmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Carlos Grenier, "Reassessing the Authorship of the Dürr-i Mekkûn", *Archivum Ottomanicum*, 35 (2018): 193-213; Mehmet Bilal Yamak, *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi-Ahmed-i Bîcân* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 81-84.

³²Âmil Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 51; Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevâhir-Name*, 48-49; Serdal Kara, "Farklı Nüshalar Işığında Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhîrnâmesi'nin Tenkitli Metni", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56 (2016): 1105; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 14; Fatma Sabiha Kutlar, "Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîr-nâme'si", *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 8 (2002): 61-62.

değerli taşlar anlatılır.³³ Bu dönemde asıl adı Pîr Muhammed b. Evranos b. Nûreddîn b. Fâris olan Za'îfî (ö. 964/1557) *Risâle-i Cevâhir-nâme* adıyla önemli bir eser yazmıştır. Farsça yazılmış seçkin bir cevâhir-nâmenin tercümesi olan eserde değerli taşlar hakkında bilgi verilir.³⁴ On altıncı yüzyılda değerli taşlarla ilgili bir diğer eser Muhammed b. Garsû'd-dîn el-Halebî'nin (ö. 983/1575) *Cevher-nâme*'sidir. Eser, Hermes'e³⁵ nispet edilen Arapça bir cevher-nâmenin tercümesi ve şerhidir.³⁶ On yedinci yüzyıl hekimlerinden Zeynelâbidîn b. Halîl (ö. 1056/1646) bu konuyla yakından ilgilenmiş ve *Risâletü'l-Cevâhir* ile *Şifâ' el-Fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd* adlı eserlerinde değerli taşlara ilişkin bilgilerini yazmıştır.³⁷ Bu yüzyılın bir diğer hekimi olan Ayaşlı Şâbân Şifâî (ö. 1116/1705) ise taşların çoğunlukla tıbbi yararlarını anlattığı eserine *Şifâiyye fî't-Tıb* adını vermiştir.³⁸ On yedinci yüzyılın önde gelen hekimbaşlarından Sakızlı İsa Efendi (ö. 1059/1649) de *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserinin bir bölümünde birçok taşın farklı adlarına, özelliklerine ve tıpta kullanımlarına değinmiştir.³⁹ Makalenin çalışma konusu olan Rodosî-zâde Muhammed'in *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ı bu dönemde kaleme alınmış ve eserin bir bölümünde taşlara yer verilmiştir. Ayrıca yine bu yüzyılda Hüsamed-din Bursevî (ö. 1042/1632) ve Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa (ö. 1109/1698'den sonra) tarafından yazılan *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitaplarının da bir bölümü taşlara ayrılmıştır.⁴⁰ On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda sadece taşları konu edinen müstakil eserler yazılmamıştır; ancak farklı konuları anlatan eserlerde taşlardan söz edilmeye devam edilmiştir.⁴¹ On sekizinci yüzyılda Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) *Mârifetnâme* adlı kitabının bir kısmında taşların oluşumlarına göre sınıflandırılmaları ve renklendirilmeleri hakkında bilgi

³³Fatma Sabiha Kutlar Oğuz ve Sibel Murad, "Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin Cevher-nâmesi Yâkûtatü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin'e, Nüshalarına ve Muhtevasına Dair", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24 (2021): 458-459.

³⁴Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*, 53-54; Fatma Sabiha Kutlar, "İki Türkçe Cevâhir-nâme'ye ve Cevherlerin Etkilerine Dair", *Millî Folklor*, 48 (2003): 123; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 65-66.

³⁵Hermes felsefe, bilim ve dinler tarihleri incelendiğinde birçok kültür ve gelenegın ortak kutsal şahsiyeti olarak karşımıza çıkar. Bu şahsiyetin İslami kültürde karşılığı İdris peygamber olarak kabul edilir. Ancak, Hermes ve İdris peygamber özdeşleştirilmesi hakkında birtakım itirazlar da bulunmaktadır. Müslüman ilim adamları üç farklı Hermes'in olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre; I. Hermes, Nuh tufanını önceden haber veren, yazıyı bulan, kozmoloji ve tıp alanında kitaplar yazan, Müsevîlik'te de Uhnûh/İdris olarak bilinen şahsiyettir. Pisagor'un hocası olarak tanınan II. Hermes ise tufandan sonra Babil'de yaşayan, bu şehri yeniden inşa eden, tıp, felsefe ve sayılar hakkında kitaplar yazan bir âlimdir. III. Hermes de Mısır'ın eski ilim merkezlerinden olan Münif'te doğan, simya, tıp, felsefe, hayvanlar ve zehirli bitkiler hakkında eserler kaleme alan ve birçok şehri inşa eden biri olarak tanınır. Hermes'e ait olduğu iddia edilen metinler Grekçe, Latince ve Arapça kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılmıştır. Hermes, Arapça Hermetik kitaplar vasıtasıyla İslam dünyasında oldukça tanınmış ve bilgelige dair öğretisi yaygınlaşmıştır. Ancak bu kitapların Arapça telif edildikleri ya da bu dile tercüme edildikleri hususunda farklı görüşler vardır. Tarihi süreçte Hermes, bilgeligin ve gizli ilimlerin sembolü olan kutsal ve evrensel bir figür olarak görülür. Bu nedenle farklı kültürlerdeki ilim adamları, onun öğretilerini kendi toplumlarının değerleri, inançları ve anlayışlarıyla birleştirerek eserler kaleme almış ve bu eserleri ona atfetmiştir. Yani eserleri ona isnat etmekle, eserlerin kadim bilgelik içerdiği, belirli bir kutsallık taşıdığı ve evrensel geçerliliğe sahip olduğu düşünülmüştür. Örneğin Antik Yunan simyagerlerinin eserlerinin ilgi görmesi için eserlerini Hermes'e atfettikleri söylenir. Bu bağlamda muhtevasında derin bilgi ve sırları barındıran *Cevher-nâme* gibi metinlerin de Hermes'e isnat edilmesinin nedeni anlaşılabilir. Hermes ve ona isnat edilen eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahmud Erol Kılıç, "Hermes", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 228-233; Mahmud Erol Kılıç, *Hermesler Hermes* (İstanbul: Sufi Kitap, 2021); Esin Kahya, "İbni Sina'da Kimya", *Belleten*, 260 (2007): 21.

³⁶Sibel Murad ve Büşra Ateş, "Muhammed b. Garsû'd-dîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2018): 100-101.

³⁷Sibel Murad, "Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2024): 240-241; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 68-69.

³⁸Necdet Okumuş, "Şâbân-ı Şifâî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 207.

³⁹Mükerrem Bedizel Aydın ve Sibel Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi* (Ankara: TÜBA Yayınları, 2019), 261-279; Gülşen Sezen, "Taşları Okumak: Devadan Ötesi, Bezoardan Yada Taşına", *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviyesi Üzerine İncelemeler* içinde, ed. Sibel Murad ve Mücahid Kaçar (İstanbul: DBY Yayınları, 2021), 243-267; Cavit Güzel, "Anadolu'da Yaşayan Maden (Mineral) Kökenli Halk Hekimliği Uygulamaları ile Nizâmü'l-Edviye'deki Maden (Mineral) Kökenli Devaların Karşılaştırılması", *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviyesi Üzerine İncelemeler* içinde, ed. Sibel Murad ve Mücahid Kaçar (İstanbul: DBY Yayınları, 2021), 105-131.

⁴⁰On yedinci yüzyılda yazılan *Acâyibü'l-Mahlûkât*'lardaki taşlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi aşağıdaki bölümde verilmiştir. Bununla birlikte *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitaplarının Osmanlı sahasında on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar tercüme edildiği bilinir. Dolayısıyla farklı dönemlere ait tercümelerde de genellikle taşlara ait bir bölüm verildiği görülür. Araştırma konusunun sınırı ve makalenin hacmi düşünüldüğünden bu çalışmada on yedinci yüzyıl dışındakilerden söz edilmemiştir. Farklı yüzyıllara ait *Acâyibü'l-Mahlûkât*'larda yer alan taşlar hakkında bilgi edinmek için şu çalışmalara bakılabilir: Ramazan Bardakçı ve Yusuf Can Tıraş, "Eyyûb b. Halîl'in Tezkiretü'l-Acâyib ve Tercemetü'l-Garâyib Adlı Eserinde Taşlar", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 22 (2024): 179-208; Ramazan Bardakçı ve Öznur Aksakaloğlu, "Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî'nin (ö. 969/1562'den sonra) Mir'ât-ı Kâinât Adlı Eserinde Taşlar", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13 (2023): 340-373.

⁴¹Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*, 52; Murad, "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine", 59.

vermiştir.⁴² On dokuzuncu yüzyılda Hoca İshak Efendi (ö. 1252/1836) tarafından yazılan *Mecmû'a-i Ulûm-i Riyâziyye*'de ise analiz ve sentez metodundan yararlanılarak sınıflara ayrılan taşların anlatıldığı bir bölüme yer verilmiştir.⁴³

Rodosî-zâde Muhammed'in (ö. 1113/1701) *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* Adlı Eseri

On yedinci yüzyılda Rodosî-zâde Muhammed (ö. 1113/1701) tarafından *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adı ile tercüme edilen eser, Kazvînî'nin (ö. 682/1283) hayli ünlü ve yaygın olan *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* isimli Arapça eserinin on altıncı yüzyılda yarım bırakılan tercümesinin tamamlanmış şeklidir.⁴⁴ Eserin tercümesine Muslihuddin Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562) tarafından başlanmıştır.⁴⁵ Sürûrî Efendi, Osmanlı Devleti'nin önde gelen âlimlerinden biridir. 955/1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) oğlu Şehzade Mustafa'nın (ö. 960/1553) hocalığına atanmıştır. Dostlarının ikazlarına rağmen bu görevi kabul eden Sürûrî, şehzadenin eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve onun için çeşitli telif-tercüme eserler kaleme almıştır. Öğrencisinin isteği üzere tercümeye başladığı eserlerden biri de Kazvînî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ıdır. Eserin sebep-i telif kısmında öğrencisinden büyük bir övgü ile söz eden mütercim, Şehzade Mustafa'nın 960/1553 senesinde padişahın emriyle öldürülmesi üzerine derin bir hüzne kapılmış ve eserini yarım bırakmıştır.⁴⁶ Bu elim olaya gösterdiği tepki nedeniyle resmi gelirlerinden mahrum bırakılmış ve hayatının son yıllarını zorluklarla geçirmiştir. Ancak bu süreçte kimseden yardım istememiş ve farklı kitap çalışmalarına devam etmiştir.⁴⁷ Bu durum şehzadeye olan vefa ve sevgisini kanıtlar niteliktedir. Sultan IV. Mehmed (1058/1648-1099/1687) dönemine geldiğinde *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ın kalan kısmı padişahın emri üzerine Rodosî-zâde Muhammed tarafından tercüme edilir. Mütercim hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde kendisinin ilim ve fazilet sahibi biri olduğunu aktarır. Aslen Ayasluğludur, İstanbul'da tahsil görmüş, 1113/1701 yılında vefat etmiş ve cenazesi İdris-i Bitlisî'nin yaptırdığı Eyüp Sultan'daki İdris Köşkü'ne defnedilmiştir. *Tercüme-i Harâc-ı Ebû Yûsuf*, *Tercüme-i Hamse-i Nizâmî*, *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât* gibi eserleri kaleme almıştır. Ayrıca *Dîvân-ı Örfî*'den dört kasideyi de çevirmiştir. En meşhur eseri ise İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) hâl tercümeleri üzerine yazdığı kitabın tercümesi olan *Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân*'dır.⁴⁸ Farklı kaynaklarda da Rodosî-zâde hakkında benzer bilgilere rastlanır. Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyü'l-Fuzalâ*'sında ise onun meâni ilmindeki yetkinliği özellikle vurgulanır.⁴⁹ Bunların yanı sıra dönemin önemli eserlerine hâşiye ve tâlikatlar yazdığı bilinir.⁵⁰ Hâşiye, bir eserin üzerindeki açıklama

⁴² Mustafa Çağrırcı, "İbrâhim Hakî Erzürûmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2023), 305; Erzurumlu İbrahim Hakî, *Marifetnâme*, haz. Duralı Yılmaz (İstanbul: İpek Yayınevi, 2018), 199-202.

⁴³ Demir ve Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", 37-39.

⁴⁴ Ramazan Bardakçı, "Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (Rodosî-zâde Muhammed)", içinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim 03 Mart 2025, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-acayibu-l-mahlukat-ve-garayibu-l-mevcudat-rodosi-zade-muhammed>.

⁴⁵ Sadık Yazar, "Tercüme-i Acâ'ib-i Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât (Sürûrî)", içinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim 03 Mart 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-aca-ib-i-mahlukat-ve-gara-ibu-l-mevcudat-sururi>.

⁴⁶ Eser üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları şunlardır: Betül Bülbül Oğuz, "Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme" (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014); Gülhan Başkan, "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkât Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007).

⁴⁷ İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 170-172; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 425-429, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>; Gelibolulu Sürûrî, *Gelibolulu Sürûrî Dîvânı*, haz. Niyazi Ünver (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020), 2-6, <http://ekitap.ktb.gov.tr/>; Es-Seyyid Pîr Mehmed b. Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 417-419, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.

⁴⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 329; Ramazan Bardakçı, "Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân (Rodosî-zâde Muhammed)", içinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim 03 Mart 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-vefeyatu-l-a-yan-rodosi-zade-muhammed-tees-1311>.

⁴⁹ Ramazan Ekinci, *Vekâyü'l-Fuzalâ* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 2167.

⁵⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 329.

ve notlardır. Tâlîkat ise yapılan daha detaylı açıklama, eleştiri veya yorumlardır. Bu çalışmalar, mütercim sadece tercüme yeteneğini değil aynı zamanda ilim ve edebiyat alanındaki derin bilgisini de göstermektedir. Böylece döneminde düşünsel, kültürel ve edebi alana katkıda bulunan önemli bir düşünür olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu nedenle Sultan IV. Mehmed'in Rodosî-zâde Muhammed'i tercüme işini üstlenmesi konusunda verdiği kararın oldukça haklı nedenleri olduğunu görmekteyiz. Mütercim eserin telif sebebini açıklarken *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ın yarısına yakınının Sürûrî tarafından tercüme edildiğini ancak bazı engeller nedeniyle tercümesinin tamamlanamadığını belirtmektedir. Bu durumu öğrenen Sultan IV. Mehmed'in yarım kalan tercümenin tamamlanması için kendisine emir verdiğini söylemektedir. Mütercim, bu görevi kabul ederek eseri "*üslûb-ı mütercim-i sâbık üzere*" yani önceki tercümanın dil ve üslubuna uygun şekilde tamamladığını ifade etmektedir.⁵¹ Görüldüğü üzere eserde tercüme için Rodosî-zâde'nin neden seçildiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak bu durum padişahın bilim, kültür ve tercüme faaliyetlerine olan ilgisini ve Osmanlı'da ilmi çalışmaların saray tarafından nasıl desteklendiğini göstermektedir. Öte yandan Sultan IV. Mehmed'in tarih, coğrafya, edebiyat ve müzikle ilgilendiği de bilinmektedir. Tarihe olan merakı nedeniyle dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olan Hezarfen Hüseyin Efendi'den (ö. 1103/1691) tarih dersleri almış, ayrıca dönemin olaylarını yazmak üzere Sır kâtibi Abdi Ağa'yı (ö. 1103/1692) görevlendirmiştir. Mehmed Halîfe (ö.?) ise saltanatının 1075/1665 yılına kadar meydana gelen dönem olaylarını *Târîh-i Gilmânî*'sinde anlatmıştır. Evliya Çelebi (ö. 1096/1685) de onunla birlikte katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı gezisini meşhur *Seyahatnâme*'sinde detaylı şekilde aktarmıştır. Ayrıca Sultan IV. Mehmed, "Vefâi" mahlasıyla çeşitli şiirler yazan aynı zamanda musiki alanında yetkinliğiyle tanınan biridir. Saltanatı boyunca şair, bestekâr ve sanatçılara destek vererek Osmanlı'nın ilim, sanat ve kültürel hayatının gelişmesine katkı sağlamıştır.⁵² Bu bağlamda, Sultan IV. Mehmed'in *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ın tercümesine özel bir önem vermesinin entelektüel eğilimleriyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

On yedinci yüzyıl Osmanlı dünyasının ilim anlayışı, klasik Osmanlı bilim ve düşünce geleneği doğrultusunda şekillenmeye devam etmiştir. Erken dönemlerden itibaren süregelen Doğu kaynaklı eserlerin tercüme geleneği, bu dönemde de önemini korumuş ve farklı konularda birçok çeviri yapılmıştır. İlmi faaliyetler yalnızca tercümeyle sınırlı kalmamış aynı zamanda telif eserler de kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da yaşanan bilimsel devrim, bazı Osmanlı âlimlerinin bilimsel düşünce ve yaklaşımlarını etkilemiştir. Bu etkileşimle birlikte özellikle astronomi, tıp, coğrafya gibi alanlarda çeşitli telif ve tercüme eserler yazılmıştır. Bu eserlerde geleneksel bilim anlayışı, yeni bilimsel yaklaşımlarla harmanlanmıştır.⁵³ Dönemin Doğu ve Batı sentezli bazı önemli eserleri şunlardır: Astronomi alanında Tezkireci Köse İbrahim Efendi (ö.?), Noel Durret'in astronomiye ilişkin Fransızca eserini *Secencel el-Eflâk fî Gâyet el-İdrâk* adıyla Arapçaya çevirmiştir. Tercüme, Kopernik'in kurduğu güneş merkezli astronomi sistemine değinmesi bakımından değerlidir.⁵⁴ Tıp alanında ise Sâlih b. Nasrullah (ö. 1080/1669) Rönesans'ın büyük hekimlerinden olan Paracelsus'un bir eserini *Tıbb-ı Cedîd-i Kimyâî* adıyla Latince'den Arapçaya tercüme ve şerh etmiştir. Eserde tıbbi süreçler geleneksel tıptan farklı olarak kimyasal ve fiziksel temellere dayalı bir şekilde açıklanmıştır.⁵⁵ Osmanlı bilim ve düşünce tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) çeşitli konulara dair pek çok eser yazmıştır. Coğrafya alanında en çok bilinen eseri olan *Cihannümâ*'nın yazımına 1057/1648 yılında başlamıştır.

⁵¹Bardakçı, "Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (Rodosî-zâde Muhammed)".

⁵²Abdulkadir Özcan, "IV. Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 416-418; Şenol Çelik, "Evliya Çelebi'nin, Sultan IV. Mehmed ile Birlikte Katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı Gezisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2012): 138-141; Bilal Güzel, "Vefâi, IV. Mehmed", içinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, erişim 04 Mart 2025, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vefaai-mehmet>.

⁵³Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 150-151; Mehmet Fatih Elmas, "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı (B)ilim-Felsefe Dünyası: Yeni Anlayış Karşısında Duraksamanın Bazı Nedenleri Üzerine", *Felsefe Dünyası*, 75 (2022): 315-317; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (2004): 173-175; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. 2 (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 234.

⁵⁴İnan Kalaycıoğulları, "İbrahim Müteferrika ve Yeni Astronomi", *Dört Öge Dergisi*, 12 (2017): 188.

⁵⁵Tarık Tuna Gözütok, *Psikiyatrinin Türkiye'ye Girişi (Mecnûndan Akıl Hastasına)* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020), 46.

Klasik İslam coğrafya geleneği temelinde şekillenen bu çalışmada, on üçüncü yüzyıldan sonra bilinen dünya kıtalarına kadar olan bilgilere yer verilmiştir. Ancak yazar, yeterli kaynağa ulaşamaması nedeniyle bu ilk çalışmasını tamamlayamamıştır. Kâtib Çelebi, çeşitli Batı kaynaklarına ulaşmasının ardından klasik Osmanlı coğrafya ekolünde yeni bir çıkış açan *Cihannümâ*'nın ikinci telifine 1064/1654 yılında başlamıştır. İkinci telifinde hem Doğu hem de Batı kaynaklarından yararlanmış; dünya coğrafyasını altı kıta üzerinden anlatmıştır. Bu durum esere sistematik bakımdan bir özgünlük kazandırmıştır. Her iki telifte de haritalara yer veren Kâtib Çelebi, Doğu kaynaklı coğrafya eserlerini özellikle harita eksiklikleri ve bilgi yanlışlıkları nedeniyle eleştirmiştir. Bununla birlikte, Batı kaynaklarının da Asya'nın bazı bölgelerine dair hatalı bilgiler içerdiğini belirtmiştir. Her ne kadar bu çalışması da tamamlanamamış olsa da *Cihannümâ* Osmanlı coğrafyacılığında ilk sistematik eser olarak kabul edilmektedir.⁵⁶ Kâtib Çelebi'nin bu eserine, Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimeşkî (ö. 1102/1691) tarafından çeşitli ilaveler yapılmıştır. Ayrıca Ebû Bekir Efendi, Wilhelm ve Joan Blaeu'nun kısaca *Atlas Mayor* olarak bilinen dünya coğrafyası hakkındaki Latince eserin mütercimidir. Bunun yanı sıra Osmanlı coğrafya literatüründe önemli bir yere sahip olan *Risâle fi'l-coğrafya* adlı Arapça eserin de müellifidir.⁵⁷ On yedinci yüzyılda Türk coğrafya bilim tarihine yeni bilimsel yaklaşımlarla yön veren bu telif ve tercüme eserler kaleme alınmakla birlikte, klasik Osmanlı coğrafya geleneği çerçevesinde şekillenen bazı eserlerin tercümeleri de sürdürülmüştür. Bu bağlamda özellikle klasik Osmanlı coğrafyacılığının kaynak eserlerinden olan *Acâyibü'l-Mahlûkât* gibi klasik İslam kozmografya ve coğrafya anlayışını yansıtan eserlerin tercümelerine devam edilmiştir. Bu durum, söz konusu eserlerin içeriklerinde hâlâ okuyucunun ilgisini çeken, doğruluğuna inanılan veya değerli addedilen unsurlar barındırdığını ortaya koymaktadır. Çalışma konumuz da bir *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitabına ilişkin olduğundan bu eserlere daha ayrıntılı değinmek gerekir.

Acâyibü'l-Mahlûkât kitaplarında evrende gözle görülebilen ya da görülemeyen her türlü varlık/şey yazıldığı dönemin bilim anlayışına göre ve bir sistem çerçevesinde detaylı bir biçimde sunulur.⁵⁸ Eserlerde aktarılan bilgiler bazen ayet, hadis ve rivayetler bazen de halk hikâyeleri ya da halk inanışlarıyla desteklenir. Ayrıca bu eserler bugünün insanı için gerçeküstü sayılabilecek çeşitli dini-mitolojik unsurlara da sahiptir. Bu verilerden hareketle, *Acâyibü'l-Mahlûkât*'lar kadim dönemlerden gelen her türlü bilgi birikimini tek bir metin içerisinde toplamaya çalışan eski dönem ansiklopedileri şeklinde tanımlanabilirler.⁵⁹ Bu eserler yazıldıkları dönem ilminin teorik ve pratik bilgisini anlaşılır şekilde sunduklarından dolayı kolay erişilebilir bilgi kaynakları olarak kabul edilmiş ve her kesim insanın ilgi duyabileceği geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmişlerdir. Eserlerden elde edilen kadim bilgiler Osmanlı bilim anlayışının gelişimine katkıda bulunmuştur. Çeşitli Osmanlı âlimleri özgün eserlerine bu kitaplardan bilgi aktarmıştır. Bu eserlerin Osmanlı'da yüzyıllarca

⁵⁶ Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, çev. Hilal Görgün (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 139-174; Kâtib Çelebi, *Levâmi'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor İnceleme-Tıpkıbasım*, haz. Ahmet Üstüner ve H. Ahmet Arslantürk (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), 31-39; Bilal Yurtoğlu, *Kâtib Çelebi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 433; Orhan Şaik Gökyay, "Cihannümâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 541-542; Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", 173.

⁵⁷ Fikret Sarıcaoglu, "Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimeşkî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 110-111; Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", 175.

⁵⁸ Günay Kut, "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine", içinde *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II: Türk Edebiyatı*, c. I. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 183; Kut, "Acâibü'l-Mahlûkât", 315; Günay Kut, *Acâibü'l-Mahlûkât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, haz. Fatma Büyükkaracı Yılmaz (İstanbul: Simurg Yayınları, 2010), 1; Günay Kut, *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012), 9.

⁵⁹ *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitapları başlıklarında bulunan "acâyib" ve "garâyib" kelimelerinden hareketle bazı araştırmacılar tarafından gerçeği yansıtmayan kurmaca edebi metinler olarak görülmüştür. Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ı üzerine araştırmalar yapan Syrinx Von Hees'e göre başlıklardaki bu kelimeler Ortaçağda birçok eserde dikkat çekmek için bilinçli olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu kelimeler yaratıcının yarattığı her varlık/şey karşısında duyulan şaşkınlık olarak da düşünülmelidir. Eserlerde yer alan doğaüstü unsurlar da fazla olmamakla birlikte bu eserler yazıldıkları dönem bağlamında değerlendirilmelidir. Kazvî'nin eserini bir doğa tarihi ansiklopedisi olarak tanımlayan Von Hees, bu konudaki eserlerin bilimden uzak olmadıklarını söylemektedir. Ayrıca eserlerin edebi özellikleri onların küçümsenmelerini gerektirmediği gibi içeriklerinin uyandırdığı merak duygusunun insanları bilime yönlendirdiği de imkân dahilinde görülmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Syrinx Von Hees, "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okunması", çev. Yeliz Özay, *Milli Folklor*, 103 (2014): 142-162; Feray Coşkun, "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve 'Acâibü'l-Mahlûkât Janrı'", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 33 (2019): 269-286; Sadık Yazar, "XVI. yüzyıl Türkçe seyahatnamelerinde acâib", *Milli Folklor*, 103 (2014): 98-110; Turgut Koçoğlu, "Acâib İçeren Eserler Arasında Babürnâme'nin Hindistan Bölümü", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (2022), 438-455.

tercüme edilmesi de bilginin aktarımında dikkate değer bir işlev taşıdıklarının göstergesidir. Böylelikle *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ların hem bilimsel hem de kültürel miras açısından büyük bir değer taşıdıkları söylenebilir.

En ünlü *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitabının on üçüncü yüzyılda Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni tarafından kaleme alınan *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* olduğu kabul edilir. Eserin İran ve Türk edebiyatlarında farklı dönemlerde doğrudan tercüme edilmesi, özetlenmesi veya çeşitli eklemelerle genişletilerek yeniden yorumlanması şöhretinin kanıtı niteliğindedir. Eser dört mukaddime, iki makale ve bir hatimeden oluşan sistematik bir yapıya sahiptir. Mukaddimelerde “acîb” ve “garîb” kavramlarının anlamları açıklanır; “mahlûkât” ve “mevcûdât”ın tasnifleri yapılır. Makaleler ise “ulviyyât” ve “süfliyyât” başlıkları altında iki temel kategoriye ayrılır. İlk makalede “ulviyyât âlemi” yani ay üstü âlem, ikinci makalede “süfliyyât âlemi” yani ay altı âlem hakkında bilgiler sunulur. Hatime kısmında ise deniz ve karalardan söz edilir.⁶⁰ Eserin klasik Türk edebiyatı sahasında on yedinci yüzyılda kaleme alınan üç tercümesi vardır. İlki, Hüsameddin Bursevî tarafından *Mir'âtü'l-Kâ'inât* adıyla 1031/1622 tarihinde kaleme alınmıştır. Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'a sunulan eser, Kazvîni'nin eserinin serbest bir tercümesidir.⁶¹ Eser üzerine bir doktora tezi yapılmış ve kitap olarak yayımlanmıştır.⁶² İkincisi, Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa tarafından 1109/1698 tarihinde tamamlanan *Mir'ât-ı Acâyibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât*'tır.⁶³ Eser kaynak metnin Türkçeye yapılan ilk tam çevirisidir. Tercüme üzerine iki yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁶⁴ Üçüncüsü ise çalışma konumuz olan Rodosî-zâde Muhammed'in *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*'ıdır. Eldeki bilgilere göre eserin sekiz nüshası mevcuttur.⁶⁵ Eser üzerine bir doktora tezi çalışması yapılmıştır.⁶⁶ Yukarıdaki kısımda açıklandığı üzere *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*, Sürûrî tarafından yarım bırakılan bir *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitabı tercümesinin devamıdır. Mütercim tercümesini ikinci makalenin “Bilâdü'z-Zenc” maddesinde yarım bırakmıştır.⁶⁷ Rodosî-zâde Muhammed eserine hamdele, salvele ve sebeb-i telif ile giriş yapmıştır. Tercüme kısmına ise Sürûrî'nin bıraktığı yer olan “Bilâdü'z-Zenc” maddesiyle başlamış ve dünyanın bölge ve şehirleri hakkında bilgi vermeyi sürdürmüştür. Eserde bölge ve şehirlerden sonra konu olarak sırasıyla depremler, dağlar, nehirler, çeşme ve kuyular, dört unsur etkisiyle oluşan cisimler, madenler, taşlar, bitkiler, insanlar, cinler, hayvanlar ve garip şekilli yaratıklardan söz edilir. Eser yapı olarak belirli nazar ve fasıllara ayrılır. Dört unsur etkisiyle oluşan cisimlerin anlatıldığı bölümünün ikinci nazarının ikinci faslında “taşlar” hakkında bilgi verilir. Fasılda taşların oluşumuna dair genel açıklamalar yapıldıktan sonra maddeler halinde taşlar anlatılır.⁶⁸

Kazvîni'nin bugün için bilinen en eski tarihli *Acâyibü'l-Mahlûkât* yazması Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi, el yazmaları Doğu/Asya bölümü cod. arab. 464 numarada kayıtlıdır. Yazma 1280 tarihinde yani müellif

⁶⁰Kut, “Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine”, 184-185; Kut, “Acâibü'l-Mahlûkât”, 315; Kut, *Acâibü'l-Mahlûkât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, 1-2; Kut, *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*, 9-11; Cevat İzgi, “Kazvîni, Zekerîyyâ b. Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara, 2022), 160.

⁶¹Mustafa Erdoğan, Yasin Başçetin ve Kübra Erkoç, *Mir'âtü'l-Kâ'inât (Kâ'inatin Aynası) Hüsameddin Bursevî* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021), 18-20.

⁶²Demet Çınar, “Mir'âtü'l-Kâ'inât: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022); Erdoğan, Başçetin ve Erkoç, *Mir'âtü'l-Kâ'inât (Kâ'inatin Aynası) Hüsameddin Bursevî*.

⁶³Ramazan Bardakçı, “Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât (Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa)”, içinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim 03 Mart 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mir-at-i-aca-ibu-l-mahlukat-ve-kesf-i-gara-ibu-l-mevcudat-huseyin-b-muhammed-b-mustafa>.

⁶⁴Tuğba Erdem, “Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Çeviriyazılı Metin-Tıpkıbasım, 400a-488a)” (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2020); Beyza Aydın, “Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Transkriptli Metin-100a-200a)” (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2021).

⁶⁵Erol Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)” (Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, 2019), 21-25.

⁶⁶Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”.

⁶⁷Oğuz, “Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme”, 502-503.

⁶⁸Bardakçı, “Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (Rodosî-zâde Muhammed)”; Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım”, 94-110.

hayatta iken tamamlanmıştır.⁶⁹ Buradan hareketle Kazvî'nin tarafından kaleme alınmasa bile bu yazmanın onun gözetiminde yazıldığı kesin görülmektedir. Bu kaynak eserin, çalışmamızın konusuna ilişkin olan taşlar bölümünde toplam 141 taşın yer aldığı tespit edilmiştir. Eserde yer alan taşlar sırasıyla şunlardır: ismid, ermeyûn, isfîzâc, efrençis, iklimiyâ-yı zeheb, iklimiyâ-yı fidda, bâhet, büsşed, billûr, bûrak, bîcâdek, tedmür, tenkâr, tûtiyâ, câlibü'n-nevm, cez', hâmî, hacar-i ebyaz, hacar-i ahmer, hacar-i ahdar, hacar-i ermenî, hacar-i âsmâncûnî, hacar-i isfenec, hacar-i esved, hacar-i asfar, hacar-i ağber, hacarü'l-bâh, hacarü'l-bahr, hacarü'l-hubârâ, hacarü'l-habeş, hacarü'l-hasât, hacarü'l-hayye, hacarü'l-huttâf, hacarü'd-decâc, hacarü'r-rehâ, hacarü's-sâmûr, hacarü's-semm, hacarü's-şeyâtîn, hacar-i sarf, hacar-i sanevber, hacar-i âcî, hacar-i 'aselî, hacarü'l-ukâb, hacarü'l-kamer, hacarü'l-fâr, hacarü'l-kîr, hacarü'l-kay', hacarü'l-kelb, hacarü'l-lebenî, hacarü'l-matar, hacar-i nâka, hacar-i hindî, hacar-i insân, hacarü'l-mâ'r-râkid, hacarü'l-yehûdî, hacarü yekûmü 'ale'l-mâ'i, hacar-i harsûlînûn, hacar-i hîrs, havsây, habesü't-tîn, husyetü iblîs, dürr, dehneç, dîmâtî, ruhâm, ziftî, zenûs, zâc, zebedü'l-bahr, zücâc, zirnîh, zümürürd, zencâr, züncüfr, sebec, selsîs, sünbâzec, şâdenec, şebb, sadeç, târidü'n-nevm, tâlîkûn, talak, tûsûtûs, akîk, anberî, attâs, fâd-zehr, ferselûs, fertâsiyâ, ferfûs, feyrûzec, feylekûs, fîhâr, karyâtîsûn, kurûm, kulkutâr, kalkadîs, kalkand, kıly, kaysûr, kîrâtîr, kerseyâd, kerseyân, kerek, kirmânî, keh-rübâ, lâjiverd, lâkîtu'z-zeheb, lâkîtu'r-rasas, lâkîtu's-şâ'r, lâkîtu's-sûf, lâkîtu'z-zufr, lâkîtu'l-'azm, lâkîtu'l-fidda, lâkîtu'l-kutn, lecâ'îtûs, lûfakardîs, elmâs, mântîs, mâveren, mâhânî, mirâd, mercân, mürdâsenc, merkaşîşâ, misenn, müsehhilü'l-vilâdet, mîknatîs, milh, natrûn, nûbî, nûre, nûşâdur, hâdî, yâkût, yeşb, yakazân.⁷⁰ Rodosî-zâde Muhammed'in tercümesinde ise bu kaynak eserdeki taşların 45'ine yer verilmiştir. Bu taşlar da sırasıyla şu şekildedir: ismid, ermeyûn, iklimiyâ-yı zeheb, iklimiyâ-yı fidda, bâhet, büsşed, billûr, bûrak, tedmür, câlibü'n-nevm, cez', hacar-i ebyaz, hacar-i âsmâncûnî, hacar-i ahdar, hacar-i esved, hacar-i asfar, hacarü'l-bâh, hacarü'l-hayye, hacarü'l-huttâf, hacarü'r-rehâ, hacarü's-sâmûr, hacarü's-semm, hacar-i sanevber, hacarü'l-ukâb, hacarü'l-kîr, hacarü'l-matar, dürr, ruhâm, zümürürd, şebb, târidü'n-nevm, tâlîkûn, akîk, fâd-zehr, feyrûzec, kîrâtîr, keh-rübâ, lâjiverd, elmâs, mercân, mîknatîs, milh, nûre, nûşâdur, yâkût.⁷¹

Rodosî-zâde Muhammed'in bu kaynaktan çeviri yaptığı düşünüldüğünde, tercümedeki taşların günümüze ulaşan en eski kaynak metinde bulunanların yarısından bile az olduğu görülür. Mütercimnin eserinde 141 taşın 45'ine yer vermesi ve farklı bir taş eklememesi de tercümenin taşlarla ilgili bölümünün özetlenmiş olduğunu gösterir. Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ının muhtasar ve mufassal nüshaları oldukça fazla olduğundan mütercimnin hangi nüshadan çeviri yaptığını bilemiyoruz. Ancak burada bahsi geçen bu eski nüsha ile tercüme arasındaki farkı yaratan bir iki olasılık söylenebilir. İlki, Rodosî-zâde'nin kullandığı kaynak eser muhtasar olabilir. Diğeri ise tercümenin kaynağı mufassal bir nüsha olmasına rağmen mütercimnin serbest bir şekilde hareket ederek orijinal metni kısalttığı düşünülebilir. Konuya ilişkin bilinen tek kesin husus, mütercimnin Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ının bir nüshasını tercüme ettiğidir.⁷²

Bu yüzyılın diğer *Acâyibü'l-Mahlûkât* tercümelerinde yer alan taşlar hakkında ise kısaca şu bilgiler aktarılabilir. Hüsameddin Bursevî'nin tercümesinde elmâs, zümürürd, yeşib, yâkût, billûr, akîk, fîrûze ve keh-rübâ olmak üzere toplam 8 taş yer alır. Bu taşlar oldukça da kısa anlatılır.⁷³ Burada eserin serbest bir tercüme

⁶⁹Persis Berlekamp, *Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam* (New Haven and London: Yale University Press, 2011), 15.

⁷⁰Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvî, *Kitâb 'Ajâ'ib al-makhlûqât wa-ğarâ'ib al-maujūdât*, Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi, el yazmaları Doğu/Asya bölümü, 102b-112b.

⁷¹Çelik, "Rodosî-zâde'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât* Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 98-110.

⁷²Günay Kut'un *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde verdiği bilgiye göre Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ı on dokuzuncu yüzyılda Ferdinand Wüstenfeld tarafından Göttingen'de basılmıştır. Ancak eser kaynak metnin on sekizinci yüzyılda değiştirilen dördüncü koluna dayanır ki müellifin kullandığı yapıdan çok farklıdır. Hermann Ethé tarafından 1868 yılında Almancaya çevrilen eser Leipzig'de bastırılmıştır. Eserin minerallerle ilgili kısmını incelediğimizde altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kalay ve demirden söz edildiğini tespit ettik. Dolayısıyla çalışma konumuz olan tercümedeki taşlara rastlayamadık. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Günay Kut, "*Acâyibü'l-Mahlûkât*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 315; Hermann Ethé, *Die Kosmographie von Zakariya ben Mahmud al-Kazwini* (Leipzig: Fues's Verlag, 1868), 417-427.

⁷³Erdoğan, Başçetin ve Erkoç, *Mir'âtü'l-Kâ'inât (Kâ'inatın Aynası) Hüsameddin Bursevî*, 229-231.

olması hasebiyle mütercimın taşlara fazla yer ayırmak istememe olasılığının yüksek olduğu düşünülebilir. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa'nın tercümesinde ise 140 taş yer verilir. Bu taşlar yukarıda sözü edilen Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ındaki 141 taş ile karşılaştırıldığında mütercimın kaynak eser dışında farklı bir taşı eserine almadığı görülür.⁷⁴ Eser, *Acâyibü'l-Mahlûkât* tercümeleri arasında ilk tam tercüme ve hacimli eser olarak bilindiğinden taşların sayısının fazla olması olağan karşılanabilir. Rodosî-zâde ile Hüsameddin Bursevî'nin tercümesi kıyaslandığında, Rodosî-zâde'nin eserinde daha fazla taş yer verdiği ve taşları daha detaylı açıkladığı görülür. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa'nın da eserinde bulunan taş sayısının çoklğundan dolayı on yedinci yüzyılda yazılan diğer iki esere göre taş konusunun daha kapsamlı ele alındığı söylenebilir.

Eserde Yer Alan Taşlar⁷⁵

1. İsmid: On üçüncü yüzyılın ünlü ilim adamlarından olan İbnü'l-Baytar'ın (ö. 646/1248) kısaca *el-Müfredât* adıyla tanınan eserinde bu taş Türkçede "İsfahan sürmesi" denildiği söylenir.⁷⁶ Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü'l-Ahcâr*'da "sürme taşı" olarak tanımlanan taş, Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye*'sinde "göze çekilen sürmedür" şeklinde açıklanır.⁷⁷ Aristoteles'e göre çeşitli madenleri bulunan ismid taşının en iyileri Doğu madenlerinden çıkarılır. Göze ve göz çevresine son derece faydalı olan bu taş, kullanımına alışkın olmayan kişilere zarar verebilir. İsmid özellikle miskle karıştırılıp kullanıldığında görme zayıflığını gideren bir taş olarak bilinir.⁷⁸ Rodosî-zâde Muhammed, Aristoteles'in sözlerini referans alarak "ismid"i şöyle açıklar:

İsmid: Buña Fârsîde sürme dirler. Ekşer yirde bulunur. Lâkin gâyet a'lâsı oldur ki İsfahân'dan getürürler. Aristâtâlîs dir ki eger ismid ile iktihâl olınsa göze gâyetle nâfî'dür. A'sâbına kuvvet virüp ve şu inmegi def ider. Ve hüsni artırur. Ve kuvvet-i başırayı ziyâde ider. Ve göz ağırlarına nâfî'dür huşûşâ pîr olanlara. Ve eger bir mikdâr misk katılsa gâyet de a'lâ olur. Ve eger âteş yakduğı yire iç yağıyla tılâ eyleseler tez zamânda eyü olur. Ve Câbir rağıya'llâhu 'anh Resûl-i ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hazretlerinden rivâyet ider ki 'aleyküm bi'l-ismid fe-ennehü yünbitü's-şâ'ra ve yuhiddül-başara ya'nî ismide müdâvemet idüñ zîrâ kirpüğü bitürür ve başara hiddet virüp keskin ider buyurmışlardır.⁷⁹

(Sürme taşı: Bu taş Farsçada sürme derler. Birçok yerde bulunur. Ancak İsfahan'dan son derece iyisini getirirler. Aristoteles, eğer ismid ile göze sürme çekilse son derece faydalı olduğunu söyler. (ismid göz) sinirlerine kuvvet verir ve (göze) su inmesini ortadan kaldırır. Ve (gözün) güzelliğini artırır ve (gözün) görme gücünü çoğaltır. Ve bilhassa yaşlı olanlarda göz ağırlarına faydalıdır. Ve eğer (ismide) bir miktar misk katılırsa son derece mükemmel olur. Ve eğer ateşin yaktığı yere iç yağıyla merhem edilirse (orası) en kısa zamanda iyi olur. Ve Câbir –Allah ondan razı olsun– Resûl-i ekrem şalla'llahu aleyhi ve sellem hazretlerinden rivayet eder ki "aleyküm bi'l-ismid fe-ennehü yünbitü's-şâ'ra ve yuhiddü'l-basara". Yani "ismidi (kullanmaya) devam edin çünkü kirpiğı gürleştirir ve göze keskinlik vererek (gözü) kuvvetlendirir" buyurmuşlardır.)

⁷⁴Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa, *Mir'ât-ı Acâyibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât*, Marburg, Staatbibliothek, Ms. or. fol. 2562, 258a-284a.

⁷⁵Bu çalışmada yer alan taşların Osmanlı Türkçesiyle yazılan metinleri Erol Çelik'in "Rodosî-zâde'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım" adlı doktora tezi çalışmasından alınmıştır: Erol Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım" (Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, 2019), 98-110. Taşlar eserdeki sıralamasına göre aktarılmış ve taşların dil içi çevirileri tarafımızca yapılmıştır.

⁷⁶Mahmut Kaya, "el-Müfredât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 504-505; Kevser Topkar, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar* (İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2017), 25-26.

⁷⁷Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 55.

⁷⁸Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 147.

⁷⁹Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 98-99.

2. Ermeyûn (taşı): Âşık Mehmed (ö. 1006/1598'den sonra) *Menâzirü'l-Avâlim*'inde Ermeyûn taşını Rûm'da bulunan üzeri mavi çizgili, beş kenarlı beyaz bir taş olarak tanımlar. Ayrıca göze sürme olarak kullanan birinin göz ağrısının geçeceğini ve halk arasında güçlü görüneceğinden söz eder.⁸⁰ Sakızlı İsa Efendi de Rûm'da bulunan bu taşın beş köşe olarak adlandırıldığını, bin parçaya bile bölünse her bir parçasının beş kenarlı olduğunu, göz hastalıklarına faydalı olduğunu ve üzerinde taşıyanın heybetli göründüğünü söyler.⁸¹ Rodosî-zâde de eserinde taşın fiziki özelliklerini ve faydalarını adı geçen müelliflerin açıklamalarına benzer şekilde anlatır:

Ermeyûn: Rûm'da olur bir nev' hacerdür ki cümle pâreleri beş güşelidür. Ve eger kırıp pâre pâre eyleseler yine her bir pâresi beş güşeli olur. Dirler ki eger bu taşdan sürme idüp göze çekilse göz ağrısını def idüp ebedî göz ağrısı görilmeye. Ve eger bir kimse bu taşı yanında götürse çeşm-i halka mehîb görünür. Ve bu bir beyâz taşdır ki anda gök haşşlar vardır. Ve bir nev'i dahı olur ki yeşil olup üzerinde noktaları olur. Dirler ki bu nev'i bir 'avret ismine sürme idüp göze çekseler ol 'avret ol kimseye maḥabbet üzre olur.⁸²

(**Ermeyûn taşı:** Rûm memleketinde bulunan bir çeşit taştır. Her parçası beş kenarlıdır. Ve küçük parçalara ayrıldığı zaman (bile) yine her parçası beş kenarlı olur. Derler ki eğer bu taşdan sürme yapıp göze çekilse göz ağrısını giderir, bir daha göz ağrısı görülmez. Ve eğer bir kimse bu taşı yanında taşırsa halkın gözünde heybetli görünür. Ve bu yeşile yakın mavi renkli çizgileri olan beyaz bir taştır. Ve bir çeşidi daha vardır ki yeşil olup üzerinde noktaları olur. Derler ki bu çeşidini bir kadın adına sürme yapıp göze çekseler o kadın o kişiye sevgi besler.)

3. İklîmiyâ'ü'z-Zeheb: Aristoteles bu taşı "altın posası" olarak tanımlar. Altın posası, başka bir taşla karıştırılan altının ilaç yardımıyla ayrıştırılması sonucunda oluşur. Taşın sürme olarak kullanılması göz beyazlığının giderilmesine faydalıdır.⁸³ Âşık Mehmed ve Sakızlı İsa Efendi ise taşın altın yanında gümüş, bakır gibi farklı cinsleri olduğundan da bahseder.⁸⁴ Mütercim eserinde taşın nasıl oluştuğunu açıkladıktan sonra çeşitli faydalarına şu şekilde değinir:

İklîmiyâ'ü'z-Zeheb: Altını taşıye için eritdiklerinde andan siyâh rengli ve gâh olur ki sırcaya müşâbih bir gışş ḥâşıl olur. Aña iklîmiyâ'ü'z-zeheb dirler. Göz ağrılarına nâfi'dür ve gözde olan akı giderür ve şu inmege başladukda kosalar def ider.⁸⁵

(**Altın posası:** Altını temizlemek için erittiklerinde ondan siyah renkli ve kimi zaman da cama benzeyen saf olmayan bir madde ortaya çıkar. Ona altın posası derler. Göz ağrılarına faydalıdır ve gözde olan beyazı ortadan kaldırır ve (göze) su inmeye başladığında (göze) koysalar (gözdeki su inmesini) yok eder.)

4. İklîmiyâ'ü'l-Fıdda: Aristoteles'in "gümüş posası" olarak adlandırdığı bu taşı Âşık Mehmed gümüş maddeninden çıkarılan bir taş olarak tanımlar. Göz ağrısı, uyuz hastalığı ve çeşitli yaraların tedavisinde kullanılır.⁸⁶ Eserde taşın özellikleri iklîmiyâ'ü'z-zeheb (altın posası) taşı ile kıyaslanarak aktarılır:

⁸⁰ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, c. 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 1209-1210.

⁸¹ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 278.

⁸² Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 99.

⁸³ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 113.

⁸⁴ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 98; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1210.

⁸⁵ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 99.

⁸⁶ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1210; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 113.

İklîmiyâ'ü'l-Fıddâ: Bu dağı iklîmiyâ'ü'z-zeheb gibidir. İllâ bu kadar var ki bunun nefi anuñ nefinden kalıldır. Eger iklîmiyâ'ü'l-fıddayı yağ ile gicike sürseler def ider.⁸⁷

(Gümüş posası: Bu da altın posası gibidir. Ancak bunun faydası altın posasının faydasından azdır. Eğer gümüş posasını yağ ile karıştırıp uyuz hastalığı (olan yere) sürseler (hastalığı) yok eder.)

5. Bâhet: İnsan mıknaşısı olarak bilinen beyaz bir taştır.⁸⁸ Aristoteles bu taşın Mısır'da Nil Nehri'nin ilk kaynağı olan Ayn-ı İlâhe'den çıkarıldığını söyler.⁸⁹ Ayrıca çeşitli kaynaklar taşın insanı güldürdüğüne hatta güldürmekten öldürebileceğine dair ilginç bir özelliğinden bahseder.⁹⁰ Eserde de taşın adına, rengine ve özelliğine dair şu bilgiler aktarılır:

Bâhet: Bir beyâz taşdır. Hâşşası oldur ki her kimün ki gözi ol taş a işâbet eylese ol kimseye gülmek 'arız olur ki helâk oluncaya dek güler. Ba'zılar buña mîgnâtis-i insândur dirler.⁹¹

(Bâhet: Beyaz bir taştır. Özelliği şudur ki bir kimsenin bakışı bâhet taşına rast gelse o kimseye gülme (hastalığı) musallat olur ve (o kimse) ölünceye kadar (da) güler. Kimileri bu taş a insan mıknaşısıdır demişlerdir.)

6. Büssed: Türkçede mercan kökü olarak tanınan bir taş türüdür.⁹² Gözde çıkan çıbanlara, gözü-dişi güçlendirmeye, çeşitli uçukların giderilmesine, kulak ağrılarına, bağırsak yaralarına, kan tükürmeye ve akan kanı durdurmaya faydalıdır.⁹³ Rodosî-zâde yukarıda verilen bilgilere benzer şekilde büssed taşının rengini ve çeşitli faydalarını şöyle anlatır:

Büssed: Mercânun aşıldır. Kimi siyâh ve kimi de beyâz olur. Lâkin gâlibi kırmızıdır. Eger sürme yirine göze çekseler ziyâde rûşen eyler. Ve tãlardan kan boşansa sahk olınmışını ekseler kanı dindürür. Ve maşrû' olan kimsenün gerdenine aşşalar sar'ı mündefi' olur.⁹⁴

(Büssed: Mercanın köküdür. Bazısı siyah ve bazısı da beyaz olur. Ancak en kuvvetlisi kırmızısıdır. Şayet sürme yerine göze çekseler (göze) çok parlaklık verir. Ve damardan boşanan kana ezilmişini ekseler (akan) kanı dindirir. Ve saralı kimsenin boğazına assalar (o kişi) saradan kurtulur.)

7. Billûr: Cam gibi parlak ve şeffaf bir taştır.⁹⁵ "Billûr" adı ile birlikte "kristal" adı da verilen bu taşın saf görünümünden dolayı suya benzetildiği ve dolayısıyla sudan oluştuğu söylenir.⁹⁶ Aristoteles, camdan daha sert olan bu taşın boyanabilir olduğunu, boyandığında yâkût taşına benzediğini ve çeşitli değerli kapların yapımında kullanıldığını anlatır.⁹⁷ Billûr taşının birkaç türü vardır. Bütün türleri güneşe karşı tutulduğunda ateş çıkarır. Bir türünün ise azı dişleri ağrısını dindirdiği, rahat uyku uyumayı sağladığı ve kişiyi belalardan

⁸⁷Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 99.

⁸⁸Ekrem Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 164.

⁸⁹Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1226.

⁹⁰Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 278; Bardakçı ve Aksakaloğlu, "Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî'nin (ö. 969/1562'den sonra) Mir'ât-ı Kâ'inât Adlı Eserinde Taşlar", 355.

⁹¹Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 99.

⁹²Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 126; Topkar, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, 99; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 155.

⁹³Topkar, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, 99; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1208-1209.

⁹⁴Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 99.

⁹⁵Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 141-142.

⁹⁶Özcan, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, 229.

⁹⁷Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 141-142.

koruduğu söylenir.⁹⁸ Eserde taşın genel özellikleriyle birlikte bir çeşidinin renginden ve faydasından söz edilir:

Billûr: Aristâtâlîs dir ki billevr sırçanun aḥsen-i eṣnâfidur. Eger reng virseler yâkûta müşâbih olur. Ve mülûk billevrden evâñi itdürürler ve fevâ'idî çokdur dirler va'llâhu a'lem bi-sıḥḥatihâ. Ve eger billevri güneşe tutup bir siyâh hırkayı yâḥûd bir miqdâr penbeyi muḳâbelesinden yanına yaklaştursalar tutuşup yanar. Ve billevrün bir nev'i olur ki levni tîre olur. Dişi âgrur kimseye anı bağlasalar dişinün âğrısı sâkin olur.⁹⁹

(**Billûr, Kristal:** Aristoteles der ki billûr cam çeşitlerinin en güzelidir. Şayet renklendirilirse yâkûta benzer. Ve sultanlar billûrdan kapkacak, kase vb. yaptırırlar ve faydalarının çok olduğuna inanırlar (bunun) gerçekliğini Allah bilir. Ve eğer billûru güneşe karşı tutup ve bir siyah hırkayı yahut bir miktar pamuğu yanına yaklaştırsalar (billûr) tutuşarak yanar. Ve billûrun bir çeşidinin rengi bulanıktır. Bunu dişi ağrıyan kişiye bağlasalar dişinin ağrısı diner.)

8. Bûrak: Kuyumculukta kullanılan tuza benzeyen bir maddedir.¹⁰⁰ Aristoteles bu taşı “boraks” olarak adlandırır. Farklı madenlerde katı ve sıvı hâlde bulunabilen boraksın özelliği birleştirdiği bir maddeyi eriterek başka bir şekle sokmasıdır. Boraksın birçok çeşidi ve rengi de vardır. En iyi cinsi Ermenî olmakla birlikte beyaz ve kırmızı renkli olanı makbuldür. İlaçlara katıldığında midedeki balgamı kurutan bu taş, kulak ağrısı, sağırılık, çibanların yok edilmesi, verem hastalığı, göz beyazlığı gibi pek çok hastalığın tedavisinde kullanılır.¹⁰¹ Rodosî-zâde taşın genel tanımını yaptıktan sonra diğer bilgileri Aristoteles ve İbn Sina'nın görüşleriyle birlikte şöyle aktarır:

Bûrak: Kuyumcılar isti'mâl eylediği bûredür. Tuz gibi zemîn-i şûrede olur. İllâ bu kadar var ki bûrak kavîdûr. Aristâtâlîs dir ki bûrak bir niçe nev'dür. Bir nev'i akar şuda mütevellid olur. Bir nev'i de taşlarda taşlardan mütevellid olur. Ve elvânî çokdur. Ve bûrak cümle ecsâdî yumşak idüp âsânlığla eridür. Aristû'nun ḡayrı dir ki borayı gicike ve beraşa sürseler def ider. Ve ruṭûbet-i encîr ile göze çekseler eski beyâzî izâle ider. Ve ḥummâsî olan kimsenün isitmesi gelmezden bir sâ'at evvel bedenine sürseler isitmeyi def ider. Ve Şeyḥ-i Re'îs dir ki eger bûrakı çok yiseler levni siyâh ider. Ve eger gövdeye sürseler kanı zâhire çeküp levni rüşen ider.¹⁰²

(**Borak, Boraks:** Kuyumcuların kullandıkları tuza benzer bir maddedir. Tuz gibi çorak yerde olur. Ama borak tuzdan kuvvetlidir. Aristoteles der ki borakın çeşidi çoktur. Bir çeşidi akarsuda meydana gelir. Bir çeşidi de dağlarda oluşur ve renkleri çoktur. Ve borak bütün maddeleri yumuşatıp kolaylıkla eritir. Aristoteles'in dışındakiler borakı uyuza ve alaca hastalığına sürseler giderir derler. İncirin ıslaklığı ile göze çekseler (gözdeki) beyazı (aklık hastalığını) ortadan kaldırır. Ve sıtması olan kimsenin titremesi gelmeden bir saat önce vücuduna sürseler (onun) titremesini yok eder. Ve Şeyh-i Reyis (İbn Sina) der ki eğer borak çok yenirse (ten) rengini siyah eder. Ve eğer gövdeye sürseler kanı görünür hale getirip (ten) rengini parlak eder.)

⁹⁸ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 265-266.

⁹⁹ Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 99.

¹⁰⁰ Ayten Altıntaş, *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* (İstanbul: Yerküre Kitaplığı, 2004), 413.

¹⁰¹ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 144-145; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 176.

¹⁰² Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 99-100.

9. Tedmür: Beyaz mermere ve değirmen taşına benzeyen bir taş olarak tanımlanır.¹⁰³ Aristoteles, Mağrib bölgesi¹⁰⁴ sahillerinde bulunan bu taşın oldukça zehirli olduğunu hatta kokusunun bile insanın kanını dondurarak öldürebileceğini söylemektedir.¹⁰⁵ Mütercim de taşı benzer bilgilerle açıklamıştır:

Tedmür: Aristû dir ki bu taş nâhiye-i Mağrib'dedir. Deryâ kenârında olur. Mermere benzer bir beyâz taşdır. Eger bir kimse bu taşı şemm eylese râyihası dimâğına irişdiği gibi vücūdında olan kan kuruyup hemân sâ'at helâk olur.¹⁰⁶

(**Tedmür:** Aristoteles der ki bu taş Mağrib [Kuzey Afrika] bölgesindedir. Deniz kenarında olur. Mermere benzeyen beyaz bir taştır. Eğer bir insan bu taşı koklasa, kokusu beynine ulaştığı anda (insan) bedeninde olan kanı kurutur (ve insan) o anda ölür.)

10. Cālîbü'n-Nevm: Uyku getiren kırmızı renkli bir taştır.¹⁰⁷ Aristoteles'e göre gündüz buhar çıkaran bu taş gece etrafına ışık saçır. Taşa adını veren özelliği ise üstünde taşıyan kişiye ağır uyku getirmesi ve taş üzerinden alınana kadar da kişinin uyanamamasıdır.¹⁰⁸ Rodosî-zâde bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten bilgi aktararak açıklamıştır:

Cālîbü'n-Nevm: Aristû dir ki bu bir nev' kırmızı taşdır. Gündüz öyle görünür ki gūyâ bu taşdan bir tütün çıkar ve gece olduğda ziyâ virüp etrâfında olan şeyleri gösterür. Bu taşdan iki dirhem miqdârını bir kimseye bağlasalar ol kimseye nevm-i şâkil galebe ider.¹⁰⁹

(**Uyku getiren taş:** Aristoteles der ki bu bir çeşit kırmızı taştır. Gündüz ondan sanki buhar çıkar gibi görünür ve gece olunca da (etrafına) ışık yayarak çevresinde olan şeyleri gösterir. Bu taştan iki dirhem miktarını bir kimsenin üzerine assalar o kimseye ağır uyku getirir.)

11. Cez': Bir çeşidi Yemen'de bir çeşidi Çin'de bulunan siyah ve beyaz renkli bir taştır.¹¹⁰ Aristoteles ve Âşık Mehmed eserlerinde taştan yapılan yüzüğün uğursuzluk getirdiğini ve kâbus görmeye neden olduğunu söylerler. Taşı üzerinde taşıyan çocuğun salyasının, taşa çok bakan birinin de kederinin artacağını aktarırlar.¹¹¹ Bu bilgilerin aksine Ebû'r-Reyhân Bîrûnî *el-Cemâhir fî Mari'feti'l-Cevâhir* adlı eserinde taşın uğursuz olmadığını örneklerle açıklar.¹¹² Eserde de taşın bulunduğu yerin bilgisine ve olumlu-olumsuz özelliklerine şu şekilde değinilir:

¹⁰³ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1210; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 279.

¹⁰⁴ İbrahim Harekât, "Mağrib", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 314-318.

¹⁰⁵ Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 164.

¹⁰⁶ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 100.

¹⁰⁷ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 136.

¹⁰⁸ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 279.

¹⁰⁹ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 100.

¹¹⁰ Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 153; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1321.

¹¹¹ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1209-1210; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 118-119.

¹¹² Özcan, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitâbu'l Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, 224-225.

Cez': Bir nev' boncuğdur. Aristû dir ki cez'i Yemen'den ve gâh olur ki Şîn memleketinden getirürler. Ve halk bunu nâ-mübârek tutarlar. Zîrâ hâşşasındandır ki ğam u ğuşşa getirüp yaramaz şeyler peydâ ider. Lâkin eger hamli olan 'avrete bağlasalar âsânlığla vaz'-ı hamli ider.¹¹³

(Oniks:) Bir çeşit boncuktur. Aristoteles der ki oniksi Yemen'den ve kimi zaman Çin memleketinden getirirler. Ama insanlar bunu uğursuz sayarlar. Çünkü gam ve keder getirip tekin olmayan şeylere sebep olma özelliği vardır. Fakat hamile olan kadın (üzerinde) taşırsa kolaylıkla doğurur.)

12. Hacer-i Ebyaz: “Beyaz taş” olarak tanımlanır. Aristoteles ve Sakızlı İsa Efendi bu taşın törpülendiğinde farklı renklerde toz çıkardığını söylerler. Tozun her bir renginin de değişik faydaları vardır. Örneğin kırmızı tozu insanın yaptığı her işe hayır getirir, mavi tozu huy güzelliği sağlar, yeşil tozu bitkilere bereket getirirken siyah tozu ise bir çeşit panzehir olarak kullanılır.¹¹⁴ Rodosî-zâde de taşı Aristoteles'ten bilgi aktararak ele alır:

Hacer-i Ebyaz: Aristû dir ki kaçan ki beyâz taş mihekke sürildükde mihekki şaru olursa ol taşı her kim götürürse kızb ve râst her ne dirse öyle vâkı' olur. Ve eger mihekki kırmızı olursa anı getüren kimse her ne işlerse ol şey serî'an mürtefi' olur. Ve eger mihekki toprak renginde olursa her ne recâ iderse sözi maqbûl olur. Ve eger mihekki gök rengli olursa anı götüren kimse tîbü'n-nefs olur. Ve eger mihekki yeşil olursa anı bir bustâna aşılar ağaçları tez bitüp ve büyük olur. Ve eger mihekki siyâh olursa mazarrat-ı zehri def ider. Şöyle ki eger bir kimseye zehr içürseler ba'dehu bu taşı hakk idüp içürseler zehrûn mazarratını def ider. Ve 'akreb ve yılan şokmış kimseye ke-zâlik içürseler yâhûd üzerine bağlasalar andan halâş olur.¹¹⁵

(Beyaz taş: Aristoteles der ki her ne zaman beyaz taş mihenk taşına sürüldüğünde (kazındığında) kazınmış (tozu) sarı olursa o taşı (da) her kim yanında taşırsa yalan ve doğru ne söylerse öyle gerçekleşir. Eğer kazınmış kırmızı çıkarsa onu taşıyan kimse her ne yaparsa o işi çabucak meydana gelir. Ve eğer kazınmış toprak renginde çıkarsa (onu taşıyan kimse) her ne dilerse sözü kabul edilir. Ve eğer kazınmış yeşile benzeyen mavi renginde olursa onu taşıyan kimse güzel huy sahibi olur. Ve eğer kazınmış yeşil çıkarsa onu bir bostana assalar (bostanın) ağaçları hızlı bir şekilde yetişir ve büyür. Ve eğer kazınmış siyah çıkarsa zehrin zararını yok eder. Şöyle ki eğer bir kimseye zehir içürseler daha sonra (da) bu taşı kazıyıp içürseler (ondaki) zehrin zararını yok eder. Ve akrep ve yılan sokmuş kimseye yine bu şekilde içürseler veya (onun) üzerine bağlasalar ondan (zehirden) kurtulur.)

13. Hacer-i Âsmâncûnî: Gök mavisi renginde yâkût cinsinden olan bir taştır.¹¹⁶ Törpülendiğinde siyah, beyaz, sarı ve yeşil renk tozu çıkar. Her bir toz renginin farklı yararları ve zararları vardır. Örneğin sarı tozu üzerinde taşıyanın her işinin doğru ve güzel olmasını sağlarken toz bir su kaynağına atıldığında suyun kesilmesine neden olur.¹¹⁷ Taşın özellikleri eserde şu şekilde açıklanır:

¹¹³Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 100.

¹¹⁴Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 163; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 273.

¹¹⁵Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 100-101.

¹¹⁶Mustafa Argunşah, “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (1990): 3; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 165.

¹¹⁷Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 165; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 273.

Hacer-i Âsmâncünî: Aristû dir ki kaçan bir taş gök rengli olup ve mihekke sürildükde eger mihekki beyâz olursa bir kimse ol taşı yanında götürse dâ'imâ şüh olup dil-teng ve maḥzûn olmaz. Ve eger mihekki siyâh olursa bir kimse anı yanında götürse aṣlâ işi râst gelmeyüp murâdî ḥâşıl olmaz. Ve eger [mihekki şarı olursa her 'amele şâlih ola. Ammâ] bir kuyuya yâḥûd bir ırmağa bıraksalar suyu az kala yâḥûd bi'l-küllüyye münkaṭı' ola. Ve eger mihekki kırmızı olursa götüren her dürlü ḥayra vâsıl ola. Ve eger yeşil olursa anı götüren kimse her nereye ekin ekse maḥşûlî ḡâyet çok ola. Ve eger mihekki toprak renginde olursa anı bir 'avret ismine göze çekseler ol 'avret aṇa meyl ü maḥabbet ide.¹¹⁸

(**Gök mavisî taş:** Aristoteles der ki her ne zaman bir taş yeşile benzeyen mavi renkli olur ve (bu taş) mihenik taşına sürüldüğünde (kazındığında) kazınmış (tozu) beyaz olursa (ve) bir kimse (de) o taşı yanında taşırsa (o kimse) daima neşeli olur; üzüntülü ve kederli olmaz. Ve eğer kazınmış siyah olursa, bir kimse (de) onu yanında taşırsa asla işleri rast gitmez (onun) isteği olmaz. Ve eğer [kazınmış sarı olursa her işe faydalı olur. Ama] bir kuyuya veya bir akarsuya bıraksalar (onların) suyu azalır veya tamamen kesilir. Ve eğer kazınmış kırmızı olursa, onu taşıyan kimse her türlü iyiliğe ulaşır. Ve eğer yeşil olursa onu taşıyan kimsenin ektiği ekinlerin mahsulü bereketli olur. Ve eğer kazınmış toprak renginde olursa onu (da) bir kadının ismini anarak göze sürme (olarak) çekseler o kadın ona sevgi gösterir.)

14. Hacer-i Ahdar: “Yeşil taş” olarak adlandırılır. Aristoteles, taşın kazındığında farklı renklerde toz çıkardığını söyler. Taşın beyaz tozu ekin tarlasına bereket verir iken sarı tozu katılan her ilacın faydalı olmasını sağlar. Kırmızı ve siyah tozunun ise insana saygınlık kazandırma, nefse ve düşmana karşı galip gelebilme gibi yararları vardır.¹¹⁹ Rodosî-zâde taşın faydalarını Aristoteles'in görüşlerine dayanarak açıklamıştır:

Hacer-i Aḥḍar: Aristû dir ki kaçan bir taş ki yeşil olup mihekke sürildükde mihekki beyâz olursa anı bir bez pâresi yâḥûd bir mîqdâr penbe içine koyup bir ağaç dikilen yire yâḥûd bir ekin ekilen yire defn olınsa ağaç ve ekin ḡâyet a'lâ ola. Ve eger mihekki siyâh olursa anı götüren kimsede ḥayr-ı keşir cem' ola. Ve eger şaru olursa anı götüren bir âdeme her ḡanḡı devâyı virürse muvâfıḡ ola. Ve eger kırmızı olursa ḡalkḡdan 'aṭâyâ-yı keşireye nâ'il ola. Ve eger toprak renginde olursa her ḡanḡı marjine 'ilâc iderse bi-izni'llâhi te'âlâ şifâ bula.¹²⁰

(**Yeşil taş:** Aristoteles der ki her ne zaman bir taş yeşil olup mihenik taşına sürüldüğünde (kazındığında) kazınmış (tozu) beyaz olursa, onu bir bez parçası veya bir miktar pamuk içine koyarak (bu şekilde) ağaç dikilen yere veya ekin ekilen yere gömülse (orada) ağaç ve ekin son derece mükemmel olur. Ve eğer kazınmış siyah olursa, onu yanında taşıyan kimsede birçok hayır bir arada bulunur. Ve eğer (kazınmış) sarı olursa, onu yanında taşıyan bir insana (onun) herhangi bir hastalığı için verilirse (ona) faydalı olur. Ve eğer (kazınmış) kırmızı olursa, (o kişi) insanlardan çok hediyeler alır. Ve eğer (kazınmış) toprak renginde olursa (sahibinin eli uğurlu olur ve ondan) herhangi bir hastasına ilaç yaparsa (o kişi) Allah'ın izniyle şifa bulur.)

15. Hacer-i Esved: “Siyah taş” olarak tanımlanır. Aristoteles'e göre taşın törpülendiğinde beyaz, sarı, siyah ve yeşil gibi farklı renklerde tozu çıkmaktadır. Beyaz ve yeşil tozu zehirli hayvan sokmalarında ve bu hayvanlardan korunmada faydalıdır. Sarı ve siyah tozu ise insanın işlerini kolaylaştırmak, beden yorgunluğunu azaltmak, zihnini açmak gibi özelliklere sahiptir.¹²¹ Mütercim taşın özelliklerini bu açıklamalara benzer şekilde aktarır:

¹¹⁸Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 101.

¹¹⁹Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 165-66.

¹²⁰Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 101.

¹²¹Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 163-164; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 273.

Hacer-i Esved: Aristû dir ki eger bir taş siyâh olup ve mihekke sürildükde mihekki beyâz olursa yılan ve 'akreb şokmuş kimseye mihekke sürüp içürseler yâhûd taşı üzerine bağlasalar zehrînüñ mazarratını def ider. Ve eger mihekki şaru olursa anı götüren kimse çoklık yorılmaya. Ve eger yeşil çıkarsa haşerât-ı arz anı şokmaya.¹²²

(**Kara taş:** Aristoteles der ki şayet bir taş siyah olursa ve mihenik taşına sürüldüğünde (kazındığında) kazınmış (tozu) beyaz olursa yılan ve akrep sokmuş kişiye (onun) tozundan içürseler veyahut taşı (o kişinin) üzerine assalar (o kişideki) zehrînin zararını yok eder. Ve eğer kazınmış sarı olursa onu yanında taşıyan kimse çoğunlukla yorulmaz. Ve eğer (kazınmış) yeşil çıkarsa akrep ve böcekler onu (yanında taşıyanı) sokmaz.)

16. Hacer-i Asfar: “Sarı taş” şeklinde tanımlanır.¹²³ Aristoteles taşın kazındığında farklı renkleri ortaya çıktığını söylemiştir. Beyaz ve yeşil rengi insanın her isteğinin ve işinin kolaylıkla gerçekleşmesi sağlar. Kırmızı rengi sorulan her soruya cevap verme yetisini kazandırırken siyah rengi ise insanın istediği herhangi bir kişiyi kendine bağlamaya yaramaktadır.¹²⁴ Eserde de taş Aristoteles’in ifadeleriyle şöyle anlatılır:

Hacer-i Aşfar: Aristû dir ki eger bir şaru taşuñ mihekki beyâz olursa anı götüren kimse halkdan her ne isterse hâşıl ola. Ve eger yeşil olursa her ne işe şürü iderse anı âsânlığla vücûda getüre. Ve eger kırmızı olursa anı getüren kimseden her ne su’âl olunursa cevâbına kâdir ola. Ve eger siyâh olursa bir kimsenüñ nâmına ol taşı götüren kimsenüñ yanından ol kimse müfârağat eylemeye. Mâdâm ki ol taş anuñla bile ola.¹²⁵

(**Sarı taş:** Aristoteles der ki eğer bir sarı taşın kazınmış (tozu) beyaz olursa onu yanında taşıyan kimse insanlardan ne isterse (o) isteğine ulaşır. Ve eğer (kazınmış) yeşil olursa her ne işe başlarsa onu kolaylıkla gerçekleştirir. Ve eğer (kazınmış) kırmızı olursa onu yanında taşıyan kişiden her ne soru sorulursa (onlara) cevap vermeye gücü yeter. Ve eğer (kazınmış) siyah olursa bir kimse adına o taşı taşıyan kişinin yanından o kimse ayrılmaz. O taş, taşıyan kişi ile birlikte olduğu sürece (o kimse ondan) ayrılmaz.)

17. Hacerü'l-Bâh: “Cinsel isteği uyandıran taş”tır. Kırıldığında içinden akrep çıktığı söylenen taşın madeni Afrika ülkelerinden olan Mısır’dadır.¹²⁶ Aristoteles’in “berkî taş” olarak adlandırdığı taşın en önemli özelliği üzerinde taşıyan kişinin şehvetini arttırmasıdır.¹²⁷ Farklı kaynaklarda “hacerü'l-bât” ya da “hacerü'l-bân” ismi de verilen حجرü'l-bâh, üzerinde taşıyan kadının hamile kalmasını önleyen, dil altına konulduğunda susuzluğu gideren ve ezilip içildiğinde ise sarı su hastalıklarını gideren bir taştır.¹²⁸ Rodosî-zâde taş Aristoteles’in ifadeleriyle aktarır:

¹²² Çelik, “Rodosî-zâde’nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 101.

¹²³ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 273.

¹²⁴ Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 164.

¹²⁵ Çelik, “Rodosî-zâde’nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 101.

¹²⁶ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1211; Demir, “Hezârfen Hüseyin b. Ca’fer İstânköyî’nin “Lisânü'l-Etibbâ” Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 164.

¹²⁷ Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 134.

¹²⁸ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 276; Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 135.

Hacerü'l-Bâh: Aristü dir ki bu taşun ma'dini Mağrib'de İfrîkiyye'dedür. İskender bu taşı anda buldı. Ve hâşşası oldur ki bu taşta karib olan kimsenün cim'a istihâsı ziyâde ola. Pes İskender emr eyledi bu taşı 'asker olduğu yirden kaldurdılar.¹²⁹

(**Şehvet taşı:** Aristoteles der ki bu taşın çıktığı yer Mağrib'de İfrîkiyye'dedir.¹³⁰ İskender-i Zülkarneyn bu taşı orada buldu. Özelliği şudur ki bu taşta yaklaşan birinin cinsel isteği artar. Bundan dolayı İskender bu taşın askerinin bulunduğu yerden kaldırılmasını emretti.)

18. Hacerü'l-Hayye: "Yılan taşı" olarak tanımlanır.¹³¹ Uzun ömürlü yılanların ense kısmında bulunan bu taş zehirli hayvan sokmalarında panzehir olarak kullanılır.¹³² Eserde taşın Farsçadaki ismi verildikten sonra taşın boyutu, bulunduğu yer ve yararı şu şekilde anlatılır:

Hacerü'l-Hayye: Fârsîde bu taşta mühre-i mâr dirler. Küçük funduk kadar bir taşdur. Ba'zı yılanın başında bulunur. Hâşşası oldur ki eger bir kimseyi el-îyâzû bi'llâh yılan şoksa ol yılan şokduğu 'uzvî sût içine yâhûd ıssı şu içine koyup ba'dehu bu taşı şu içinde ol mevzi'ün üzerine kosalar bi-izni'llâhi te'âlâ zehri cezb idüp gâ'ilesinden halâş olur.¹³³

(**Yılan taşı:** Farsçada bu taşta mühre-i mâr (sührebâz) derler. Küçük fındık kadar bir taştır. Bazı yılanların başında bulunur. Özelliği şudur ki bir kimseyi –Allah saklasın– yılan soksa, o yılanın soktuğu organı süte veya sıcak su içine koyup (daha) sonra bu taşı su içerisinde o yerin üzerine koysalar Allah'ın izniyle (oradaki) zehri geçirip (o kimseyi) sıkıntısından kurtarır.)

19. Hacerü'l-Huttâf: "Kırlangıç taşı" olarak adlandırılır. Kırlangıç yavrusunun ilk yumurtasından çıkan biri beyaz biri kırmızı renkli iki taştır.¹³⁴ Beyaz olanı sara hastalığı tedavisinde kullanılırken kırmızı olanı uykuda korkmayı ve uykudan sıçrayarak uyanmayı engeller.¹³⁵ Rodosî-zâde de taş hakkındaki bilgilerini benzer şekilde aktarmıştır:

Hacerü'l-Huttâf: Kırlangıç yuvasında iki dürlü taş bulunur. Bir nev'i beyâz olur. Eger anı maşrû'a bağlasalar şar'ı zâ'il olur. Ve bir nev'i de kırmızı olur. Nevminde korğan kimseye bağlasalar bir dağı korkmaya.¹³⁶

(**Kırlangıç taşı:** Kırlangıç yuvasında iki türlü taş bulunur. Bir çeşidi beyaz olur. Eğer o taşı (beyaz olanı) sara (hastalığı olan birine) bağlasalar sarası yok olur. Ve bir çeşidi de kırmızı olur. Bu taşı uykusunda korkan birinin (boynuna) bağlasalar (o) bir daha korkmaz.)

¹²⁹Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 101-102.

¹³⁰Nadir Özkuyumcu, "İfrîkiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 515-516.

¹³¹Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 162; Topkar, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, 160.

¹³²Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 162; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 55.

¹³³Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 102.

¹³⁴Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1169; Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 163.

¹³⁵Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1169; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 268.

¹³⁶Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 102.

¹³⁷Topkar, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, 162; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 266.

¹³⁸Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1212; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 266.

20. Hacerü'r-Rehâ: “Değirmen taşı”dır.¹³⁷ Hamile kadınların düşük yapmasını önlemek, akan kanı durdurmak, vücuttaki ödemi gidermek ve verem hastalığını tedavi etmek için kullanılan bir taştır.¹³⁸ Rodosî-zâde eserinde taşın bir yararına şu şekilde değinir:

Hacerü'r-Rehâ: Eger değirmenün alt taşından bir pâresini oğlan düşürmege mu'tâd olan 'avrete bağlasalar bir dağı düşürmeye. Lâkin gerekdür ki vaż'-ı hamli vaktinde ol taş pâresini gidereler tâ ki vaż'-ı haml şu'ûbetle olmaya.¹³⁹

(**Değirmen taşı:** Eger değirmenin alt taşından bir parçasını alıp devamlı çocuk düşüren kadına bağlasalar bir daha çocuğunu düşürmez. Ancak doğum vaktinde doğumun zor olmaması için o taş parçasını (kadının) yanından uzaklaştırmak gerekir.)

21. Hacerü's-Sâmûr: Madeni Mağrib bölgesinde bulunan Sâmu'r Dağı'nda olduğundan “Sâmu'r taşı” olarak adlandırılır.¹⁴⁰ Bütün taşları kesme özelliğine sahip bir taştır. Hz. Süleyman zamanında Beytü'l-Makdis'in yapımında diğer taşları sessizce kesebilmek için kullanıldığına inanılır.¹⁴¹ Rodosî-zâde eserinde taş şu şekilde yer verir:

Hacerü's-Sâmûr: Bir taşdır ki cemî' taşları kırar. Rivâyet olunur ki Süleymân 'aleyhi's-selâm Beytü'l-Makdis'i 'imâret eyledükde taşları kat' iderken hâsıl olan şadâdan halk müte'ellim olup Süleymân 'aleyhi's-selâma şikâyet eylediler. Pes Süleymân 'aleyhi's-selâm cinnleri cem' idüp şadâsuz taş kesmege bir çâre var mıdur diyü meşveret eyledükde Şahr nâmında olan cinn yâ nebiyya'llâh bir taş gördüm ki cemî' taşları pâreler. Hâlâ ol taşun ne mekânda olduğunu bilmem lâkin tahşîl eylesininün hîlesini bilürem diyüp şişeden bir şâf kalın kâse yapdurdı kim degme hâlde kırılmaz. Ba'dehu bir tavşancıl yuvasına ki içinde yumurtaları var idi ol kâseyi başı aşağı yumurtaların üzerine vaż' eyledi. Bir zamândan sonra tavşancıl yuvasına gelüp yumurtalarının üstünde olan şişeyi gördükde pençesiyle her ne kadar ki darb eyledi olmadı şikest idemedi. Pes gidüp bir zamândan sonra yine çıka geldi. Ağzına bir taş almış götürüp şişenin üstüne kudukda şişe iki pâre oldu. Gelüp mâ-cerâyı Süleymân 'aleyhi's-selâma i'lâm eylediler. Tavşancılı huzûrına getürdüp yumurtaların üstünde olan şişeyi kırduğun taşı nereden getürdün didükde Mağrib'de Sâmu'r dirler bir taş vardır andan getürdüm didi. Pes Süleymân 'aleyhi's-selâm cinnlere emr eyledi Sâmu'r Dağı'ndan hâcet kadar taş getürüp ba'dehu taşları şadâsuz ol taşla kesdiler.¹⁴²

(**Sâmu'r taşı:** Bütün taşları kıran bir taştır. Nakledilir ki Süleyman aleyhisselam Beytü'l-Makdis'i inşa ettiği sırada taşları keserken ortaya çıkan sestten insanlar üzüntü duyarak Süleyman aleyhisselama (bu durumu) şikayette bulundular. Bundan dolayı Süleyman aleyhisselam cinleri bir araya toplayarak (onlarla) sessizce taş kesebilmek için bir yol var mıdır diye fikir alış verişinde bulunduktan sonra Sahr isminde olan cin “ey Allah'ın peygamberi bir taş gördüm ki bütün taşları parçalar. Bu zamana kadar o taşın nerede olduğunu bilmem; fakat elde edilmesinin yolunu bilirim” diyerek saf camdan kalın bir kase yaptırdı ki herhangi bir durumda (bu kase) kırılmaz. Ondan sonra içinde yumurtaları olan bir tavşancıl kuşu yuvasına giderek o kaseyi baş aşağı yumurtaların üzerine koydu. Bir zaman sonra tavşancıl kuşu yuvasına gelip yumurtalarının üstünde olan (o) şişeyi gördüğünde pençesiyle (şişeye) vursa da (şişeyi) kıramadı. Bundan dolayı gitti (ve) bir zaman sonra yine çıkıp (geri) geldi. (Tavşancıl kuşu) ağzına aldığı bir taşı, götürüp şişenin üstüne koyduğunda şişe iki parça oldu. (Buna şahit olanlar) meydana gelen (bu) olayı gelip Süleyman aleyhisselama anlattılar. (Hz. Süleyman) tavşancıl kuşunu huzuruna getirip “yumurtaların üstünde olan şişeyi kırdığın taşı nereden getirdin” dediğinde “Mağrib bölgesinde Sâmu'r Dağı denilen bir dağ vardır oradan getirdim” dedi. Bunun üzerine Süleyman aleyhisselam cinlere emretti. (Cinler) Sâmu'r Dağı'ndan ihtiyaç kadar taş getirip daha sonraki taşları o taş ile sessizce kestiler.)

¹³⁹Çelik, “Rodossî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 102.

¹⁴⁰Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1212.

¹⁴¹Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 276.

¹⁴²Çelik, “Rodossî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 102-103.

22. Hacerü's-Semm: “Zehir taşı”dır. Panzehir madeninde bulunan bir tür taş olduğu bilinir. Herhangi bir zehrin taşı yaklaştırılması ile hareket eden bir taştır.¹⁴³ Taşın bu ilginç özelliğinden dolayı taş hakkında birçok hikâye ve rivayet söylenmiştir. Rodosî-zāde de taş hakkındaki bilgilerini bir hikâye etrafında anlatır:

Hacerü's-Semm: Boncuğa benzer bir taşdır. Lâkin boncuk degüldür. Hâşşası oldur ki ol taş olduğu yire zehr getürseler taş harekete gelür. Ve bu taş mülük hazinesinde bulunur. Nizâmü'l-Mülk Siyerü'l-Mülük-nâm kitâbda zıkr ider ki hulefâ-yı Benî Ümeyye'den Süleymân bin 'Abdü'l-Melik'e Hâlid bin Bermek'i vaşf idüp her vechle istiḥdâma lâıyık re'y ü tedbîr şâhibidür didüklerinde Süleymân bin 'Abdü'l-Melik mezbûrı görmege râğib oldı. Hâlid Belh'de olmağın Belh vâlisine fermân gönderdiler. Pes Hâlid'i i'zâz u ikrâmla Süleymân bin 'Abdü'l-Melik'ün huzûrına getürdiler. Süleymân Hâlid'i gördükde şüretinden ḥazz idüp otur diyü emr eyledi. Hâlid de emre imtişâlen oturdu. Ba'dehu çok geçmedin ḥalîfede âşâr-ı tağayyür zâhir olup lâ-ḥavle diyerek ḳalduruḡ şu ḥarîfi diyü emr eyledükde Hâlid'i Süleymân'ın huzûrından ḳaldurup taşra çıkardılar. Bu ḥâlden herkes ta'accüb idüp kimse sebebine vâkıf olamadı.

Ba'dehu bir gice tenhâda ḥalîfenün nüdemâsından biri yâ emîre'l-mü'minîn Hâlid'i hezâr râğbet ile getürdüp ibtidâ-yı emrde iltifât buyurulmuş iken tekrâr ḡazab idüp huzûrınuzdan iḥrâc buyurdunuz olmadı. Bunun vechini bilemedük didi. Süleymân bin 'Abdü'l-Melik eger mezbûrı mesâfe-i ba'ideden getürmüş olmayayduḡ ḳatl iderdüm. Benüm huzûrına girdükde ibtidâ tuḥfesi zehr idi didükde nedîm-i mezbûr Süleymân'a emriñüz olursa Hâlid'e su'âl eyleyüp aşlını keşf ideyüm didi. Süleymân da izn virdükde Hâlid'ün yanına gelüp geçen gün ḥalîfenün huzûrına girdügünḡde senün yanunḡda zehr var mıydı didi. Hâlid de belî ḥâlâ şimdi de vardur. Zîrâ bizüm babalarımıza mülük-ı sâlife niçe şikence itdürmüşlerdür. Aḡa binâ'en barmağumda olan ḡâtemün içine zehr ḳodurmışumdur. Eger öyle bir ḡâle mübtelâ olursam yalayup helâk olup şikenceden ḡalâş olurum didi. Nedîm Hâlid'den bu ḡaberi alduḡdan sonra gelüp ḡalîfeye mâ-cerâyı i'âm eyledükde Süleymân mezbûruḡ bu vechle 'akıbet-endişliğine ta'accüb eyledi. Tekrâr huzûrına getürdiler. Söyledüp her vechle tarz u tavrını istiḡsân eyleyüp mezbûrı ba'zı ḡıdmetinde istiḡdâm eyledi. Ba'dehu Hâlid Süleymân'ın huzûrında taḡarrub taḡşîl idüp her sözi söylemege ḡudret geldükde bir gün yâ emîre'l-mü'minîn huzûrınıza girdügümde bu ḡullarında zehr olduğunu neden muḡḡalı' oldıñuz diyü su'âl eyledi. Süleymân cevâbında yanumda bir boncuğa benzer iki küçük taş vardur. Her ne zamân ki huzûrına zehr gelse ol taşlar harekete gelür. Pes sen de yanuma girdükde harekete gelmişler idi. Ba'dehu meclisden gitdügünḡ gibi sâkin oldılar idi diyüp bâzûsından taşra çıkırap Hâlid'e gösterdi. Boncuğa benzer iki küçük taş idi.¹⁴⁴

(Zehir taşı: Boncuğa benzer bir taştır. Fakat boncuk değildir. Özelliği budur ki o taşın bulunduğu yere zehir getirselers taş hareket eder. Ve bu taş padişahların hazinesinde bulunur. Nizâmü'l-Mülk Siyerü'l-Mülük adlı kitapta (şöyle) söyler ki Benî Ümeyye halifelerinden Süleyman bin Abdülmelik'e, Hâlid bin Bermek'in her türlü hizmette kullanmaya uygun (bir) fikir verme ve (herhangi bir işi) idare etme vasfına sahip olduğunu söylediğinde Süleyman bin Abdülmelik adı geçeni (Hâlid bin Bermek'i) görmek istedi. Hâlid, Belh'te olduğundan Belh valisine ferman gönderdiler. Bunun üzerine Hâlid'i saygı ve hürmetle Süleyman bin Abdülmelik'in huzuruna getirdiler. Süleyman, Hâlid'i gördüğünde görünüşünden hoşlanıp “otur” diye emretti. Hâlid de emre uyarak oturdu. Daha sonra çok geçmeden halifenin (bu ilk) tavrı bozularak “lâ-havle (her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece Allah'tır)” dedi (ve) “(huzurumdan) kaldırım şu herifi” diye emretti. Hâlid'i Süleyman'ın huzurundan alarak dışarı çıkardılar. Bu duruma herkes şaşırdı, (ancak) kimse sebebini bilemedi. Daha sonra bir gece ıssız bir yerde halifenin yakın dostlarından biri “ey müminlerin emiri Hâlid'i binlerce (pek çok) istek ile getirtip işin başında (öncesinde) (ona) alaka göstermiş iken devamında öfkelenip huzurunuzdan dışarıya attırdınız olmadı. Bunun sebebini bilemedik” dedi. Süleyman bin Abdülmelik “eğer adı geçeni (Hâlid'i) uzak mesafeden getirtmiş olmasaydık öldürürdüm.

¹⁴³Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 276.

¹⁴⁴Çelik, “Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 103-104.

(Çünkü) benim huzuruma girdiğindeki ilk hediyesi zehirdi” dediğinde adı geçen yakın dostu Süleyman’a “emriniz olursa Hâlid’e sorup (işin) aslını öğreneyim” dedi. Süleyman da (ona) izin verdikten sonra (halifenin yakın dostu) Hâlid’in yanına gelerek (ona) “geçen gün halifenin huzuruna girdiğin zaman senin yanında zehir var mıydı” dedi. Hâlid de “evet, şimdi bile vardır. Çünkü bizim babalarımıza geçmiş padişahlar pek çok işkence ettirmişlerdir. Bundan dolayı parmağımda olan yüzüğün içine zehir koydurmuşumdur. Eğer bunun gibi bir duruma yakalanırsam yalayıp ölerек işkenceden kurtulurum” dedi. (Halifenin) yakın dostu, Hâlid’den bu haberi aldıktan sonra gelip halifeye olayı anlattığında Süleyman adı geçen (Hâlid’in) her işin sonunu düşünebilen bu yönüne hayret etti. (Böylece Hâlid’i) yeniden (halifenin) huzuruna getirdiler. (Halife bu kez onun) konuşmasına (izin verdi ve onun) tutum ve davranışını her yönüyle beğendiği (için) adı geçen (Hâlid’i kendinin) bazı hizmetleri için görevlendirdi. Daha sonra Hâlid, Süleyman’ın huzurunda (onunla) yakınlık kurup (ona) her (tür) söz söylemeye gücü yetecek düzeye geldiğinde (Süleyman’a) “bir gün ey müminlerin emiri huzuruza girdiğimde bu kulunuzda zehir olduğunu nasıl bildiniz” diye sordu. Süleyman cevabında (şöyle söyledi) “yanımda bir boncuğa benzer iki küçük taş vardır. Her ne zaman ki huzuruma zehir gelse o taşlar hareket eder(ler). Bu yüzden sen de yanıma girdiğinde hareket etmişlerdi. Daha sonrasında (sen) meclisten gittiğin gibi hareketsiz olmuşlardı” diyerek kolunun altından (taşları) çıkartıp Hâlid’e gösterdi. (Bunlar) boncuğa benzer iki küçük taş idi.)

23. Hacerü’s-Sanevber: “Sarılık taşı” olarak adlandırılır.¹⁴⁵ Kırlangıç yuvasında bulunur ancak yuvaya safran sürüldükten sonra kırlangıç kuşunun taşı yuvasına getirmesiyle elde edilir. Sarılık hastalığı tedavisinde kullanılan bir taştır.¹⁴⁶ Eserde Aristoteles’in görüşlerine dayanılarak taşın yararı ve elde ediliş şekli anlatılır:

Hacerü’s-Şanevber: Aristū dir ki bu taş def-i yarağāna ki şarılık didükleri marāzdur nāfi’dür. Kırlangıç yuvasında bulunur. Taşşılı bu taşıkledür ki kırlangıç yavrusuna za’ferān sürerler kırlangıç gelüp yavrusını şaru gördükde şarılığa uğramış şanup varur bu taşı getürüp yavrusına sürüp yuvasına bırakır.¹⁴⁷

(**Sanevber taşı:** Aristoteles der ki bu taş sarılık denilen yarakan hastalığını def etmeye faydalıdır. Kırlangıç yuvasında bulunur. Elde edilmesinin yolu şu şekildedir ki kırlangıç yavrusuna safran sürerler ve kırlangıç gelip yavrusunu sarı (renkte) gördüğünde sarılığa uğradığını sanıp gider (ardından) bu taşı getirip yavrusuna sürüp yuvasına bırakır.)

24. Hacerü’l-Ukâb: “Ukâb” kelimesi “karakuş, kartal, tavşancıl kuşu” anlamlarını taşımaktadır.¹⁴⁸ “Hacerü’l-ukâb” ise “tavşancıl kuşu/kartal taşı” şeklinde tanımlanabilir. Kartal/tavşancıl yavrusunun yuvasından elde edilebilen taşın en önemli özelliği doğumu kolaylaştırmasıdır. Aristoteles de bu özelliğinden dolayı taşı “doğumu kolaylaştıran taş” olarak adlandırır.¹⁴⁹ Taşa farkı kaynaklarda “hacerü’l-ukâb” ile eş anlamlara gelen “hacerü’n-nesr”, “hacer-i kerkes” gibi isimlerin de verildiği görülür.¹⁵⁰ Eserde taşın fiziki özellikleri ve yararı şu şekilde anlatılır:

¹⁴⁵Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 277.

¹⁴⁶Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 277; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 55.

¹⁴⁷Çelik, “Rodosī-zāde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 104.”

¹⁴⁸Ferit Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lugat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2003), 1118.

¹⁴⁹Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu’l AHCâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 136.

¹⁵⁰Demir, “Hezârfen Hüseyin b. Ca’fer İstânköyî’nin “Lisânü’l-Etibbâ” Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 163; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 101.

Hacerü'l-'Ukâb: Hürmâ çekirdeğine benzer bir taşdır ki tahrik olınsa içinde bir şey var gibi şadâ virür. Ammâ kırsalar içinden bir şey çıkmaz. Tavşancıl yuvasında bulunur. Tavşancıl bu taşı Hind'den getirür. Kaçan bir kimse 'ukâb yuvasına çıkmağa kaşd eylese 'ukâb gūyâ ol kimsenün bu taş için çıkduğına vâkıf olmağın yuvasından taşı ol kimseye atar. Hâşşası oldur ki çoğurması güç olan 'avrete aşsalar sühûletle vaz'-ı haml ider. 'Ukâb bu taşı sühûletle yumurtlamak için yuvasına getirür.¹⁵¹

(**Tavşancıl kuşu/Kartal taşı:** Hurma çekirdeğine benzeyen bu taş, hareket ettirildiğinde içinde bir şey varmış gibi ses çıkarır. Ancak kırılrsa içinden bir şey çıkmaz. Tavşancıl kuşunun (kartalın) yuvasında bulunur. Tavşancıl, bu taşı Hindistan'dan getirir. Ne zaman ki bir kimse tavşancıl yuvasına çıkmak istese tavşancıl sanki o kimsenin bu taş(ı almak) için çıktığını bilir gibi o taşı yuvasından o kimseye atar. Özelliği şudur ki doğurması güç olan kadına assalar kolaylıkla doğurur. Tavşancıl (da) bu taşı kolaylıkla yumurtlamak için yuvasına getirir.)

25. Hacerü'l-Kîr: "Zift/karasakız" taşı şeklinde tanımlanır.¹⁵² Aristoteles, rengi oldukça siyah olan bu taşın Mağrib'deki Berberî bölgesinin Barka şehrinde bulunduğunu söyler. Ateş gibi yanıcı bir özelliğe sahip olması ile bilinir; sıcak halde iken zift veya katran kuyusuna atılırsa onları da kaynatarak çözündürür.¹⁵³ Çıban ve leke tedavisinde kullanılır.¹⁵⁴ Mütercim de taşı Aristoteles'ten bilgi aktararak şöyle anlatır:

Hacerü'l-Kîr: Aristû dir ki siyâh veyâ yeşilse haşîn bir taşdır ki Mağrib'de olur. Kaçan bu taşı zift içine kosalars zift kaynamağa başlar âteşde kaynadığı gibi. Ve akar şuya kosalars şu bir tarafa çekilir. Ve enhâr faşında geçen Nehr-i Sence'nün levhi bu taşdan olduğu ba'zı nüshada meşhûrdur.¹⁵⁵

(**Zift/Karasakız taşı:** Aristoteles der ki siyah veya yeşil sert bir taştır ki Mağrib ülkesinde bulunur. Ne zaman bu taşı zift içine koysalar zift ateşte kaynadığı gibi kaynamaya başlar. Ve akarsuya koysalar su bir tarafa çekilir. Ve nehirler bölümünde geçen Sence Nehri'nin renginin bu taştan dolayı (bu renkte) olduğu kimi kitaplarda yazılmıştır.)

26. Hacerü'l-Matar: "Yağmur taşı" olarak adlandırılır.¹⁵⁶ Birkaç türü ve rengi vardır. Madeni Türkistan'da bulunur.¹⁵⁷ Bu taş bir kaba konulup çalkalandığında mevsimine göre yağmur ya da kar yağdırma özelliğine sahiptir.¹⁵⁸ Mütercim taş hakkında genel bilgiler verdikten sonra taşın ilginç özelliğine de bir rivayetle şöyle değinir:

Hacerü'l-Matar: Fârsîde seng-i yada dirler bilâd-ı Türkistân'da olur. Rengleri muhtelif envâ'ı çok taşdır. Hâşşası oldur ki bu taşı şuya kosalars der-hâl hevâ bulitlanup yağmur yağar ve gâh olur ki kar da yağar. Bu kışşa Türkistân ehli mâ-beyninde meşhûrdur. Hasan bin Muhammed Kazvîni ki şehri Kazvîn ma'rûflarından bir kimse idi. Rivâyet ider ki bir defa H'âce 'İmâdü'l-Mülk-i Sâvi huzûrında idüm. Esnâ-yı müşâhabetde haberü'l-matar bahşi açıldıkda ba'zılar istig'râb ve istib'âd eylediler. Pes 'İmâdü'l-Mülk fülân Türki çıkıruş didükde mezbûrı meclise getürdiler. 'İmâdü'l-Mülk şunlar için 'îmâl-i hacere-i matâr eyle didükde mezbûr bir taş getürdi. Ve bir tāsı şuyla taldurup taşı içine bıraktı. Der-hâl bir bulit zâhir olup yağmur yağdurmağa başladı.¹⁵⁹

¹⁵¹ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 104.

¹⁵² Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l AHCâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 139.

¹⁵³ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l AHCâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 139; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 277.

¹⁵⁴ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1216.

¹⁵⁵ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 104-105.

¹⁵⁶ Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 163; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 275.

¹⁵⁷ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1214; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 275.

¹⁵⁸ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1214; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 54.

¹⁵⁹ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 105.

(Yağmur taşı: Farsçada seng-i yada derler ve Türkistan ülkelerinde bulunur. Renkleri türlü türlü ve çeşidi çok olan bir taştır. Özelliği şudur ki bu taşı suya koysalar o anda hava bulutlanıp yağmur yağar ve kimi zaman da kar yağar. Bu rivayet Türkistan halkı arasında meşhurdur. Hasan bin Muhammed Kazvî'nî, Kazvî'n şehrinin tanınan kimselerinden biri idi. Rivayet eder ki bir defasında Hoca İmâdü'l-Mülk-i Sâvî'nin huzurunda idim. Sohbet sırasında yağmur taşı konusu açıldığında kimileri (bu taş) hayret edip (taşın bu özelliğinin olmasına bir) ihtimal vermediler. Bunun üzerine İmâdü'l-Mülk filan Türkü çağırın dediğinde adı geçen şahsı (Türkü) meclise getirdiler. İmâdü'l-Mülk şunlar için yağmur taşı kullan dediğinde adı geçen Türk (oraya) bir taş getirdi. Ve bir tası suyla doldurup taşı içine koydu. O anda bir bulut ortaya çıkıp yağmur yağdırmaya başladı.)

27. Dürr: “İnci”dir.¹⁶⁰ Sedef adı verilen deniz hayvanının karnında oluşan inci dalgıçlar tarafından denizden haziran ve temmuz aylarında çıkarılır.¹⁶¹ Aristoteles’e göre sene ortasında rüzgârlar denizi oldukça dalgalandırır. Bu dönemde denizin yüzeyine çıkan sedefin ağzına su damlaları ulaşır. Bu damlalardan kimi sedef bir damla kimi sedef ise birkaç damla yutar. Sadece bir damla yutan sedefin incisi büyük olur. Sedef gün doğumu-batımında sudan çıkarak içindekini besler ve tekrar denizin dibine iner. Yeterince beslenen sedef bitkiye dönüşür. Bitkisel aşamaya gelindikten sonra da dalgıçlar denizin derinliklerinden sedefi çıkarır. Uzun süre çıkarılmayan sedefin incisi bozulduğundan sedef vakti geçirilmeden denizden çıkarılmalıdır.¹⁶² İnci kalp çarpıntısı, baş ağrısı, çeşitli göz hastalıkları gibi pek çok hastalığın tedavisinde kullanılır.¹⁶³ Mütercim de inciyi Aristoteles’ten edindiği bilgilerle açıklar:

Dürr: Aristū dir ki deryā-yı muhîṭ bahār faşlında harekete gelüp yiller esmege başlar. Ol mevsimde şadefler deryā yüzine çıkup ağızların açarlar. Pes rüzgâr şadeflerin ağızlarına ba’zı katreler serpüp kimine bir katre ve kimine iki üç katre ve daḥı ziyâde vâşıl olur. Lâkin ağzına bir katre düşen şadefün incüsü büyük olur. Ba’dehu şadefler deryâ dibine gidüp güneşün tulu’ı ve gurûbı vaktinde şudan taşra çıkup ağzını bād-ı şimâle açar. Bu tārîkle cevfinde olan incüyi terbiye ider. Çünkü terbiyesi tamâm ola deryâ dibine inüp hayvâniyyeti nebâta münkalib olup ka’r-ı deryâya kök şalar. Bu hâle girdükde ğavvâşlar inüp ka’r-ı deryâdan çıkarur. Eger bundan şonra ta’arruz eylemeseler bir müddet deryâda bâkî kalsa incüsü müteğayyir ve fâsid olur. Ve incünün hâşşası oldur ki hafekâna ve sevdâdan hâşıl olan havfa nâfi olup kalbün kanını taşıye ider. Bu fâ’ideler için eṭibbâ incüyi edviye içine kırlar.¹⁶⁴

(İnci: Aristoteles der ki okyanus bahar mevsiminde hareket etmeye başladığında rüzgârlar esmeye başlar. O mevsimde sedefler deniz yüzeyine çıkarak ağızlarını açarlar. Bundan dolayı (da) rüzgâr sedeflerin ağızlarına birtakım damlalar serpiştirerek kimine bir damla ve kimine iki, üç damla ve daha fazlasını (da) ulaştırır). Fakat ağzına bir damla düşen sedefin incisi büyük olur. Daha sonra sedefler denizin dibine gider(ler) (ve) güneşin doğuş ve batış zamanında sudan dışarı çıkarak ağız(lar)ını kuzey rüzgârına (doğru) açar(lar). Bu yolla karınlarında olan inciyi besleyip büyütür(ler). Ancak büyüme(leri) tamamlandıktan sonra deniz dibine indiklerinde hayvan olma durumları bitkiye dönüşür (ve) denizin derinliklerine kök salar(lar). Bu duruma döndükten sonra dalgıçlar dalıp (inciyi) denizin derinliklerinden çıkarırlar. Eğer bundan (hemen) sonra (dalgıçlar inciyi) çıkarmazsalar (yani inci) bir süre denizde bekletilirse (o) inci bozulur ve kötü olur. Ve incinin özelliği şudur ki yürek çarpıntısına ve kara sevdadan ortaya çıkan korkuya faydalı olup kalbin kanını (da) temizler. Bu gibi faydaları için doktorlar inciyi hazırladıkları ilaçların içine koyarlar.)

¹⁶⁰İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: L&M Yayınları, 2002), 136.

¹⁶¹Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 40.

¹⁶²Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu’l Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 107-109.

¹⁶³Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu’l Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 110; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 40.

¹⁶⁴Çelik, “Rodosî-zāde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 105.

28. Hacer-i Ruhâm: “Mermer taşı”dır.¹⁶⁵ Eserde taşın açıklaması kısaca yapıldıktan sonra faydalı bir özelliğine şu şekilde değinilir:

Hacer-i Ruḥām: Mermer didükleri meşhūr beyāz taşdur. Kaçan bir ‘avret ḥāmīle olmasun diseler saḥḥ olunmuş mermerden bir dirhem miqdārı içüreler gebe kalmaz.¹⁶⁶

(**Mermer taşı:** Mermer dedikleri meşhur beyaz taştır. Ne zaman bir kadının hamile olmasını istemeseler (o kadına) ezilmiş mermerden bir dirhem miktarı içirseler (o kadın) hamile kalmaz.)

29. Zümürüd: “Zümrüt taşı” olarak adlandırılır. Farklı bölgelerde madenleri bulunan zümrüt en çok Mağrib sahillerindeki altın madenlerden elde edilir.¹⁶⁷ Birçok türü ve rengi vardır; en değerli türü ise yeşil renkli olanıdır.¹⁶⁸ Zümrüde bakılması bile göz hastalıklarını giderebilir. Ayrıca bu taş zehirli hayvanları uzaklaştırmak, kötü düş görmekten kurtulmak, sara hastalığını gidermek, uçuk çıkmasını önlemek gibi amaçlarla da kullanılmaktadır.¹⁶⁹ Eserde taşın bulunduğu yerin ve renginin bilgisi verildikten sonra yararları şu şekilde açıklanır:

Zümürüd: Bir şeffāf yeşil taşdur ki altın ma’dininde mütevellid olur. Eger bir kimseye el-‘iyāzū bi’llāh zehr virmiş olsalar zümürüdi sürüp ol kimseye içüreler mażarrat-ı zehri def ider. Ve zümürüde çok naẓar eyleseler gözün ḥiddetini ziyāde ider. Ve zümürüdi bir kimse yanında götürse def-i şar’ için nāfi’dür ve āfāt-ı cinnden emîn olur. Muḥammed bin Zekerıyyā dir ki ḡāyet a’lā zümürüde ef’înün gözi toḡınsa der-ḥāl gözi eriyüp şu gibi akar.¹⁷⁰

(**Zümrüd:** Altın madeninde oluşan şeffaf yeşil bir taştır. Eğer bir kimseye –Allah saklasın– zehir vermiş olsalar zümrüdü o kimseye sürerek içirseler (ondaki) zehrin zararını yok eder. Ve zümrüde çok bakılırsa gözün keskinliğini artırır. Ve zümrüdü bir kimse yanında taşırsa (ondaki) sara hastalığını gidermeye faydalıdır ve (ayrıca o kişi) cinlerin belalarından uzak olur. Muhammed bin Zekerıyyâ der ki en iyi zümrüde engerek yılanının bakışı rast gelse o anda (yılanın) gözü erir (ve gözü) su gibi akar.)

30. Şebb: “Şap” olarak adlandırılır. Zaç cinsinden olan şapın en iyi madenleri Kuzey bölgeleri ve Yemen’de bulunur.¹⁷¹ Yemen madeninden elde edilene “şebb-i Yemânî” adı verilir. Yemen dağlarından akan suyun donmasıyla oluşan şebb-i Yemânî beyaz renklidir. Bilinen en önemli özelliği ise akan kanı durdurmasıdır.¹⁷² Taş eserde de benzer bilgilerle ele alınır:

Şebb: Envā’ı çokdur. Lākin a’lāsı şebb-i yemānî’dür. Ve dirler ki ol bir şudur ki bir taḡdan aṣaḡı yire indükde şebb olur. Nitekim cibāl zikrinde Cebelü’s-Şebb’de beyān olunmuş idi. Pes eger tāmardan kan tırmasa üzerine şebb ekseler kanı diḡdürür. Ve sirke tōrtüsüyle eski yaralara ursalar ıslāḥ ider. Ve şuyyla ḡaynadup mażmaẓa eyleseler diṣ aḡrılarına nāfi’dür.¹⁷³

¹⁶⁵Demir, “Hezârfen Hüseyin b. Ca’fer İstânköyî’nin “Lisânü’l-Etibbâ” Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 163; Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 272.

¹⁶⁶Çelik, “Rodosî-zâde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 105.

¹⁶⁷Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 435.

¹⁶⁸Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu’l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 190; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 44.

¹⁶⁹Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 436.

¹⁷⁰Çelik, “Rodosî-zâde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 105-106.

¹⁷¹Aksoy, *Aristoteles’in Taşlar Kitabı; Kitâbu’l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 147.

¹⁷²Aydın ve Murad, *Nizâmü’l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 505.

¹⁷³Çelik, “Rodosî-zâde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 106.

(Şap: Çeşidi çoktur. Fakat en iyisi iyisi şebb-i Yemânî'dir. Ve derler ki o (aslında) bir dağdan aşağı yere indiğinde şapa dönüşen bir sudur. Nitekim dağlardan söz edildiği bölümdeki Cebelü'ş-Şebb'de açıklanmıştır. Öyle ki eğer damardan (akan) kan durmadığında (oranın) üzerine şap ekseler (oradan akan) kanı dindirir. Ve sirke tortusuyla eski yaralara sürseler (o yaraları) iyileştirir. Ve suyla kaynatıp gargara yapsalar diş ağrılarına faydalıdır.)

31. Târidü'n-nevm: "Uykuyu gideren taş" anlamını taşımaktadır. Aristoteles, siyaha yakın renkli bu taşın kurşun gibi ağır olduğunu söyler. Taşa adını da veren özelliği ise üzerinde taşıyan kişiyi asla uyutmamasıdır.¹⁷⁴ Mütercim de Aristoteles'ten bilgi aktararak taşı açıklar:

Târidü'n-Nevm: Aristû dir ki siyâha mâ'il bir beyâz taşdur ki kurşun gibi ağırdur. Bu taşı bir kimseye bağlasalar aślâ uyumaya ve uykusuzluğdan kendüsünde fütûr da hiss eylemeye.¹⁷⁵

(Târidü'n-nevm: Aristoteles der ki siyaha yakın renkli beyaz bir taştır ve kurşun gibi ağırdır. Bu taşı bir kimseye bağlasalar (o kişi) asla uyuyamaz ve uykusuzluktan kendisinde oluşan bezginliği de hissetmez.)

32. Tâlîkûn: Bakır tozuna farklı maddeler eklenerek yapılan bir karışımdır.¹⁷⁶ Adını Tâlîkûn isimli bir doktordan alan karışımın farklı kullanım alanları vardır. Karışıma eklenen maddelere göre kullanım alanları değişir. Örneğin zehirli bakırdan yapılan bir cımbız göz kapağında çıkan tüyleri bitirir. Çok az bir bakırla yapılan olta bile ağırlığı oldukça büyük olan bir balığı avlayabilir. Ateşte kızdırılarak suya konulan bakır karışımı ise sinekleri asla o suya yaklaştırmaz.¹⁷⁷ Eserde tâlîkûn hakkında kısa bilgi verildikten sonra kullanım şekli ve yararlarına şöyle değinilir:

Tâlîkûn: Fârsîde bunja heft-cûş dirler. Bakıra sâ'ir ecsâdî zamm idüp anuñla terkîb iderler. Hâşşası muḳaddemâ hârsînîde zıkr olınan hâşşa gibidür ki büyük balıklara olta iderler ve laḳve âyînesi iderler. Ve kıl yolcaḳ âlet idüp bununla kılı yolup yirine benefşe yağı sürseler bir daḳı kıl bitmeye. Ve bunda hârsînîden fazla hâşşanunḡ biri budur ki eger bunu âteşde kızdurup ba'dehu bal gibi bir şıvıḳ şey'ün içine bıraksalar üzerine sinek üşmeye.¹⁷⁸

(Tâlîkûn: Farsçada buna heft-cûş derler. Bakıra başka maddeler ekleyip onunla (bir) birleşim oluşturlar. Özelliği daha önce bakırdan anlatılan özellikler gibidir ki (tâlîkûndan) büyük balıkları tutmak için olta ve ağız çarpılması hastalığına uğrayanlar için ayna yaparlar. Ve (bundan) kıl yolacak (bir) alet yapıp bununla kılı yolup o yere menekşe yağı sürerlerse (orada) bir daha kıl bitmez. Ve tâlîkûnun bakırdan (daha) fazla olan özelliklerinden birisi (de) budur ki eğer bunu (önce) ateşte kızdırıp daha sonra da bal gibi akışkan (bir) şeyin içine bıraksalar (oranın) üzerine sinek üşüşmez.)

33. Akik: "Hakik taşı"dır. Değişik renkleri ve türleri vardır. En iyisi Yemen'de bulunan parlak ve kırmızı renkte olanıdır. Akikten yapılan yüzüğün kişiyi sakinleştireceğine, çeşitli belalardan koruyacağına, âdet kanaması çok olan kadının kanamasını azaltacağına, tozunun ise dişleri beyazlatıp çürümesini ve çekilmesini engelleyeceğine inanılır.¹⁷⁹ Ayrıca akik yüzük takan kişinin her daim mutlu ve bereketli bir hayat yaşayaca-

¹⁷⁴ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 136-137.

¹⁷⁵ Çelik, "Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 106.

¹⁷⁶ Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 880.

¹⁷⁷ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 573; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 153.

¹⁷⁸ Çelik, "Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 106.

¹⁷⁹ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 616-617; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 118.

ğına dair halk arasında oldukça bilinen bir hadis de vardır.¹⁸⁰ Eserde de akik hakkındaki bilgiler bu hadisle birlikte aktarılır:

'Akik: Yemen'den getirürler bir mübarek taşdur. Aristū dir ki gāyet a'lā 'akikūn hāşşası oldur ki huşūmet vaktinde bir kimsenūn gayz u gāzabını sākin ider. Ve ziyāde gülmege mübtelā olan kimsenūn hādesini giderür. Ve şāf olan 'akik bir 'uzvdan kan akşa üzerine kosalar kanı diñdürür. Ve müsteḥāza olan 'avretūn hayzını da kaṭ' ider. Ve Resūl-i muḥterem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretleri buyurmuşlardur ki *men taḥatteme bi'l-'akiki lem-yazel fī-bereketi ve sūrūri*. Ya'nı bir kimse ḥātemini 'akikden eylese dā'imā bereket ve sūrūrda olur. Ba'zı fuṣalā-yı şürrāh ḥadīşden nakl ider ki *taḥatteme* lafzı tā ile olmayup belki yā ile *taḥayyemedür* ve 'akikden murād ḥacer-i ma'hūd olmayup belki bir mübarek vādīnūn ismi ola. Pes bu taḥdīrce ma'nā-yı ḥadīş-i şerīf bir kimse 'akik didükleri maḥallde ḥaymesini kursa ol kimse dā'imā bereket ve sūrūrda olur demek olup ḥadīş-i şerīf Vādī-i 'Akik fazīleti beyānında vāki' olmuş olur.¹⁸¹

(**'Akik:** Yemen'den getirilen mübarek bir taştır. Aristoteles der ki en iyi akikin özelliği şudur ki düşmanlık zamanında bir kimsenin kızgınlık ve öfkesini sakinleştirir. Ve çok gülme hastalığına yakalanmış olan (bir) kimsenin gülmesini giderir. Ve temiz olan akik bir organdan akan kanın üzerine konulursa (oradan akan) kanı dindirir. Ve aybaşı gören kadının âdet hâlini keser. Ve Resūl-i muḥterem salla'llahu aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuşlardır ki *men taḥatteme bi'l-'akiki lem-yazel fī-bereketi ve sūrūri*. Yani “bir kimse yüzüğünü akik taşından yaparsa daima bereket ve sevinç içinde olur”. Bazı kıymetli şârihler (bu) hadisten (şunları) nakl eder(ler) ki *taḥatteme* lafzı tā ile olmayup belki yā ile *taḥayyemedür* ve akikten maksat adı geçen taş olmayıp belki (de) mübarek bir vadinin adı olabilir. Öyleyse bu durumda hadis-i şerifin anlamı “bir kimse akik denilen (o) yerde çadırını kursa o kimse daima bereket ve sevinç içinde olur” demektir. (Böylece) hadis-i şerif Akik Vadisi'nin değer ve üstünlüğü hakkında (da) söylenmiş olur.)

34. Fād-zehr: “Panzehir” kelimesi “zehirin zıttı” anlamındadır. Panzehir taşı da bedeni çeşitli zehirlerden arındıran bir taş olarak tanımlanır.¹⁸² Farklı renkleri ve madenleri vardır. En iyisi Horasan ve Doğu bölgelelerinde bulunan sarı renklisidir. En önemli özelliği bitki ya da hayvan kaynaklı zehirlenmelerin tedavisinde fayda sağlamasıdır. Örneğin panzehir taşından yapılan bir yüzük zehirlenen birinin ağzına ya da bedenine konulduğunda zehrin etkisini yok etmeye yarar. Hatta tozu bile zehirli hayvan ısırıklarının tedavisinde oldukça fayda sağlar.¹⁸³ Taş eserde şu şekilde açıklanmıştır:

Fād-zehr: Pān-zehr didükleridür. Dirler ki zehr iki nev'dür. Biri ḥārr ve biri bāriddür. Pes ḥārr olanı kanı eridüp ve kıvām-ı beden-i ḥayvān olan ruṭūbeti ifnā ider ve bedene sirāyeti za'ferānuṭ şuya sirāyeti gibidür. Ammā bārid olanı kanı ve ruṭūbāt-ı latīfeyi toñdurup mūncemid ider süti māye mūncemid idüp peynir eylediği gibi. Ammā bārid zehrūn te'şiri ekşiler za'ferān rengine işābet eylediği sā'at izāle eylemesi gibidür. Kuvvet-i zehri ve kuvvet-i bād-zehri Cenāb-ı Ḥaḳḳ celle zikruhu bu ecsāmda ḥaḳḳ eylemişdür. Aristū dir ki bād-zehrūn envā'ı çokdur ve anı bilād-ı Şin'den ve bilād-ı Hind ve Ḥorāsān'dan getirürler. Pes ḥayvān şokmış ādeme bir kıṛāt bād-zehr virseler dirilmek ile semmūn maḥarratından ḥalāş olur. Ve eger 'akreb ve sā'ir ḥayvānātun şokduğu yire surseler nāfi'dür.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Aydın ve Murad, *Nizāmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 617.

¹⁸¹ Çelik, “Rodosī-zāde'nin Acāibü'l-Mahlūkāt Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 106-107.

¹⁸² Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*, 65; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitābu'l Aḥcār li-Aristâtālīs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 120.

¹⁸³ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitābu'l Aḥcār li-Aristâtālīs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 121-122.

¹⁸⁴ Çelik, “Rodosī-zāde'nin Acāibü'l-Mahlūkāt Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 107.

(**Panzehir:** Panzehir denilen taştır. Zehr (taşı) iki çeşittir derler. Birisi sıcak ve birisi soğuktur. Bundan dolayı sıcak olanı kanı eritip hayvan bedeninin (olması gereken) derecesi(nde) olan rutubeti yok eder ve bedene bulaşması safranın suya bulaşması gibidir. Fakat soğuk olanı kanı ve iyi rutubeti dondurur, (bu durum) sütü mayanın dondurarak peynir yapması gibi(dır). Buna rağmen soğuk olanının zehrinin etkisi (de) ekşi olan (maddenin) safran rengine tam ulaştığı anda (zehri) yok etmesi gibidir. Zehrin kuvvetini ve panzehirin kuvvetini yüce olan Cenab-ı Hak bahsedilen bu cisimlerde yaratmıştır. Aristoteles der ki panzehirin çeşitleri çoktur ve onu Çin, Hint ve Horasan ülkelerinden getirirler. Bundan dolayı hayvan sokmuş insana bir kırat (0, 20 gram ağırlığında) panzehir verseler iyileşerek zehrin zararından kurtulur. Ve eğer akreb ve benzeri hayvanların sokduğu yere sürseler faydalıdır.)

35. Feyrûzec: “Fîruze” denilen maviyle karışık yeşil renkli bir taştır.¹⁸⁵ Aristoteles bu taşı “turkuaz taşı” olarak adlandırır. Açık havada parlak renkli olan taş kapalı havada bulanıklaşır. Sürme şeklinde çeşitli göz hastalıklarının tedavisinde kullanılır.¹⁸⁶ Ayrıca yılan, akrep zehirli hayvanlardan korunmada faydalıdır. Bu taşta bakıldığında bile kişiye uğur getireceği düşünülse de padişahların heybetini azalttığına inanılır. Dolayısıyla padişahların kullanması sakıncalıdır.¹⁸⁷ Eserde de taş bu bilgilere benzer şekilde açıklanır:

Feyrûzec: Pîrûze didükleri taşdır. Aristû dir ki rengi göke mâ'il yeşildür. Ma'dini Hırāsān'dadır. Eger hevâ şâfî olursa pîrûzenün levni de şâfî görünür. Hevâ bulanık olduğda levni bulanık görünür. Ve pîrûzeyi saḥḥ idüp göze münāsib edviye ile karışdırup göze çekseler nâfî'dür. Ve mülûk yanlarında pîrûze götürmezler zîrâ heybete noḡşān virür. Ve Ca'fer-i Şâdık buyurmuşlar ki pîrûzeden ḥâtemi olan el faḡîr olmaz.¹⁸⁸

(**Fîrûze:** Fîrûze dedikleri taştır. Aristoteles der ki rengi açık maviye benzeyen yeşildir. Çıktığı yer Horasan'dadır. Eğer hava açık olursa fîrûzenin rengi de temiz (berrak) görünür. Hava bulutlu (kapalı) olduğunda rengi kapalı (donuk) görünür. Ve fîrûzeyi ezip göze uygun ilaçlar ile karıştırıp göze sürseler faydalıdır. Ve hükümdarlar yanlarında fîrûze taşımazlar. Çünkü yüceliğe eksiklik verir (gölge düşürür). Ve Cafer-i Sâdık (şöyle) buyurmuşlar ki fîrûzeden (yapılmış) yüzüğü taşıyan (bir) elin sahibi fakir olmaz.)

36. Hacer-i Kîrâtîr: Denizden çıkarılan ve şekli yuvarlak olan bir taştır.¹⁸⁹ Taşın en önemli özelliği böbrek taşlarının yok edilmesinde fayda sağlamasıdır. Bu nedenle Aristoteles taşı “idrar zorluğu taşı” olarak tanımlamıştır.¹⁹⁰ Mütercim de taşı Aristoteles'ten bilgi aktararak açıklamaktadır:

Hacer-i Kîrâtîr: Aristû dir ki bu taş denizden çıkar. Müdevver funduğa benzer bir taşdır. Hıvâşşından biri budur ki saḥḥ olunup meşânesinde taş olan kimseye virseler taşı pâreleyüp bevl yolından kum gibi çıkarur.¹⁹¹

(**Kîrâtîr taşı:** Aristoteles der ki bu taş denizden çıkar. Yuvarlak fındığa benzer bir taştır. Özelliğinden biri budur ki ezilip idrar torbasında taş olan kimseye içirilirse (oradaki) taşı parçalayıp idrar yolundan kum gibi çıkarır.)

¹⁸⁵Demir, “Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin “Lisânü'l-Etibbâ” Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 279; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 124.

¹⁸⁶Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 124.

¹⁸⁷Argunşah, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî* (İnceleme-Metin-Dizin), 157-61; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 689.

¹⁸⁸Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 107.

¹⁸⁹Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1221.

¹⁹⁰Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Aḥcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 159.

¹⁹¹Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 107.

37. Keh-rübâ: Türkçede “kehribar” olarak bilinen taştır. Saman, ot gibi nesneleri kendisine çekebilen sertleşmiş reçine türünde bir taş olarak tanımlanır.¹⁹² Kavak ağacına benzeyen bir ağacın reçinesinden oluşan kehribarın farklı renkleri vardır. En iyi rengi beyaza yakın olan sarıdır.¹⁹³ Kalbi güçlendiren, kan akmasını kusmasını önleyen, dişleri parlatan, hamile kadınları düşükten koruyan, çeşitli mide-safra rahatsızlıklarını ve sarılık hastalığını tedavi eden bir taştır.¹⁹⁴ Eserde taşın genel özellikleri açıklandıktan sonra çeşitli faydalarına değinilir:

Keh-rübâ: Rengi beyâza mâ'il şarıdır. Gâh olur ki kırmızıya mâ'il şarı olur. Ma'nâsı şaman kapıcı dimektür. Zîrâ şamanı kendü nefesine cezb eder. Cevz-i rûmî ağacının zamğıdır. Eger bir kimse keh-rübâyı yanında götürse evrâm ve hâfekâna nâfi olup kuşmağı def eder. Ve eger tamardan kan boşansa üzerine keh-rübâyı bağlasalar kanı tutar. Ve hâmile olan 'avret yanında götürse oğlan düşürmeye. Ve sarılığa uğramış kimseye nâfi'dür. Şarılığı andan def eder.¹⁹⁵

(**Kehribar:** Rengi beyaza yakın sarıdır. Bazı zaman kırmızıya yakın sarı olur. Anlamı saman kapıcı demektir. Çünkü samanı kendine doğru çeker. Cevz-i Rûmî ağacının zamğıdır. Eğer bir kimse kehribarı yanında taşırsa (vücudunda oluşan) şişlere ve yürek çarpıntısına faydalı olup kusmayı (da) yok eder. Ve eğer damardan kan boşansa (o bölgenin) üzerine kehribarı bağlasalar (boşalan o) kanı tutar. Ve hamile olan kadın yanında taşırsa erkek çocuğunu düşürmez. Ve sarılığa yakalanmış kimseye faydalıdır. Sarılığı o kişiden giderir.)

38. Lâjiverd: Koyu mavi renkli ve yumuşak yapılı bir taştır. Aristoteles altınla birlikte kullanıldığında hem altının hem lacivert taşının güzelliğinin daha da arttığını söylemektedir. Horasan, İran, Kirman gibi farklı bölgelerde birçok madeni vardır. Özellikle sürme şeklinde kullanılması göze oldukça faydalıdır. Ayrıca uykusuzluğun ve hüznü ruh halinin giderilmesi için kullanılan bir taştır.¹⁹⁶ Eserde taş tanımlandıktan sonra taşın faydaları Aristoteles'in görüşlerine dayanılarak aktarılır:

Lâjiverd: Lâciverd didükleri taşdır. Aristû dir ki bir yumuşak taşdır ki her kimün yanında olsa halk yanında muhterem ola. Ve göze çekseler göz marazlarına nâfi'dür. Ve kirpük bitürür ve mâliḥūlyâ aşḥâbına nâfi'dür ve uyhusuzluğu def eder.¹⁹⁷

(**Lâjiverd:** Laciverd dedikleri taştır. Aristoteles der ki bir yumuşak taştır ki her kimin yanında (bu taş) olsa insanlar yanında saygı duyulan biri olur. Ve göze (sürme gibi) çekseler göz hastalıklarına faydalıdır. Ve kirpik bitirir ve kara sevda sahiplerine faydalıdır ve uykusuzluğu yok eder.)

39. Elmas: “Elmas, kurşun haricinde bütün taşları kesip kırabilen değerli bir taştır.¹⁹⁸ Hindistan, Makedonya, Yemen ve Kıbrıs'ta madenleri bulunan elmasın siyah, beyaz, yeşil, kırmızı ve yeşille siyah arasında olan farklı renkleri vardır. İlk elmasın amonyak tuzuna benzer renkte olduğu ve Hindistan'daki bir vadiden çıkarıldığı bilinir.¹⁹⁹ Aristoteles, Hindistan'ın yılanlı bir vadisinde bulunan bu elması İskender'in (ö. MÖ 323)

¹⁹²Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 815.

¹⁹³Mehmet Kırbıyık, “Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18 (2007): 66; Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*, 39.

¹⁹⁴Argunşah, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî* (İnceleme-Metin-Dizin), 194-197; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 816; Özcan, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı* (Kitâbu'l Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir), 273.

¹⁹⁵Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 107-108.

¹⁹⁶Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 1209; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 125.

¹⁹⁷Çelik, “Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, 108.

¹⁹⁸Argunşah, “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler”, 7; Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 864.

¹⁹⁹Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 864; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 45-46.

nasıl ele geçirdiğini bir hikâye etrafında detaylı şekilde anlatır.²⁰⁰ Elmasın farklı tıbbi faydaları vardır; en çok bilinenleri idrar zorluğunun giderilmesi ve böbrek taşlarının kırılması için kullanılmasıdır. Ayrıca elmas taşıyan birine yıldırım düşmeyeceğine dair bir halk inancı da vardır.²⁰¹ Elmasın zararları olarak da ağza alınmasıyla dişleri kırabilecek ve insanı zehirleyebilecek özellikte bir taş olduğu anlatılır.²⁰² Eserde de taş benzer bilgilerle aktarılır:

Elmās: Aristū dir ki elmāsın rengi nūṣādur rengine benzer. Ve cümle taşları kırar illā kurşun ki ol elmāsı kırar. Ve eger elmāsı pāreleseler her pāresi üç gūşeli olur ve her ḳanḳı pāresi büyük olursa anuḡ fi'li küçüklerinden ḳavīdūr. Ve dirler ki elmās Serendīb'de bir ḡāyet derin vādīnūḡ içinde olur ki kimse ol vādīye giremez. Zīrā anda büyük yılanlar vardır. İskender murād eyledi ki ol maḥallden elmās çıkara. Pes ḥükemāsıyla meşveret eyledükde emr eyledi ki ol vādīye et pāreleri atdılar. Nesr ve 'uḳāb ve bunların emsāli kuşlar süzilüp ol et pārelerini alup çıkardıklarında elmās pāreleri ol etlere yapışıp bile çıktı. Ba'dehu İskender emr eyledi ol kuşların ardına düşüp elmāsları taḥṣīl eyleyeler. Aristū dir ki gerekdür ki elmāsı hiç ağza almayalar. Zīrā bi'l-ḥāṣṣa dişleri kırar. Ve eger elmās olduğu vādīde olan yılanların lu'ābından bir şey işābet eylediyse ḥod zehrdür. İbn Sīnā dir ki Aristū'nun bu sözi dürüst degüldür. Zīrā yılan ağzından lu'ābını bıraktıkda ol lu'āb zehr fi'lini eylemez. Ḥuṣūṣā ki bunun üzerine bir müddet de geçmiş ola.²⁰³

(**Elmas:** Aristoteles der ki elmasın rengi amonyak tuzu rengine benzer. Ve bütün taşları kırar, (ancak) elması sadece kurşun parçalar. Ve eğer elması parçalasalar her parçası üç köşeli olur ve herhangi bir parçası büyük olursa (da) onun yaptığı iş (etkisi) küçüklerinden kuvvetlidir. Ve derler ki elmas Serendīb'de son derece derin bir vadinin içinde olur ki kimse o vadiye giremez. Çünkü orada büyük yılanlar vardır. İskender, o yerden elmas çıkarılmasını istedi. Bundan dolayı, ilim adamlarıyla fikir alışverişinde bulunduktan sonra (adamlarına) o vadiye et parçaları atılmasını emretti. (Daha sonrasında) akbaba, kartal, tavşancıl kuşu, karakuş ve bunların benzeri kuşlar (vadiye doğru) süzülerek o et parçalarını alıp (oradan) çıkardıklarında elmas parçaları da o etlere yapışarak çıktı. Daha sonra İskender (adamlarına) o kuşların ardına düşüp elmasları toplamalarını emretti. Aristoteles, elmasın hiç bir zaman ağza alınmaması gerektiğini söyler. Çünkü (elmas) özellikle dişleri kırar. Ve eğer elmasın bulunduğu vadiye olan yılanların salyasından (elmasa) bir şey isabet ettiyse (bulaştıysa) o bizzat zehirdir. İbn Sina der ki Aristoteles'in bu sözü doğru değildir. Çünkü yılan(ın) ağzından salyasını bıraktığındaki o salya(nın) zehri tesir etmez. Özellikle bunun üzerinden bir süre de geçmiş ise.)

40. Mercân: Mercan adlı bir deniz hayvanının iskeletinden oluşan bir deniz taşıdır.²⁰⁴ Aristoteles, büssed adı verilen bitkinin mercanın kökü olduğundan mercanın onun dalları olduğunu ve zamanla sertleşerek taş haline dönüştüğünü söylemektedir.²⁰⁵ Deniz diplerinde bulunan mercanın birçok rengi ve türü vardır. En değerlisi olan kızıl-kırmızı renklisine özellikle Hindistan kadınlarının fazlaca rağbet ettikleri bilinir.²⁰⁶ Çeşitli göz ve diş rahatsızlıkları, idrar zorluğu, kalp çarpıntısı, kan kusma ve kanlı ishal gibi hastalıkların tedavisinde kullanılır. Ayrıca mercana bakan birinin hüzünden kurtulup mutlu olacağına da inanılır.²⁰⁷ Rodosī-zāde

²⁰⁰Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitābu'l Aḥcār li-Aristâtālīs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 123.

²⁰¹Aydın ve Murad, *Nizāmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 864; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murādî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 45.

²⁰²Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitābu'l Aḥcār li-Aristâtālīs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 123.

²⁰³Çelik, "Rodosī-zāde'nin Acāibü'l-Mahlūkāt Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 108.

²⁰⁴Kırbıyık, "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar", 70.

²⁰⁵Özcan, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitābu'l Cemāhir fî Ma'rifeti'l-Cevāhir)*, 240-241.

²⁰⁶Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murādî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 55.

²⁰⁷Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitābu'l Aḥcār li-Aristâtālīs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 148; Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murādî* (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), 55.

Muhammed mercanın nerede bulunduğunu ve nasıl elde edildiğini Aristoteles'in görüşlerine dayanarak şu şekilde açıklar:

Mercân: Aristū dir ki mercân deryâda biter ağaç karada bitdiği gibi. Ve mercânun ma'dini Mağrib'de İfrîkiyye sâhilinde Mersa'l-Harez didükleri yirdedir. Tüccâr ol mevzi'e cem' olup mercân çıkarmağ için ücretle âdemler tutarlar. Pes ol kimseler gelüp ağaçdan yâhūd demürden bir zirâ' şalīb gibi şeyler düzüp şakıl nesneler bağlarlar. Ba'dehu çırnıklara binüp sâhilden nişf fersah kadar deryâya giderler. Ba'dehu ol şalīb şalivirürler. Tamâm denizün dibine indükde çırnıklı şağa şola hareket iderler tâ ki ol şalīb mercâna râst gelüp yapışa. Ba'dehu zür idüp koparurlar ve çeküp taşra çıkarurlar. İbtidâ çıkdukdâ toprak rengindedür hakk idüp üstinden kabuğunu izâle eyledükden sonra kırmızı olur. Ve hâşşası muqaddemâ büssedde beyân olınan hâşşadur.²⁰⁸

(**Mercân:** Aristoteles der ki ağacın karada bitdiği (yetiştigi) gibi mercan da denizde biter (yetişir). Ve mercanın bulunduğu yer Mağrib bölgesinde İfrîkiyye sahilinde Mersa'l-Harez denilen yerdedir. Tacirler o yere toplanıp mercan çıkarmak için ücretle adamlar tutarlar. Bunun üzerine o adamlar (oraya) gelip ağaçtan veya demirden 75-90 santimetre uzunluğunda haç gibi şeyler yapıp (bunlara) ağır nesneler bağlarlar. Daha sonra yelkenli kayıklara binip sahilden yarım fersah kadar denize açılırlar. Ondan sonra o haçı (denize) saliverirler. (Haç) denizin dibine tam olarak indiğinde yelkenli kayıklarla sağa sola hareket ederler ta ki o haç mercana rastlayıp yapışana kadar. (Mercan yapıştıktan) sonra (mercanı) kuvvet kullanarak (oradan) koparırlar ve çekerek dışarıya çıkarırlar. (Mercan denizden) ilk çıkarıldığında toprak rengindedir. Kazıyıp üstünden kabuğu giderildikten sonra kırmızı olur. Ve (mercanın) özelliği bundan önce büssed taşında anlatılan özellikler gibidir.)

41. Mıknatıs: Demiri kendisine çekebilme özelliğine sahip olan bir taştır. Farklı türleri olan mıknatısın en iyisi, siyaha yakın kızıl renkte olanıdır. Demir gibi oldukça sert bir madeni bile kendine çekebilen mıknatıs hakkında farklı rivayetler vardır. Aristoteles Hindistan'da bir Mıknatıs Dağı olduğunu söyler. Bu dağın yakınından bir gemi geçtiğinde bu gemiyi kendisine doğru sürükleyebildiği anlatır.²⁰⁹ Başka bir rivayete göre de Zengibar'da mıknatıstan oluşan birçok dağ vardır. Bu dağların yakınından demir çividen yapılan gemiler bile geçmemelidir. Çünkü dağlar bu gemileri rahatlıkla kendilerine doğru çekebilir.²¹⁰ Mıknatısın bu çekim özelliği sarımsak ve soğan kokusuyla yok olur. Ancak sirkeli bir suda ya da taze keçi kanında bekletilen mıknatıs tekrar eski hâline dönebilir.²¹¹ Mıknatısın farklı kullanım alanları mevcuttur. Demir tozu zehirlenmelerinde ve zehirli demirden oluşan yaralanmalarda mıknatıs tozunun içilerek ya da yaraların üzerine serpilerek kullanılması faydalıdır.²¹² Bir kişinin bu taşı üzerinde taşınması çeşitli el-ayak kaslarına dair ağrıların ve kan kusma-tükürme gibi hastalıkların tedavisine yarar sağlar.²¹³ Mütercim mıknatısı eserinde Aristoteles'in görüşlerine dayanarak anlatır:

Mıgnātīs: Aristū dir ki mıgnātīs taşı demüri kendüsüne çeker. Ve anun ma'dini Hind Deryâsı sâhilindedür. Bu sebebden Hind gemilerine hiç demür komazlar. Eger gemilerde demür olsa mıgnātīs olduğu taşlara karīb olduğda gemi kuş gibi uçup tağa yapışa kalur. Ve mıgnātīsün gâyet a'lâsı oldur ki kırmızıya mâ'il siyâh ola. Eger mıgnātīse şarmusağ kokusu işâbet eylese 'ameli bâtil olur. Tekrâr işlâh eylemek murâd eyleseler sirke içine birağurlar yâhūd ıssı keçi kanına kırlar yine demüri cezb ider.

²⁰⁸Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 108-109.

²⁰⁹Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 126-127.

²¹⁰Murad, *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 53.

²¹¹Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 263.

²¹²Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*, 127.

²¹³Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 263.

El-'iyâzü bi'llâh eger bir kimseye egeden geçmiş demür yedürmiş olsalar mîgnâtîsi saḥḥ idüp virürler tâ ki cümle demür pârelerini cezb idüp cümlesini taşra çıkarur. Ve eger mîgnâtîsi yanında götürseler veca'-ı mefâşıla nâfi'dür. Ve toğurması düşvâr olan 'avrete bağlasalar âsânlıkla vaż'-ı ḥaml ide. Ve bir kimse mîgnâtîsi gerdene aşı zihni kavî olup hiç bir şey'i ferâmûş eylemez.²¹⁴

(**Mıknatıs:** Aristoteles der ki mıknatıs taşı demiri kendisine (doğru) çeker. Ve onun madeni Hind denizi sahilindedir. Bu sebepten Hind gemilerine hiç demir koymazlar. Eğer gemilerde demir olursa mıknatısın olduğu dağlara yakın olunduğunda gemi kuş gibi uçup dağa yapışıp kalır. Ve mıknatısın en iyisi odur ki kırmızıya yakın siyah (renklidir). Eğer mıknatısa sarımsak kokusu rast gelse işlevi etkisiz olur. (İşlevini) tekrar düzeltmek isteseler sirke içine bırakırlarsa veya sıcak keçi kanına korsa yine demiri (kendine) çeker. Allah saklasın eğer bir kimseye törpüden geçmiş demir yedirmiş olsalar (ona) mıknatısı ezip verirler ta ki bütün demir parçalarını kendine çekip tamamını dışarı çıkarana (kadar). Ve mıknatısı yanlarında taşıyanların da eklem ağrılarına faydalıdır. Ve doğum yapması zor olan kadına bağlasalar (o kadın) kolaylıkla doğum yapar. Ve bir kimse mıknatısı boynuna assa zihni kuvvetli olur, hiçbir şeyi unutmaz.)

42. Milh: "Tuz"dur. Tuz yeryüzündeki her varlıkta bulunabilir. Dolayısıyla tuzun birçok çeşidi vardır.²¹⁵ Tuz çeşitleri renklerine ve çıkarıldığı madenine göre milh-i neftî, milh-i Hindî, milh-i 'acîn, milh-i deryâyî, milh-i siyâh, milh-i enderânî gibi isimlerle adlandırılır. En iyisi şeffaf beyaz renkli ve sert yapılı olan enderânî tuzudur. Bu tuzun çeşitli göz-boğaz hastalıkları, mide soğukluğu ve verem hastalığı tedavisinde oldukça faydalı olduğu bilinir. Hindî tuz bağırsak sancılarına ve ishale karşı faydalı iken neftî tuzla yapılan merhem de vücut yaralarını tedavi edici özelliğe sahiptir. Tuzun bilinen en önemli özelliği ise arındırıcı ve parlatici bir madde olmasıdır. Bu yüzden her türlü tuz ağız ve diş sağlığı için oldukça yararlıdır.²¹⁶ Ayrıca tuzun ölen birinin cesedine serpiştirildiğinde cesedin kokmasını ve bozulmasını önleyen bir özelliği de vardır. Tuz tıbbi amaçlarla birlikte altın, gümüş ve bakırı pislikten arındırmak gibi farklı amaçlarla da kullanılır.²¹⁷ Eserde tuzun oluşumu, türleri ve yararları hakkındaki bilgiler şu şekilde anlatılır:

Milh: Tuz eczâ'-i arzıyyenüñ şu ile ihtilâından mütevellid olur. Ve tuz iki nevdür. Biri kühî ve biri âbîdür. Hâşşası oldur ki cümle 'ufûnetleri def' ider. Ve ta'âmı tuz ile ibtidâ idüp ve tuz ile ḥatm eylemekde yetmiş derde devâ vardır diyü ḥadîs-i şerîf vârid olmuştur.²¹⁸

(**Tuz:** Tuz toprak parçalarının su ile karışmasından meydana gelir. Ve tuz iki çeşittir. Biri dağdan ve biri sudan çıkandır. Özelliği şudur ki bütün pis kokulu cerahatları giderir. Ve yemeğe tuz ile başlayıp ve tuz ile bitirmekte yetmiş derde devâ vardır diye (bir) hadis-i şerif söylenmiştir.)

43. Nûre: "Sönmemiş kireç" olarak tanımlanır. Tabiatında ısıyı barındıran sönmemiş kireç, su ile karıştırıldığında 400 derece kadar ısıyı etrafına yayabilir, dolayısıyla yakıcı bir etkiye sahiptir.²¹⁹ Bu nedenle vücuda değdiği herhangi bir yeri yakan nûrenin gül ya da menekşe yağlarıyla birlikte kullanılması önerilir. Ancak bu şekilde kullanılan nûre vücut yaralarını kapatarak çeşitli tüyleri de yok edebilir.²²⁰ Ayrıca kırılan altın, gümüş

²¹⁴ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 109.

²¹⁵ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 143.

²¹⁶ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 922.

²¹⁷ Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 143.

²¹⁸ Çelik, "Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 109.

²¹⁹ Gürsel Aksoy, "Aristoteles'e Atfedilen Kitâb'ul-Ahcâr Giriş-Çeviri-Değerlendirme" (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016), 69; Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 131-32.

²²⁰ Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 968.

vb. kapların tamirinde ve demirle camın birbirine lehimlenmesinde de kullanıldığı bilinir.²²¹ Eserde de nûre benzer bilgiler açıklandıktan sonra nûre hakkında kısa bir hikâye de aktarılır:

Nûre: Ecsâm-ı haceriyye-i muhterikadandır. Bedene tılâ eyleseler kılları izâle ider. Lâkin ba'dehu benefşe yağı ve gül şuyı sürinmek gerekdir. Dirler ki kıl gidermek için nûre isti'mâlini cinn ta'lîm eylemişdür. Süleymân 'aleyhi's-selâm Yemen şâhibesi Belkîs'ı tezevvüc eyledükde ayaklarında kıl var idi. Kıl gidermekde hîle nedür diyü cinnden su'âl eyledüklerinde isti'mâl-i nûreyi ta'lîm eylediler.²²²

(**Nûre:** Ateşte yanmış olan taşların cisimlerindendir. Vücuda sürseler kılları yok eder. Fakat daha sonrasında (o bölgeye) menekşe yağı ve gül suyu sürmek gerekir. Derler ki kıl gidermek için nûre kullanımını (ilk kez) cin tayfası uygulamıştır. Süleyman aleyhis-selam Yemen melikesi Belkîs'ı eş olarak aldığında ayaklarında kıl vardı. Kılı yok etmekte çare nedir diye cin tayfasına sorduklarında (cinler onlara) nûre kullanmasını öğrettiler.)

44. Nûşâdur: "Amonyak tuzu" denilen bir tuz çeşididir.²²³ Siyah, beyaz, yeşil gibi farklı renkleri olan nişadırın madenî türü ile hamam külü ve tozundan elde edilen yapay bir türü vardır.²²⁴ En iyi türü Horasan'da bulunan şeffaf beyaz renkli olanıdır. Nişadır sürme şeklinde göze sürülmekle göz aklığını giderir iken boğaza üflenene nişadır tozu da dil ve boğaz ağrılarını dindirir. Ancak yılanların ağzına konan nişadırın yılanları öldürücü bir özelliği vardır. Hatta nişadır konulmuş suyun eve serpildiğinde evin yılanlardan korunduğu da bilinir.²²⁵ Rodosî-zāde, nişadırı eserinde Aristoteles ve İbn Sina'dan edindiği bilgilerle şu şekilde anlatır:

Nûşâdur: Nişâdurun tevellüdi de tuz gibidir. İllâ bu kadar var ki eczâ'-i nâri nişâdurda ziyâdedür. Aristû dir ki nişâdurun envâ'i çokdur. Siyâh ve toprak renginde olur ve şâfî beyâz olur billevr gibi. Göze düşen beyâza nâfî'dür. Ve Şeyh-i Re'îs dir ki nişâdurı şu ile hâll idüp bir hânenün içine serpseler haşerât-ı arz cümle andan kaçarlardı.²²⁶

(**Nişadır/Amonyak tuzu, amonyum klorür:** Nişadırın meydana gelmesi de tuz gibidir. Bilhassa bu kadarı var ki yanıcı parçalar nişadırdaki daha fazladır. Aristoteles der ki nişadırın türleri çoktur. Siyah ve toprak renginde olur ve saf beyaz olur billûr gibi. Gözde olan aklığa faydalıdır. Ve Şeyh-i Reyis (İbni Sina) der ki nişadırı su ile çözdürüp bir evin içine serpseler yeryüzündeki böceklerin tamamı oradan kaçarlardı.)

45. Yâkût: Kırmızı, beyaz, sarı, mavi gibi farklı renkleri olan değerli bir taştır.²²⁷ Yâkûtun en değerlisi kırmızı renkte olanıdır. Ateşe karşı dayanıklı bir taş olduğu bilinen yâkûtun en değerlisi kırmızı renkli olsa da sarı olanı ateşe karşı en dayanıklısıdır. Tabiatında sıcaklık bulunan yâkûtun suya konulduğunda suyun donmasını engelleyen bir özelliği vardır.²²⁸ Yâkûtun sürme şeklinde kullanılmasının göze ve kalbe kuvvet verdiği ve içilmesiyle de vücuttaki zehri yok ettiği düşünülür. Ayrıca yâkuttan yapılan bir yüzük ya da kolyenin insanı verem hastalığından koruduğuna ve kişiye toplum içinde saygınlık kazandırdığına da inanılır.²²⁹ Yâkût eserde de bu bilgilere yakın bir biçimde açıklanmıştır:

²²¹Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 132.

²²²Çelik, "Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 109.

²²³Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 279.

²²⁴Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 144.

²²⁵Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 969-970.

²²⁶Çelik, "Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 109-110.

²²⁷Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum), 111; Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-İtibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)", 367.

²²⁸Argunşah, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî* (İnceleme-Metin-Dizin), 106; Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (İstanbul: H Yayınları, 2009), 426.

²²⁹Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 1008-1009.

Yâkût: Kırmızı ve sarı ve yeşil ve gök gâyet pek ve ağır ve şeffâf taşdur. Aşlında mâ'-i şâfîdür ki ma'dininde muhkem taş içinde müddet-i medîd turmağla gılzât ve şafvet peydâ idüp harâret-i ma'din ile bişüp muhkem olmuştur. Dühniyyeti kalîl olmağın âteşe taḥammül idüp erimez. Ve rutûbeti gâliz olmağın eczâsı tağılup pârelenmez. Ma'dini ḥaṭṭ-ı istivâ yanında olan büldân-ı cenûbiyyededür. Aristû dir ki yâkût aşlında üç şınfıdır. Kırmızı ve sarı ve yeşil. Ve ziyâde şerîfi kırmızı olandur ki âteşe taḥammül ider. Ve sarısı kırmızıdan ziyâde âteşe taḥammül idüp ammâ yeşili âteşe taḥammül eylemez. Pes bu eşnâfuḡ mâ-'adâsı şeref ve ḥâşşada bunlar gibi degüldür. Zıkr olınan üç şınf yâkûtuḡ birinden bir kimse ya ḥâtem eylese yâḥûd üzerinde götürse aḡa tâ'ün işâbet eylemeye. Ve ḡalkuḡ nazarında muḡterem ola. Aristû'nun ḡayrısı dir ki yâkûtı şu içine ḡosalar ol şu muncemid olup ṡoḡmaya.²³⁰

(**Yâkût:** Kırmızı, sarı, yeşil ve gök rengi (vardır) son derece sert ve ağır ve şeffaf taştır. Aslı temiz sudur ki bulunduğu yerdeki dayanıklı taş içinde uzun süre durduğu için (burada) sertlik ve saflık elde ederek çıktığı yerin sıcaklığı ile (de) pişerek dayanıklı hâle gelmiştir. Yağlılığı az olduğundan ateşe dayanır erimez. Ve rutubeti yoğun olduğundan parçaları dağılıp parçalanmaz. Madeni ekvator yanında olan güney şehirlerindedir. Aristoteles der ki yâkût aslında üç sınıftır: Kırmızı, sarı, yeşil. Ve en iyisi kırmızı olanıdır ki ateşe dayanır erimez. Ve sarısı kırmızı renkli olanından daha çok ateşe dayanır, ama yeşili (o derece) ateşe dayanıklı olmaz. Bundan dolayı, bu sınıfların dışındakiler üstünlük ve özellik (bakımından) bunlar gibi değildir. Adı geçen üç sınıf yâkûtun birisinden bir kimse yüzük edinirse veyahut üstünde taşırsa ona veba hastalığı bulaşmaz. Ve insanların gözünde saygı değer olur. Aristoteles'in dışındakiler, yâkûtu su içine koysalar o suyun donmayacağını söylerler.)

Sonuç

Taşlar hakkında yazılan ilk eserler ilkçağda kaleme alınmıştır. Bu dönem eserleri tercüme yoluyla farklı coğrafyalara taşınmıştır. Ortaçağa gelindiğinde çeşitli İslam âlimleri konuya ilişkin telif ve tercüme eserler sunmuşlardır. Bu eserler Türkçeye çevrilerek taşlar konusu klasik Türk edebiyatı sahasına girmiştir. Klasik Türk edebiyatında, on beşinci yüzyıldan itibaren taşlar hakkında bazen müstakil eserler kaleme alınmış, bazen de eserlerin bir bölümü bu konuya ayrılmıştır. Eserinin bir bölümünü özel olarak taşlara ayıran eserler arasında *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitapları da yer alır. *Acâyibü'l-Mahlûkât*'lar evrendeki her varlık/şey hakkındaki bilgiyi devrinin bilgi/bilim anlayışına göre belirli bir sistem dahilinde ve ansiklopedik tarzda sunan eserlerdir. Muhtevalarında coğrafya ve kozmografyadan astronomi, astroloji, zooloji, botanik, mineraloji ve tıbbı; mitoloji, halk bilimi, tarih ve edebiyattan sosyal yaşama kadar birçok disipline dair bilgiler bulunur. Mineroloji özelinde bakıldığında Rodosî-zâde Muhammed'in on yedinci yüzyılda kaleme aldığı *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adlı eserinin ikinci kısmının bir bölümünü taşlara ayırdığı bilinmektedir. Eserde 45 taş hakkında bilgi verilmiştir.

Eserde 17 taşın madeninin bulunduğu bölge, şehir, dağ gibi yerler açıklanmıştır. Bu taşlar ismid, erme-yûn, borak, tedmür, cez', hacrû'l-bâh, hacrû's-sâmûr, hacrû's-semm, hacrû'l-kîr, hacrû'l-matar, şebb, feyrûzec, akik, fâd-zehr, mıknaṡis, elmas ve yâkûttur. Hacrû'l-hayye, hacrû'l-huttâf, hacrû's-sanevber ve hacrû'l-ukâbın hayvanların bedenlerinde ya da yuvalarında bulunan taşlar oldukları söylenmiştir. Hacer-i Kirâtîr, mercân ve dürr taşlarının denizden elde edilen taşlar olduğuna değinilmiştir.

Taşların fiziki özelliklerine göre farklı amaçlarla kullanıldıkları görülmektedir. Taşlar süs eşyası ya da bir kesme aracı olarak kullanılmaktan tıbbi tedavi yöntemi ve şans-bereket-uğur getirmeye kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Eserde taşlar hakkında verilen en fazla bilgi tıbbi bir tedavi yöntemi olarak sağlık alanında kullanımlarıyla ilgilidir. Bu anlamda taşların sağlığa olası faydalarına ve zararlarına değin-

²³⁰Çelik, "Rodosî-zâde'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât* Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", 110.

nilmiştir. Ayrıca bir taşın birden fazla hastalığın önlenmesi ya da tedavisinde kullanıldığına rastlanmıştır. Çeşitli göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan 11 taş vardır. Bunlar ismid, ermeyûn, iklimiyâ'ü'z-zeheb, iklimiyâ'ü'l-fıdda, büssed, bûrak, dürr, zümürüd, lâjiverd, nûşâdur ve mercândır. Diş hastalıkları tedavisinde kullanılanlar şebb ve billûrdur. Kalp çarpıntısı için dürr ve keh-rübâ, sarılık hastalığının giderilmesi için hacerü's-sanevber ve keh-rübâ, verem hastalığında bûrak ve yâkût, uyuz gibi çeşitli deri hastalıklarında da iklimiyâ'ü'l-fıdda ve bûrak kullanılmaktadır. Vücut kıllarını yok etmek için kullanılan taş nûredir. Kan akmasını ya da kusmasını gideren taşlar ise keh-rübâ, büssed, şebb, akik ve mercândır. Hacerü'r-rehâ ve keh-rübâ kadınların çocuk düşürmesini engellemek için kullanılırken kolay doğum yapılmasına yarayan taşlar ise hacerü'l-ukâb ve mıkmatıdır. Cinsel isteğin artırılmasında kullanılan taş hacerü'l-bâhtır. Sara hastalığı tedavisinde yararlı olan taşlar zümürüd, büssed ve hacerü'l-huttâftır. Çeşitli vücut yaralarını ve yanıklarını iyileştiren taşlar ismid, şebb ve milhtir. Eklem ağrıları için kullanılan taş mıkmatıdır. Yılan, akrep gibi hayvan sokmaları zehirlenmesinde tedavi edici olanlar hacer-i ebyaz, hacer-i esved, hacerü'l-hayye ve fâd-zehr iken demir tozu zehirlenmesinde kullanılan da mıkmatıdır. Ayrıca zehirli hayvanlardan korunmada etkili olan taş zümürüd ve nişadır olmakla birlikte herhangi bir zehrin bulunduğu ortamda hareket ederek zehri haber vereni ise hacerü's-semmdir. Ağaç dikilen veya ekin ekilen tarlaya bereket getirenler hacer-i ebyaz, hacer-i âsmâncûnî ve hacer-i ahdardır. İnsan hayatına sevinç ve bolluk getireceğine inanılan taşlar akik ve ahdardır. Uykusuzluğa karşı direnç kazandıran taş târidü'n-nevmdir. Taşların faydaları olmakla birlikte zararları da vardır. Tedmür kokusuyla bile insanın kanını dondurarak öldürebilir iken bâhet ise bir insanı gülmekten öldürebilen zararlı bir özelliğe sahiptir. Dişlere oldukça zararlı olan taş elmastır. Ağır bir uyku getiren ve uzaklaştırılmadıkça da uyanılması mümkün olmayan taş câlibü'n-nevmdir. Herkese hüznün ve uğursuzluk getireceği düşünülen taş cez'dir. Sadece padişahlara uğursuzluk getireceğine inanılan ise fîrûzedir. Bir kuyunun ya da nehrin suyunun kesilmesine neden olan taş âsmâncûnîdir. Taşlar sağlık alanı dışında bir kesme aracı ya da süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Bu anlamda sââm taş bütünü taşları kesebilir; elmas ise kurşun haricindeki tüm taşları sessiz bir şekilde kesebilme özelliğine sahiptir. Yâkût ve akik ise kolye, yüzük gibi çeşitli süs ve takı eşyaları yapımında kullanılan taşlardır.

Görüldüğü üzere eserde taşlar hem fiziki özellikleri hem de tıbbi, mistik, estetik ve pratik işlevleri bakımından ele alınmıştır. Taşların sağlık alanındaki kullanımına bakıldığında en fazla bilginin göz hastalıklarının tedavisi hakkında verildiği görülmektedir. Göz sağlığına yönelik çeşitli taşların önerilmesi, bu hastalıkların eski dönemlerin önemli sağlık sorunları arasında yer aldığını göstermektedir. Ardından, kanamaların durdurulması ve kan kusmanın önlenmesine yönelik birçok taşın kullanımı dikkat çekmektedir. Bu da geçmişte kan kaybının ciddi bir sağlık riski olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra, sara, kalp çarpıntısı, eklem ağrıları, kadın hastalıkları, diş hastalıkları, deri hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, yaralanmalar, zehirlenmeler gibi sağlık sorunlarının tedavisinde de taşlardan faydalandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde taşların birden fazla hastalığın önlenmesi veya tedavisinde kullanımlarına dair bilgilere de yer verilmiş; faydalarının yanı sıra olası zararları da ele alınmıştır. Bunlarla birlikte bazı taşların mistik özelliklerine değinilmiş, taşıdıkları olağanüstü güçlerin insanın beden ve ruh sağlığına olası etkileri anlatılmıştır. Bu bağlamda, eserde taşların tıbbi tedavi yöntemi olarak nasıl kullanıldıklarının, çeşitli hastalıkların tedavisindeki rollerinin ve ruh sağlığı üzerine etkilerinin ayrıntılı bir şekilde açıklandığı anlaşılmaktadır. Yani eserin geçmiş dönemlerde, sağlık hakkında birçok bilgiyi barındıran bir başvuru kaynağı olduğu söylenebilir. Nasıl ki günümüz insanı modern tıptan medet umuyorsa, geçmiş dönem insanı da doğal olarak geleneksel tıptan yararlanmıştır. Dolayısıyla da tıbbi bilgiyi bu tarz eserlerden edinmiştir. Öte yandan günümüzde modern tıp, bilimsel yöntemlere dayansa da bazı doğal tedavi yöntemlerinin ve geleneksel inanışların toplumumuzda varlığını hâlâ sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin nazardan korunmak amacıyla mavi boncuk takmak, bebeklerin diş çıkarma sürecinde kehribar kolye kullanmak gibi uygulamalar günümüzde de birçok insan tarafından tercih edilmektedir. Bu durum, taşların tıbbi ve mistik özelliklerinin, tarihi süreç boyunca

toplumlar arasında süreklilik kazandığını ve modern dönemde de etkin bir şekilde varlıklarını sürdürdüğünü göstermektedir. Öyle ki bu tür uygulamalara ilişkin halk inançları ve pratikleri, günümüzde çeşitli disiplinlerde yapılan akademik çalışmalarda da ele alınmıştır. Özellikle halk bilimi, antropoloji, sosyoloji ve sağlık bilimleri alanlarında yapılan araştırmalarda bu uygulamaların toplumsal işlevleri ve yaygınlık düzeyleri incelenmiştir. Örneğin Burcu Güçyetmez Topal ve Sıdika Beril Falay'ın "Hekimler dış sürme dönemi semptomları için kehribar takı kullanımını tavsiye ediyor mu?"²³¹ başlıklı makalesinde pediatriklerin %69'unun dış çıkarma döneminde kehribar takı kullanan bebeklerle karşılaştıkları ve ebeveynlerin boğulma gibi tehlikelere rağmen çocuklarının ağrı çekmesini önlemeyi bu şekilde tercih ettikleri söylenmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan 246 hekimden %8,5'inin kehribar takı kullanımını modern tıbbı alternatif olarak değil, ancak tamamlayıcı bir yöntem olarak önerdiğine de dikkat çekilmektedir. Hacer Nurgül Begiç de "Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar"²³² adlı çalışmasında, günümüzde kötü enerjiden korunmak amacıyla özellikle nazar boncuğu ve renkli taşlardan üretilen objelerin kullanıldığını, bu objelerin aynı zamanda estetik bir unsur olarak da değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu objelerin iç mekân süslemesi ve giyim-kuşam işlemesi gibi çeşitli alanlarda da kullanıldığını dikkat çeken Begiç, nazar inancının çağdaş yaşam biçimlerine bu şekilde uyum sağlayarak varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca çalışma konumuzda da bazı taşların estetik amaçlarla kullanıldığını dair bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgilerden yâkût, elmas gibi taşların bir güzellik, zenginlik veya statü sembolü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzün estetik anlayışına ve mücevherat sektörüne bakıldığında bu kullanım alanının da geçerliliği hâlâ koruduğu görülmektedir.

Değinilmesi gereken bir diğer husus ise eserde taşlar oldukça sade bir dille ve akıcı bir üslupla anlatılmıştır. Ayrıca taşlar hakkında verilen bilgiler kimi zaman ayetler, hadisler, halk hikâyeleri ve çeşitli inanışlarla desteklenerek açıklanmıştır. Bu anlatım yöntemleri eserin yalnızca bilimsel çevrelerle sınırlı kalmayıp farklı sosyal kesimlerden geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağlamıştır. Bu durum da bu kitapların Osmanlı'da neden yüzyıllar boyunca tercüme edildiğini açıklamaktadır. On yedinci yüzyıl *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitaplarına bakıldığında Rodosî-zâde Muhammed'in *Acâyibü'l-Mahlûkât* tercümesi dışında Hüsâmeddin Bursevî ve Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa tarafından kaleme alınan tercümelerine de rastlanmaktadır. Bu üç eser arasında yapılan karşılaştırmada Hüsâmeddin Bursevî'nin eserinde 8 taş, Rodosî-zâde Muhammed'in 45 taş, Muhammed b. Mustafa ise 140 taş yer verdiği görülmüştür. Rodosî-zâde ile Hüsâmeddin Bursevî'nin değindiği taşların da Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa'nın eserinde yer aldığı tespit edilmiştir. Tercümelere taş konusunun farklı yansımalarının nedenleri arasında kaynak eserin nüsha çeşitliliği, mütercimnin bilgi birikimi veya tercihi gibi birçok neden olmakla birlikte her biri eski dönemlerin ilim, düşünce ve kültür hayatına katkı sağlaması bakımından değerlidir. Ayrıca bu kitapların önemine dair birkaç söz daha söylemek gerekirse geçmişte çeşitli Osmanlı âlimleri bu kitapları tercüme etmekle birlikte onlardan istifade ederek özgün eserler de kaleme almış, böylece bilimin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu da bu eserlerin bilginin aktarımı ve gelişimindeki rolünü gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızda, taşlarla ilgili verilen bilgilerin geçmiş dönemlerin bilim, kültür ve medeniyet seviyesini anlamak açısından değerli ipuçları sunduklarını söyleyebiliriz. Zira taşların mineralojik ve jeolojik özellikleriyle açıklanması geçmişin ilgili alanlardaki bilim anlayışını yansıtmaktadır. Kullanım alanlarına dair bilgi verilmesi ise yine eski dönemlerin halk hekimliği, halk bilimi, din, sanat ve kültür gibi pek çok alanını kapsamaktadır. Taşların bu çok yönlü anlatımı tarihin ilmi, dini ve kültürel birikiminin kapısını bir nebze de olsa aralamaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamında sunduğumuz bilgilerin Türk bilim, din, sanat ve kültür tarihi açısından dikkate değer olduğunu ifade edebiliriz. Söz konusu ettiğimiz bilgilerin günümüzün bilim

²³¹Burcu Güçyetmez Topal ve Sıdika Beril Falay, "Hekimler dış sürme dönemi semptomları için kehribar takı kullanımını tavsiye ediyor mu?", *Güncel Pediatri*, 1 (2020): 63-73.

²³²Hacer Nurgül Begiç, "Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar", *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, Özel Sayı 3 (2022): 170-187.

dünyasında geçerliliği hakkında konunun uzmanı değiliz; ancak gerekli araştırmalar yapıldığında farklı disiplinlere katkı sağlayabileceğini ön görmekteyiz. Örneğin taşların fiziki özellikleri ve pratik işlevleri hakkındaki bilgiler, mineraloji ve gemoloji tarihi araştırmalarına katkıda bulunabilir. Sağlık alanında kullanımlarına dair bilgiler, tıp tarihi ve tamamlayıcı tıp çalışmalarına yeni bakış açıları sunabilir. Taşların mistik özellikleri ve sembolik anlamlarıyla aktarılması mazinin inanç ve kültürünü sunduğundan din, tarih, halk bilimi gibi alan araştırmalarına kaynaklık edebilir. Ayrıca edebi açıdan bakıldığında on yedinci yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan metnin dili, üslubu ve söz varlığı edebiyat ve dilbilim alanında çalışan araştırmacılara fayda sağlayabilir. Çalışmamızda sunduğumuz bilgilerden hareketle *Acâyibü'l-Mahlûkât* kitaplarının yalnızca klasik Türk edebiyatı içerisinde değerlendirilen eski tercüme eserler olmalarının ötesinde, çeşitli bilim alanları arasında köprüler kurabilen tarihi kaynaklar olduklarını ifade edebiliriz. Bu bağlamda, bu eserlerin farklı disiplinlerde çeşitli bakış açılarıyla ele alınmaları gerektiği kanaatindeyiz.

Hakem Değerlendirmesi

Çıkar Çatışması

Finansal Destek

Dış bağımsız.

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review

Conflict of Interest

Grant Support

Externally peer-reviewed

The authors have no conflict of interest to declare.

The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri

Author Details

Ramazan Bardakçı (Doktor Öğretim Üyesi)

¹ Uşak Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak, Türkiye

0000-0001-8233-9259

Öznur Aksakaloğlu (Doktora Öğrencisi)

² Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak, Türkiye.

0000-0001-8644-7863

Kaynakça | Bibliography

Adivar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Ak, Mahmut. "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (2004): 163-212.

Aksoy, Gürsel. "Aristoteles'e Atfedilen Kitâb'ul-Ahcâr Giriş-Çeviri-Değerlendirme". Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016.

Aksoy, Gürsel. *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021.

Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20: 319-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıntaş, Ayten. *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*. İstanbul: Yerküre Kitaplığı, 2004.

Aras, Ömer. "et-Tîfâşî ve Değerli Taşlara Dair Eseri: Ezhârü'l-efkâr fî Cevâhiri'l-ahcâr". *Dergiabant*, 2 (2023): 323-343.

Argunşah, Mustafa. "15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (1990): 1-20.

Argunşah, Mustafa. *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Âşık Mehmed. *Menâzırü'l-Avâlim*. 3 cilt. Hazırlayan Mahmut Ak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Ataç, Adnan ve R. Vedat Yıldırım. "Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in De Materia Medica'sı". *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15 (2004): 257-269.

Aydın, Beyza. "Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Transkriptli Metin-100a-200a)". Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2021.

- Aydın, Mükerrrem Bedizel ve Sibel Murad. *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendî*. Ankara: TÜBA Yayınları, 2019.
- Balkır, Ali. "Plinus'ta Metalurji". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Bardakçı, Ramazan. "Mir'ât-ı Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâ'ibü'l-Mevcûdât (Hüseyn b. Muhammed b. Mustafa)". İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 03 Mart 2025. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mir-at-i-aca-ibu-l-mahlukat-ve-kesf-i-gara-ibu-l-mevcudat-huseyin-b-muhammed-b-mustafa>.
- Bardakçı, Ramazan. "Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât (Rodosî-zāde Muhammed)". İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 03 Mart 2025. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-acayibu-l-mahlukat-ve-garayibu-l-mevcudat-rodosi-zade-muhammed>.
- Bardakçı, Ramazan. "Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân (Rodosî-zāde Muhammed)". İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 03 Mart 2025. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-vefeyatu-l-a-yan-rodosi-zade-muhammed-tees-1311>.
- Bardakçı, Ramazan ve Öznur Aksakaloğlu. "Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâî (ö. 969/1561-1562'den sonra)'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Türündeki Tercümesi 'Mir'ât-ı Kâ'inât'". *ESTAD*, 3 (2022): 1516-1535.
- Bardakçı, Ramazan ve Öznur Aksakaloğlu. "Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî'nin (ö. 969/1562'den sonra) Mir'ât-ı Kâ'inât Adlı Eserinde Taşlar". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13 (2023): 340-373.
- Bardakçı, Ramazan ve Yusuf Can Tıraş. "Eyyûb b. Halîl'in Tezkiretül-Acâyib ve Tercemetül-Garâyib Adlı Eserinde Taşlar". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 22 (2024): 179-208.
- Başkan, Gülhan. "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûri Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Begic, Hacer Nurgül. "Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar". *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, Özel Sayı 3 (2022): 170-187.
- Berlekamp, Persis. *Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam*. New Haven and London: Yale University Press, 2011.
- Bozkurt, Nebi. "Taş". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40: 140-142. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Hazırlayan Mehmet Ali Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Coşkun, Feray. "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve 'Acâibü'l-Mahlûkât Janrı'". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 33 (2019): 269-286.
- Çağrı, Mustafa. "İbrâhim Hakkı Erzurûmî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21: 305-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2023.
- Çelebioğlu, Âmil. "Ahmed Bîcan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2: 51. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çelik, Erol. "Rodosî-zāde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)". Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, 2019.
- Çelik, Şenol. "Evliya Çelebi'nin, Sultan IV. Mehmed ile Birlikte Katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı Gezisi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2012): 139-197.
- Çınar, Demet. "Mir'âtü'l-Kâinât: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Demir, Ekrem. "Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Demir, Remzi ve Mutlu Kılıç. "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme". *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4 (2003): 1-64.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Ekinci, Ramazan. *Vekâyü'l-Fuzalâ*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Elmas, Mehmet Fatih. "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı (B)ilim-Felsefe Dünyası: Yeni Anlayış Karşısında Duraksamanın Bazı Nedenleri Üzerine". *Felsefe Dünyası*, 75 (2022): 298-336.
- Erdem, Tuğba. "Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâ'ibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Çeviriyazılı Metin-Tıpkıbasım, 400a-488a)". Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2020.
- Erdoğan, Mustafa, Yasin Başçetin ve Kübra Erkoç. *Mir'âtü'l-Kâ'inât (Kâ'inatın Aynası) Hüsameddin Bursevî*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetnâme*. Hazırlayan Durali Yılmaz. İstanbul: İpek Yayınevi, 2018.
- Es-Seyyid Pîr Mehmed b. Çelebi. *Meşâ'irü's-şu'arâ*. Hazırlayan Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018. <http://ekitap.kulturizmit.gov.tr/>.
- Ethé, Hermann. *Die Kosmographie von Zakariya ben Mahmud al-Kazwini*. Leipzig: Fues's Verlag, 1868.
- Gelibolulu Sürûri. *Gelibolulu Sürûri Dîvânı*. Hazırlayan Niyazi Ünver. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020. <http://ekitap.ktb.gov.tr/>.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Cihannümâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7: 541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gözütok, Tarık Tuna. *Psikiyatrinin Türkiye'ye Girişi (Mecnûndan Akıl Hastasına)*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
- Grenier, Carlos. "Reassessing the Authorship of the Dürr-i Mecnun". *Archivum Ottomanicum*, 35 (2018): 193-213.

- Güçyetmez Topal, Burcu ve Sıdika Beril Falay. "Hekimler dış sürme dönemi semptomları için kehribar takı kullanımını tavsiye ediyor mu?". *Güncel Pediatri*, 1 (2020): 63-73.
- Güleç, İsmail. "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38: 170-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güncel Türkçe Sözlük. "Taş". Erişim 10 Mart 2025. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Güzel, Bilal. "Vefâî, IV. Mehmed". İçinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 04 Mart 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vefaiv-mehmet>.
- Güzel, Cavit. "Anadolu'da Yaşayan Maden (Mineral) Kökenli Halk Hekimliği Uygulamaları ile Nizâmü'l-Edviye'deki Maden (Mineral) Kökenli Devaların Karşılaştırılması". *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviyesi Üzerine İncelemeler*, editör Sibel Murad ve Mücahid Kaçar içinde 105-131. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- Hagen, Gottfried. *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Düşünce Dünyası*. Çeviren Hilal Görgün. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Harekât, İbrahim. "Mağrib". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27: 314-318. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa, *Mir'ât-ı Acâyibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâyibü'l-Mevcûdât*, Marburg, Staatbibliothek, Ms. or. fol. 2562, 1b-488a, 1703.
- İzgi, Cevat. "Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 160. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. 2 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kahya, Esin. "el-Kânûn fi't-tıb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24: 331-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kahya, Esin. "İbni Sina'da Kimya". *Belleten*, 260 (2007): 19-52.
- Kalaycıoğulları, İnan. "İbrahim Müteferrika ve Yeni Astronomi". *Dört Öge Dergisi*, 12 (2017): 187-220.
- Kara, Serdal. "Farklı Nüshalar Işığında Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhîr-nâmesi'nin Tenkitli Metni". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56 (2016): 1105-1124.
- Kâtib Çelebi. *Levâmî'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor İnceleme-Tıpkıbasım*. Hazırlayan Ahmet Üstüner ve H. Ahmet Arslantürk. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Kaya, M. Cüneyt. "Yuhannâ b. Mâseveyh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43: 582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kaya, Mahmut. "el-Müfredât". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31: 504-505. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kaya, Mahmut. "Kindî, Yakûb b. İshak". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26: 41-58. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kaya, Mahmut. "Temîmî, Muhammed b. Ahmed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40: 423-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Hermes". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17: 228-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Hermesler Hermes*. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-şu'arâ*. Hazırlayan Aysun Sungurhan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Kırıbyık, Kasım. "Tîfâşî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41: 148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kırıbyık, Mehmet. "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar". *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18 (2007), 61-75.
- Koçoğlu, Turgut. "Acâ'ib İçeren Eserler Arasında Babür-nâme'nin Hindistan Bölümü". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (2022), 438-455.
- Kut, Günay. "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine". İçinde *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II: Türk Edebiyatı*. c. I, 183-193. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Kut, Günay. "Acâibü'l-Mahlûkât". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1: 315-317. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Kut, Günay. *Acâibü'l-Mahlûkât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*. Hazırlayan Fatma Büyükkarcı Yılmaz. İstanbul: Simurg Yayınları, 2010.
- Kut, Günay. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kutlar, Fatma Sabiha. "Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîr-nâme'si". *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 8 (2002): 59-68.
- Kutlar, Fatma Sabiha. "İki Türkçe Cevâhîr-nâme'ye ve Cevherlerin Etkilerine Dair". *Millî Folklor*, 48 (2003): 121-128.
- Kutlar, Fatma Sabiha. *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*. Ankara: Öncü Yayınları, 2005.
- Murad, Sibel. *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY Yayınları, 2019.
- Murad, Sibel. "Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1 (2024): 53-95.
- Murad, Sibel. "Değerli Taşların Tıbbi Faydaları Hakkında Cevhernâmelerde Yer Alan Bilgiler". *Nil Sarı Armağan Kitabı*, editör Mükerrrem Bedizel Aydın ve Elif Gültekin içinde 297-307. İstanbul: Hayat Vakfı Yayınları, 2024.
- Murad, Sibel. "Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhîr-nâme Risâlesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2024): 238-261.

- Murad, Sibel ve Büşra Ateş. "Muhammed b. Garsü'd-dîn El-Halebî'nin Cevher-Nâme'si". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2018): 97-116.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi*. Hazırlayan Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Oğuz, Betül Bülbül. "Sürûî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme". Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.
- Oğuz, Fatma Sabiha Kutlar ve Sibel Murad. "Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin Cevher-nâmesi Yâkûtâtü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin'e, Nüshalarına ve Muhtevasına Dair". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24 (2021): 456-474.
- Okumuş, Necdet. "Şâbân-ı Şifâî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38: 207-208. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Okumuş, Necdet. "Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39: 206-208. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Onay, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Örs, Derya. "Kâşânî, Abdullah b. Ali". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25: 4-5. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özaydın, Abdulkadir. "Hamdullah el-Müstevfî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15: 454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özcan, Aldulkadir. "IV. Mehmed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28: 414-418. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, E. Sonnur. *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitâbu'l Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Özkuyumcu, Nadir. "İfrîkiye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21: 515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları, 2002.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimeşkî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10: 110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sezen, Gülşen. "Taşları Okumak: Devadan Ötesi, Bezoardan Yada Taşına". *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviyesi Üzerine İncelemeler*, editör Sibel Murad ve Mücahid Kaçar içinde 243-267. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. Hazırlayan Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve E. Faruk Önal. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7: 20-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şirinov, Agil. "Tûsî, Nasîrüddin". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41: 437-442. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tezcan, Nuran. "Seyahatnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37: 16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Topkar, Kevser. *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Tüccar, Zülfikar. "Dîneverî, Nasr b. Yakûb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9: 359. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Von Hees, Syrinx. "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okunması". Çeviren Yeliz Özay. *Milli Folklor*, 103 (2014): 142-162.
- Yamak, Mehmet Bilal. *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi-Ahmed-i Bîcân*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Yazar, Sadık. "Tercüme-i Acâ'ib-i Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât (Sürûî)". İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 03 Mart 2025. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-aca-ib-i-mahlukat-ve-gara-ibu-l-mevcudat-sururi>.
- Yazar, Sadık. "XVI. yüzyıl Türkçe seyahatnamelerinde acaib". *Milli Folklor*, 103 (2014): 98-110.
- Yurtoğlu, Bilal. *Kâtip Çelebi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
- Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, Münih, Bavyera Devlet Kütüphanesi, el yazmaları Doğu/Asya bölümü, cod. arab. 464, 1b-212b, 1280.